

ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

Свеска 4.

ПРИШТИНА, 1993

БАШТИНА

Приредио
Редакциони одбор

др Милосав Вукићевић (српски језик)
др Даница Андрејевић (књижевност)
др Милован Секулић (историја)
мр Петар Ђуза (историја уметности)
мр Миленко Јевтовић (култура)

Главни и одговорни уредник
мр Миленко Јевтовић

Корице
Петар Ђуза

Лектор
Верослава Радовановић

Слог
ЛИДЕР, Крагујевачка 14/д, п. фах 164, Приштина

Издавач
Институт за проучавање културе
Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана,
38000 Приштина, Ваљевска 2

Штампа
НИЈП "ПАНОРАМА" - Приштина

УДК 00(05)

YU ISSN 0353 - 9008

Вињета на корици: *Призренско четворојеванђеље, јеванђелист Марко*

ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 4.

Приштина, 1993.

САДРЖАЈ

СРПСКИ ЈЕЗИК

Душан Јовић:

Лично име као језички знак	9
Имя собственное - лингвистический и семиотический знак.....	16

Желько Ђупић:

Зоонимске основе у косовскометохијској топонимији	17
Зоонимские основы в косовскометохийской топонимии	27

КЊИЖЕВНОСТ

Владимир Цветановић:

Лирска народна песма у родном крају кнеза Лазара	31
Лирическая народная песня в родном крае князя лазаря	50

Чедомир Ребић:

Пресијецања линија реторике и потеике на једном примјеру из старе спске књижевности.....	51
A cross Section of Rhetorics and Poetry	63

Драгиша Бојовић:

Два стара српска писца из Новог Брда - Једна могућа компарација о перципирању стварности	64
Deux anciens écrivains serbes de Novo Brdo	70

Милован Ј. Богавац:

Приповедна проза Милана Прибићевића.....	71
Milan Pribicevic's Narrative Prose.....	87

ИСТОРИЈА

Драги Маликовић:

Насељавање руских емиграната на територији Краљевине СХС током
1920. и 1921. године..... 91

Поселение русских эмигрантов на территории королевства
СХС в 1920 и 1921 годах..... 105

Векослав А Станковић:

Архивске збирке Петра Петровића..... 106

Recueil d'archives de Petar Petrović..... 115

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

Бранислав Тодић:

Цркве у Сиринићкој Жупи и њихове фреске..... 119

Церкви в Сириничкой Жупе и их фрески..... 128

ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Новица Арсић:

Неке карактеристике певања у Ибарском Колашину..... 131

Некоторые характеристики исполнения
народных песен в Ибарском Колашине..... 141

ПРИКАЗИ

Душан Јовић:

Милосав Вукићевић: Огледи из дијалектолошких истраживања..... 145

Миленко Јевтовић:

Владимир Цветановић: Девет приповедача
Косова и Метохије (1871-1941)..... 148

СРПСКИ ЈЕЗИК

ЛИЧНО ИМЕ КАО ЈЕЗИЧКИ ЗНАК

О антропономији у дијахронијској перспективи развоја нашега језика писано је и парцијално и систематски. Једно од најновијих монографских дела је књига Милице Грковић¹. Антропонимијски систем описан и анализиран у овом делу тиче се говорнога подручја на територији која је припадала Дечанима у првој половини 14. столећа. Према томе, не односи се на антропонимију српскога језика у целини. Материјал је, ипак, тако богат и илустративан да се на основу њега може судити о стању на целом подручју српскога језика. Ово тим пре што су манастири били центри просвећености и културе и што су неки од њих као дарове добијали најразвијеније крајеве и насеља.

Милица Грковић је, између осталог, јасно показала сав значај изучавања личних имена. Изузетно је важан одељак у њеној књизи који говори о формирању ономастистикона код Словена на Балкану. Тај одељак има и шири значај од садржине самога наслова².

Лична имена су важан лексички скуп и за истраживања у општој науци о језику. Циљ овога рада и јесте да покаже, између осталог, важност изучавања антропонимије са гледишта опште лингвистике и семиотике. Особито што се тиче универзалних закона по којима се лично име гради. Разуме се, овом приликом ћемо покушати само указати на неке константе.

1. Лична имена постоје у свим језицима света. Могло би се рећи да је ова универзална са општелингвистичке тачке гледишта тривијална. Особито ако се као полазна основа узима епоха *хомо сапиенса*. Међутим, сасвим је сигурно да је морала постојати епоха у развоју језика кад лична имена нису постојала.

Наравно, данас би било веома тешко утврдити кад се лично име јавља. Ни приближно се не може одредити време настајања. Има доста

1 Имена у Дечанским хрисовулама. Нови Сад 1963, 1-220.

2 Н. д. 9-14.

вероватноће да се лично име појављивало у различитим временима на различитим странама у зависности од услова који су били нужни за лично именовање.

С потпуном сигурношћу можемо рећи да је лично име настало пре појаве било које писмености у било којој људској цивилизацији. А писменост настаје кад су поједини народи већ превалили дуг пут у своме развоју, кад је увелико развијено апстрактно мишљење.

Исто је тако и са митовима. Било како преношени, показују да је индивидуално именовање већ постојало. Затим, и све религије, без обзира на то колико су старе, показују да су имена постојала пре њих.

2. Лична имена су у почетку морала бити мотивисана, као што је, уосталом и сваки језички знак морао бити мотивисан. Додуше, лично име, ипак, вероватно је имало, а сигурно и данас има, друкчије принципе мотивације.

Расправа Александра Белића о мотивисаности језичкога знака у епоси о глобалнога исказа, односно у дојезичкој епоси, врло је убедљива³. Белић, додуше, не наводи лична имена као пример; он говори о лингвистичком знаку уопште, ако је у дојезичкој епоси уопште и било индивидуалног именовања људских јединки.

Убедљив доказ о мотивисаности језичкога знака је постојање пиктографскога писма. У датом систему пиктографских знакова сваки знак је морао личити на појам. Према томе, био је строго мотивисан. Известан број старих цивилизација је на овакав начин успостављао однос писаних знакова према објектима стварности⁴. Између осталих, такво је било кинеско писмо као најтипичнији пример.⁵

Питање је на који се начин пиктографски бележило лично име. Међутим, овом приликом се о томе неће расправљати.

3. Увек је постојала тежња да се лично име на неки начин мотивише, па је тако и данас. Ова константа је свакако универзална. Међутим, мотивисаност је у вези са личним именом морала бити друкчија него кад је реч о осталим језичким знацима. Мотивисаност је претежно семантичкога типа и исто толико честа, ако не и чешћа, метафоричка, нпр. наше име *Милан*. У основи његовој је, како је свима познато придев *мио* од старог *мил*. Носилац имена би, према томе, требало да има нешто од значења појма који је у основи. Односно, кад се име даје, онда је најчешћи мотив жеља да носилац имена добије нешто што само значење имена има. Или се дато име даје зато што постоји нека колективна норма, или индивидуално

3 О језичкој природи и језичком развоју, књ. II. Београд 1959, 13-21.

4 Иоганнес Фридрих, История письма, Москва 1979, 53-65.

5 Н. д. 173-176.

осећање, да такво име носи у себи нешто лепо, у семантичком или звучном погледу.

Као други пример узмемо име *Снежана*. Конотација са семантиком корена мање је директна него у првом примеру. Име свакако није мотивисано снегом у буквалном смислу, већ само једном његовом особином, његовом белином. Дакле, чистом, снежнобелом бојом.

Немали број имена даје се по традицији, или из моде, или из неког естетског разлога. Понекад пресудно утиче звучност имена, или структурна особеност. Нпр. име *Весна* особито је често после другог светског рата. За образоване људе име је симбол пролећа. Име је преузето из митологије старих Словена. За многе је дато име просто лепо. За друге је мода одређује да се такво име даје. За оне који знају значење речи име се даје као конотативно. За друге је то потпуно апстрактни појам, па други чиниоци утичу да се њиме именује.

Мотивисаност личног имена у неким цивилизацијама у далекој прошлости била је веома важна. Нпр. у старогрчкој филозофији постојала је изграђена теорија именовања. Именовање уопште било је веома важно и у животној пракси. Теорија именовања тичала се свих појмова, али је именовање појединаца у људском друштву било изузетно важно.

Смисао именовања схватан је прагматски. Наиме, знак којим се именује појам оруђе је помоћу кога се у делатности човека јавља ствар⁶. То би управо значило да се појам реализује у стварности тек онда кад се именује. Наше није да улазимо у дискусију колико је ова филозофска тврдња тачна и прихватљива. Чини се, ипак, да је дати став споран. Човек може спознати ствар или појам а да је не именује. Може је спознати у комплексу других ствари или појмова. Именовање се може остварити накнадно, кад зато настане потреба.

Занимљиво је мишљење Конфучија о језичком знаку и његовом схватању да постоји тесна веза између имена и појма. Он каже: "Ако је име дато нетачно, то се реч не покорава, ако се реч не покорава, то дело не може бити остварено"⁷.

Схватање грчке филозофије је било да се човек мора понашати у зависности од смисла које име носи. Значење је, дакле, обавезивало носиоца имена. Име је специјално мотивисано да би, опет, дата мотивисаност била норма за понашање човека који дато име носи.

Колико је важно како се појам именује, можда је најбоље истакнуто у Платоновом дијалогу *Кратил*. У дијалогу између Хермогена и Кратила,

6 Т. А. Амирова, Б. А. Олховиков, Н. В. Рождественский, очерки по истории лингвистики. Москва 1975, 33.

7 И. С. Радциг, Введение в классическую филологию. Москва 1966, 283.

који усмерава, допуњава и коме суди Сократ, најпотпуније је изложена теорија о језичком знаку. Расправу су, изгледа, најпре покренули стојици, па је она у Платоновој филозофији достигла врхунац. Могло би се рећи да су у *Кратилу* постављене основе тзв. семантичке филозофије, а слободно се може рећи и - семиотике.

Расправа о језичком знаку веома дуго је вођена и у класично време, а ни до данас није завршена. Боље речено, дилеме које су у вези са језичким знаком мучиле умне људе у стара времена остале су и данас.

Језички материјал који и у нашој епоси служи као најбоља илустрација о постојању двојности у систему језичких знакова људских језика јесу, пре свега, лична имена. Тачније, постојање *мотивисаности*, односно *немотивисаности* константно је. Истина, на други начин него у почетним фазама развоја људских језика, али се дата дихотомија одржава и нема никаквих знакова да би се икада могла неутралисати.

Већ споменута књига Милице Грковић даје изванредан материјал, такође, не само за теоријску дискусију, већ и као основа за изучавање свих питања која се тичу антропонимије нашег других и словенских језика, али и шире - балканских. Својом монографијом М. Грковић је не само дала систематизован материјал, већ је тај материјал научно обрађен са разних страна, па на тај начин знатно олакшава даља истраживања.

Примери личних имена показују врло тачно и убедљиво на који начин је име мотивисано, нпр. *Биковац*, *Влк*, *Јеж*, *Рибаш*.

Као што се види, понекад се име животиње или инсекта узима у целости за именовање човека, други пут деривацијом. Од имена животиње прави име за човека, нпр. *Рибаш*, *Паук*.⁸

Слично је и са именима преузетим од назива птица⁹. Па даље, имена у чијој су основи називи биљке. Затим, имена у вези са ватром: *Жарко*, *Жарило*, *Огњен* и др.¹⁰

Сва имена изведена по сличном моделу недвојбено су мотивисана значењем. Мотивација може бити модифицирана на неки начин афиксацијом, нпр. *Ушоје*.¹¹ Ово је по свој прилици био пејоратив. Или имена као *Грдан*, *Грдош*,¹² чија пејоративност је потпуно очигледна. Нејасно је једино шта је могло бити мотив да се овако име да. Слична мотивација се могла постићи и негацијом, нпр. *Нерад*. Наравно, негација није обавезно уносила нешто негативно у значење, нпр. у имену *Ненад*.

8 Милица Грковић, о. ц., 36.

9 Н. дело, 39

10 О.ц. 37-38.

11 Н.д. 39

12 О.ц. 170.

Имена са пејоративном или неком другом негативном ознаком данас нико не даје. Међутим, у давању псеудонима то никако није ретка појава. Напротив, већи део псеудонима је такве природе. Није ретка појава да псеудоним, или некада име са пејоративном или аугментативном ознаком послужи као основа за презиме, нпр. *Голозловић*¹³, према *Голозлу*, што је такође постојало у Дечанским хрисовуљама¹⁴. У нашем савременом језику има и данас презимена која се по традицији преносе с колена на колено, а у основи им је нешто пејоративно.

Занимљиво би било утврдити тачно све начине грађена имена у нашем језику, па упоредити све то са другим језицима. Сигурно је да у начину како се уопште граде имена постоји доста универзално, али сигурно и доста појединачног, различитог.

За антропонимију било би значајно такође, и како се однос појединих језичких заједница у давању имена мења у зависности од социолошких, идеолошких, историјских, религиозних и других чинилаца.

Монографија М. Грковић, је, како смо рекли, веома значајна јер даје стање антропонимије у једном синхронном пресеку и на једном географском подручју. Дечанске хрисовуље настале су пре више од 600 година. У поређењу са данашњим стањем постоје значајне разлике не само у скупу имена које се у наше време дају, већ и у начину како се дају. Просто је невероватно да би неко данас дао име *Лисица*, *Јеж* или *Паук*.

Велике су разлике датог скупа имена и према стању пре једнога века, када је Тома Маретић објавио своју студију *О народним именима и презименима у Хрвата и Срба*¹⁵.

Занимљиво је да религијски чинилац у давању имена није био распрострањен у Срба онолико колико у Хрвата. У Срба чак ни свештеници својој деци нису давали имена друкчије него што је то било у већине народа. Дакле, није се тежиште стављало на религијску основу више него обично¹⁶.

Имена неких владара давана су ређе деци нижих друштвених слојева. Нпр. у народу су била ретка имена *Душан*, *Урош*, а и нека друга¹⁷. Та имена, међутим, добила су знатно већу фреквенцију после пропасти српске средњовековне државе. У народу је, дакле, живело сећање на време кад је Србија била независна држава и била у експанзији. Време Немањића народ

13 О.ц. 169.

14 Н.д. 180.

15 Рад ЈАЗУ 81, Загреб 1886, 81-146; Рад ЈАЗУ 82, Загреб 1886, 69-154.

16 Милица Грковић, н.д. 33-34.

17 О. ц. 34.

је памтио, углавном, по добрим странама. Само се тако може протумачити жеља да се деци дају имена славних владара.

У Дечанским хрисовуљама женских имена је веома мало. Према томе, тешко је успоставити некакву потпунију везу са датим временом према стању какво је данас.

Проценат немотивисаних личних имена у Дечанским хрисовуљама је мали. Наравно, ако се изузме скуп имена који није словенскога порекла, нпр. *Аладин, Алан, Андреја, Батавала* итд.

И у наше време највећи број имена која нису мотивисана су позајмљена у ранијим епохама или у наше време. Може се рећи да је преузимање страних имена данас веће него икада. Више него и у времену кад су се стара словенска имена напуштала а узимана су имена која су под утицајем религије уношена у наш језик. Особито се често позајмљују имена у породицама које раде у другим земљама или у мешаним браковима. Нпр. имена као *Силвије, Роберт*. У мешаним браковима често се страно име узима да би се неутралисале могуће размирице међу родитељима. У породицама које раде на страни се страна имена узимају из различитих разлога. Понекад из практичних разлога да би се детету олакшао живот у туђој средини. Други пут из моде. Не ретко прихвата се туђе име због примитивизма. Затим, што је у плановима родитеља да им деца остану ван наше земље итд.

Многа имена која су постојала у 14. веку данас не постоје или се ретко дају, нпр. *Бабота, Балоје, Богдаша, Бокша, Владило, Дароје* итд.

За нека имена која су ишчезла или ишчезавају објашњење се може наћи што се име поклапа са колективном именицом, нпр. *Каменар, Козодер, Леж, Паук*. Други пут због тога што име у себи носи ознаку пејоративности. Понекад имена излазе из моде па се све ређе дају, а друга, помодна постају све чешћа.

Међу именима која су нестала или нестају нека су и звучно и семантички сасвим прихватљива, па ипак нестају или их више нема, нпр. *Бојко, Брајиша, Братоје, Витан, Витоје, Влад, Војихна, Гојтан, Градиша*, итд.

Нека имена су била и семантички, а понекад и структурно таква да би се данас мало ко усудио да их неком да, мада постоје друга која нису ништа боља од оних у старија времена, нпр. овакве имена би данас била несхватљива: *Балван, Бритва, Будак, Бунцат, Бутко, Вигањ, Гвоздиј, Глеђ, Грднос, Грљақ, Губер, Гргота, Демон, Дојко, Држоје, Дружба, Дршко, Дедош, Жић, Жуд, Збор, Зуб, Зубач, Јунота, Креч, Кртеж, Лисица, Лоза, Луд, Медвед, Мужбрат, Облиз, Очиња, Површко, Позлата, Појенко, Полуглав, Почек, Поручен, Приход, Прогон, Пружен, Предиша, Предоје, Предак, Радмуж, Реч, Роб, Скороје, Утол* итд.

Нека од ових имена су постала презимена, нпр. *Будак*. Нека су опет деривацијом ушла у ширу конструкцију и такође постала презимена, нпр. *Предојевић*. Већина се више никако не употребљава као име.

Истраживања језичкога слоја личних имена има значаја за лингвистику, али свакако и шире. Нпр. то је и важно семиотичко питање. Залази у област филозофије, психологије и др.

Давање личног имена би, ипак, морало бар донекле бити усмерено. Наиме, никако није свеједно ко какво име носи, мада значење имена заиста не мора да се ниуколико поклапа са својствима и особинама човека који дато име носи. Дакле, са гледишта семиотичке суштине свеједно је ко какво име носи, као што је свеједно и како се појмови уопште именују. Са прагматске тачке гледишта је потпуно обрнуто. Семантичка садржина имена, његова звучна структура, као и његова форма делују на неки начин информативно, позитивно или негативно, привлачећи пажњу околине или својој прихватљивошћу или неприхватљивошћу.

Имена која су јако и једносмерно мотивисана могу бити стално или у неким периодима живота личности јако непримерена. Нпр. после рата помодно је име *Слађана*. Такво име понеком може бити лепо. Међутим, замислимо конотацију имена у годинама старијим. Или име *Радиша* за некога који је нерадан. Или име *Драган*, а у носиоцу нема ничега што име носи у своме основном значењу итд.

Неспоразума и неугодности је много мање и вероватноћа је да ће их увек бити мање ако је име немотивисано. Или је некада било мотивисано па је мотивисаност неутрализирана.

Наравно, захтеви да се имена дају по било којем шаблону су, такође, неприхватљиви, иако не треба одбацити ни извесну усмереност у овоме правцу. Вероватно је најнегативније по сваку цену ићи за некаквом модом. Или давати имена популарних политичких личности, или других, који су у неком времену у жижи интересовања. Још мање је прихватљиво покушавати да место Србина неко буде Француз или обрнуто.

Душан Йович

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ - ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И СЕМИОТИЧЕСКИЙ ЗНАК - Резюме -

В этой работе исследуется имя собственное с точки зрения лингвистики и семиотики.

Автор утверждает, между прочим, что имя собственное во большинстве языков мира, в основном, произвольный знак.

В работе, тоже, исследуются некоторые универсалии и функции имён *sobstvennkh*.

ЗООНИМСКЕ ОСНОВЕ У КОСОВСКОМЕТОХИЈСКОЈ ТОПОНИМИЈИ

Вишегодишња ономастичка истраживања на подручју Косова и Метохије резултирала су изузетно богатом грађом. Део те грађе је објављен, у *Ономатолошким прилозима*, па већ сада пружа могућност разноврсне анализе. У чланку објављеном у трећој књизи *Баштине* покушали смо да кажемо нешто о фитонимским основама у косовскометохијској топонимији, а овде настојимо да обрадимо зоонимске основе; то је природан наставак у структурној и семантичкој анализи косовскометохијске топонимије. Већ претходни рад је показао, чини нам се, да је покаткад тешко разлучити фитонимске од зоонимских основа. Можда је најбољи пример за то микротопоним *Loma e Drcnit*, са преводом *Дреново гувно* уместо *Јелење гувно*, али то је већ питање српско-албанске симбиозе.¹ Овога пута се нисмо бавили албанским називима, углавном честим само на огранцима Проклетија.

Издвојили смо оне топономастичке јединице у чијем именовању на било који начин суделује литерарно или народно име животиње, обухватајући све структуре именовања. Након тога смо извршили и деривациону анализу, тј. дали списак суфикса.

За разлику од чланка о фитонимским основама, овде смо у прилици да дамо податке из ког дела објављене грађе је које именовање (израда прецизне карте зоонимских основа и косовскометохијској топонимији излази из круга нашег интересовања). То је пре свега могуће због знатно мањег броја микротопонима са зоонимском основом од оних са фитонимском.

И овом приликом напомињемо:

1 В. А. Цоговић, Топонимија југословенског дела Проклетија, Ономатолошки прилози IV, 1983, 236.

1. У грађи се појављују два типа акцентуације: троакценатски систем косовскоресавског типа и једноакценатски призренскотимочког типа. У случају кад се појављују топоними истог лика у оба акценатска система бележени су као један топоним, осим у случајевима кад је различит акценат условљавао различита значења, односно био последица тога.

2. Нисмо обележавали ни изједначавање латерала *л* и *љ*. Прецизнији подаци наћи ће се у грађи која нам је служила за овај рад.

3. Није наведена ни секундарна вредност зоонима, типа *Којзачка рупа* - микротопонима насталог према *Којзача*.

4. Начин лоцирања топонима је следећи: прва цифра означава број књиге *Ономатолошких прилога*, а друга број странице.

5. И овде напомињемо да је при ексерпирању грађе из изворника морало доћи и до пропуста. Надамо се да нису велики.

Грађа је узимана из следећих радова:

1. С. Стијовић, *Ономастика источног дела Метохијског (Пећког) Подгора*, Ономатолошки прилози (даље: ОП), I, 1979, 237-381.

2. С. Стијовић, *Ономастика средишњег дела Метохијског (Пећког) Подгора*, ОП II, 1981, 197-338.

3. М. Букумирић, *Ономастика дела Прекорупља омеђеног рекама Мирушом, Белим Дримом и Клином*, ОП II, 1981, 339-404.

4. С. Стијовић, *Ономастика западног дела Метохијског (Пећког) Подгора*, ОП III, 1982, 193-302.

5. М. Букумирић, *Ономастика Прекорупља (II део)*, ОП III, 1982, 303-418.

6. А. Џоговић, *Топонимија југословенског дела Проклетија (I део)*, ОП IV, 1983, 225-344.

7. М. Божовић, *Ономастика села Бановог Дола код Звечана*, ОП IV, 1983, 453-467.

8. С. Стијовић, *Ономастика једног дела поречја Кујавче*, ОП V, 1984, 313-411.

9. М. Букумирић, *Из ономастике јужне Метохије*, ОП V, 1984, 413-603.

10. А. Џоговић, *Ономастика Дечана и околних села*, ОП VI, 1985, 439-509.

11. А. Џоговић, *Ономастика североисточних огранака Проклетија*, ОП VII, 1986, 247-436.

12. А. Џоговић, *Ономастика Ђаковице и суседних села*, ОП VIII, 1987, 221-304.

13. М. Букумирић, *Ономастика Сиринићке жупе*, ОП IX, 1988, 253-470.

14. В. Цветановић, *Из ономастике Гњилана*, ОП IX, 1988, 517-542.

15. Љ. Ђирић, *Ономастика Изморника*, ОП X, 1989, 336-496.

БИВО

Бивољак (4/270), Бивоље (9/271), Бивоље ливаде (7/249), Биволске рупе (5/480, 5/490), Биволски вир (9/444).

ВО

Воловарник (3/372).

ВРАНА

Вранин крш (7/274).

ВРАБАЦ

Врапчић (10/413), Врапчиште (10/388), Врапчов рид (9/271).

ВУК

Вуковија (10/463), Вукосер (4/309), Вуча рупа (3/346), Вучи брег (9/387), Вучи крши (7/299), Вучи лаз (4/295), Вучицин крш (4/253), Вучја раван (7/255), Вучја рупа (2/348, 9/411), Вучо поточе (10/372).

ГАВРАН

Гавраник (9/271, 9/320, 9/356), Гарван (10/463).

ГОВЕДО

Говедарник (10/372), Говедарница (9/271), Говедарнице (10/413, 10/431), Говедарски пут (5/572), Говедарски рид (10/388), Говеђа глава (4/315), Говеђак (4/260, 4/264, 6/485), Говеђи бунар (2/343), Говеђи до (7/272), Говеђи крш (1/319, 4/264), Говеђи поток (2/343).

ГОЛУБ

Голубињак (3/346, 4/230), Голубница (7/350).

ЖАБА

Жабар (7/404), Жабљак (5/316).

ЖДРЕБЕ

Ждребљаница (9/321).

ЖУНА

Појате жунетица (2/387).

ЗЕЦ

Заичи поток (5/481), Зечевица (4/260), Зечев крш (3/346), Зечев лаз (3/209), Зечи извор (4/236).

ЗМИЈА

Змијаница (9/357), Змијавица (9/378), Змијаник (1/334, 3/372), Змијарник (5/481, 5/529, 9/357, 9/411, 9/445, 10/432, 10/463), Змијин крш (1/229), Змина чесма/Змијина чесма (7/339).

ЈАГЊЕ

Јагачи вир (7/299), Јагачи до (7/298), Јагачи до/Јагњећи до (7/334), Јагњеће ливаде (7/336), Јагњећи фир (7/410), Јагњила (7/404), Јагњила (2/214), Јагњило (2/248, 4/310), Јањајца (9/412).

ЈАРЕ

Јаричиште (1/361), Јарчић (1/319).

ЈАРЕБИЦА

Јаребиње/Јеребиње (7/273), Јеребиње (1/229).

ЈАСТРЕБ

Јастребац (1/361), Јастребљак (1/309, 7/273), Јастребовац (9/321).

ЈЕЖ

Јежевац (5/351).

КОБИЛА

Кобила (10/402), Кобила (7/274), Кобилеглава (5/439).

КОЗА

Велика козарница (2/348), Козара (4/311), Козаревац (5/573), Козарица/Козарица (7/376), Козарничка локва (2/349), Козје ливаде (7/253), Којза врата (7/271), Којзак (1/362), Којзача (2/216, 7/263), Којзи крш (2/373), Мала козарница (2/349), Пећина иљаду коза (4/297).

КОКОШКА

Кокошиње (9/358), Кокошка (9/358).

КОЊ

Коњавица (10/402), Коњске ливаде (4/287), Коњске рупе (7/380), Коњски до (2/216, 7/262), Коњски крш (4/287), Коњски обор (4/287).

КОШУТА

Кошутина локва (4/311, 4/316), Кошутница/Кошутница (4/288).

КРАВА

Крављи крш (4/266), Ханифина крава (7/377).

КУКАВИЦА

Кукавица (1/338, 2/363, 4/261, 4/296, 10/463), Кукавице (10/477).

КУЧКА

Кучкина падина (10/432), Кучкин до² (7/298), Кучкин поток (1/319, 7/276).

КОКОТ

Кокот (4/254), Кокотић (7/401).

КРМЕ

Крмачин крш (7/365).

ЛАСТАВИЦА

Ластавички вир (3/346).

ЛИСИЦА

Горња лисичина (10/477), Доња лисичина (10/477), Лисичи до (2/349), Лисичин камен (9/378, 9/446), Лисичке рупе (1/309).

МАГАРАЦ

Магарећи крш (3/198), Магарећи пут (4/267, 4/324), Магарећи фир³ (4/324), Магарињи лазови (2/349), Магарица (1/353), Магарица (7/336), Магарци (4/254).

МАЧКА

Мачкин камен (5/573).

МЕДВЕД

Мецов⁴ лаз (4/267, 4/273), Меча глава (4/267), Мечин до (4/289), Мечкина вртача (7/363, 7/375), Мечкина локва, х2 (7/299), Мечкина пећина (4/233), Мечкина рупа (2/217, 7/265, 9/412), Мечкина хрупа (4/289), Мечкин до (7/288), Мечкин до/Мечков до (4/306), Мечкин камен (9/378), Мечкини котлови (4/233), Мечкино блато (5/573, 7/363), Мечкино брдо (7/322), Мечкино вузгало (9/378), Мечкино наћве (10/433), Мечкин пожар (7/366), Мечкин поток (4/306, 7/407), Мечкин фир (7/399),

2 "Термин кучка употребљава се у овим крајевима место термина вучица. Мотивација је сујеверје." В. А. Цоговић, Ономастика североисточних ограда Проклетија, Ономатолошки прилози VII, 1986, 298. Не знамо да ли је исти случај и са остала два именовања у овој подгрупи.

3 Фир = вир.

4 Могуће је да се ради о антропонимској основи.

МРАВ

Мравињак (7/337, 7/407), Мравињаци (7/352).

ОВЦА

Овна (7/337), Овча вода (5/368).

ОРАО

Орла⁵ глава (10/414), Оглова глава (10/433), Орлова страна (1/362), Орловац (9/390), Орловак (2/349), Орлов дуб (5/508, 10/389, 10/464), Орлов дуб (2/387, 2/389), Орлов крш (2/202), Орлов крш (4/312, 7/263), Орлово гњездо (10/433, 10/477), Орлојца (9/390), Орлоседа (7/378), Орлујак (7/378).

ПАС

Пајси поток (2/373, 2/378), Паси вр/Паса глава (4/255).

ПЕТАО

Петларци (9/275), Петлово брдо (7/287).

ПРАСЕ

Попово прасе (9/275), Прашчуља (4/273).

ПЧЕЛА

Крш челинин (7/365), Пчела (3/220), Пчелин (4/233), Челине (7/354), Челин крш/Чела (4/256), Челар (10/390), Челарске бачејне (9/298), Челарски присој (9/391).

СВИЊА

Свињарска врба (10/465), Свињарски поток (9/301), Свињска долина (1/354), Свињски брод/Свињски брод (7/322), Свињски лаз (4/280, 4/292), Свињски поток (2/350).

СВРАКА

Свирисврака (9/413), Сврачак (2/387), Свраче рупе (2/387), Сврачић (10/455).

СОВА

Совљак (2/330).

СОКО

Соко брдо (5/508), Сокола падина (10/389), Соколова водица (7/375), Соколов крш (1/229, 2/217, 4/238, 7/274), Соколовска равна (7/301).

5 Вероватно је у питању Орља глава.

СРНА

Срнећа страна (7/409).

ТЕЛЕ

Телећа ограда (7/289), Телећар (7/338), Телеће језеро (4/252).

ТЕТРЕБ

Тетребињак (4/256), Тетребињак/Тетребињски омар (4/262), Тетребови (7/302, 7/338).

ЋУК

Ћук (7/354), Ћукавац (5/329), Ћуковац (10/389), Ћуковци (10/403).

ЧАВКА

Чавкина јама (4/263), Чавкина рупа (4/319).

ЧВОРАК

Чковран⁶ (3/201), Чковран/Шковрани (4/298).

ШИЉЕЖЕ

Шиљежарник (9/325, 9/360), Шиљигарник (10/403).

ШКОЉКА

Шкољка⁷ (2/350).

ЦОРА

Цоре (7/303).

У посебну групу смо издвојили микротопониме који би могли имати зоонимско порекло (но, они неће бити предмет структурне анализе): Бизен (7/250), Бизичовке (10/401), Врањевац (4/368), Врањевац (2/372), Вуконошевац (1/308), Вукове рупе (7/366), Гусар (2/304), Дроштин (2/209), Јеленак (4/254), Јелењак (4/310), Јеленица (1/319), Коњушка ледина (4/456), Коњушки поток (4/456), Кревар (5/515, 5/534), Крекало (2/368), Кнежац (1/362), Корњаче (3/296), Кујевача (7/299), Караце (7/405), Лисичак (3/297), Мачак (5/522, 5/530), Магаретин крш (7/377, Осиште (3/199), Поткобиле (4/290), Прчин бријег (4/318), Пицигуз (2/202), Паскрш (7/337), Прчелак (9/359), Прчинац (9/359), Ракче (3/211), Ракова (9/302), Раковац (9/359), Стршеног (2/219) итд.

⁶ Тако у овим крајевима називају чворка.

⁷ На том локалитету су мештани нашли шкољке.

СТРУКТУРА ИМЕНОВАЊА

Што се пак структуре ових именовања тиче, можемо их поделити на једночлана, двочлана и вишечлана. Док ова последња имају само једну потврду (*Пећина иљаду коза*), дотле двочлана чине 72%, а једночлана 28%. Рећи ћемо прво нешто о двочланим. Она су структурирана на следећи начин:

- а) основни зоонимски облик + апелатив: Соко брдо;
- б) апелатив + присвојни придев од зоонимског облика: Крш челинин, Појате жунетица;
- в) придев + зоонимски облик: Велика козарница;
- г) придев од прилога за место + зоонимски облик: Горња лисичина, Доња лисичина;
- д) антропонимски облик + зоонимски облик: Ханифина крава;
- ђ) присвојни придев од зоонимског облика + апелатив:

1. наставак *-ји* (*-ја*, *-је*): Бивоље ливаде, Вуча рупа, Вучи брег, Вучи лаз, Вучја равна, Вучја рупа, Вучо поточе, Говећа глава, Говећи бунар, Говећи до, Говећи крш, Говећи поток, Заичи поток, Зечи извор, Јагачи врх, Јагачи до, Јагњећи до, Јагњеће ливаде, Јагњећи фир, Козје ливаде, Којза врата, Којзи крш, Крављи крш, Лисичи до, Лисичи камен, Магарећи крш, Магарећи пут, Магарећи фир, Меча глава, Овча вода, Орла глава, Пајси поток, Паши вр/Паша глава, Свраче рупе, Сокола падина, Телећа ограда;

2. *-ин*: Вранин крш, Вучицин крш, Змијин крш, Змијина чесма, Кошутина локва, Кучкина падина, Кучкин до, Кучкин поток, Мачкин камен, Мечин до, Мечкина вртача, Мечкина локва, Мечкина пећина, Мечкина рупа, Мечкина хрупа, Мечкин до, Мечкин камен, Мечкини котлови, Мечкино блато, Мечкино брдо, Мечкино вузгало, Мечкино наћве, Мечкин пожар, Мечкин поток, Мечкин фир, Челин крш, Чавкина јама, Чавкина рупа, Крмачин крш;

3. *-ов/-ев*: Врпчов рид, Зечев крш, Зечев лаз, Мецов лаз, Мечков до, Орлова глава, Орлова страна, Орлов дуб, Орлов крш, Орлово гнездо, Петлово брдо, Соколова водица, Соколов крш;

4. *-ски*: Биволске рупе, Биволски вир, Говедарски пут, Говедарска рид, Коњске ливаде, Коњске рупе, Коњски крш, Коњски обор, Челарске бачејне, Челарски присој, Свињарска врба, Свињарски поток, Свињска долина, Свињски брод, Свињски лаз, Свињарски поток, Соколовска равна, Тетребињски омар;

5. у ову групу спадају и: Козарничка локва, Ластавички вир, Лисичке рупе, Магарињи лазови, Срнећа страна.

Једночлана именовања (проста, сложена, изведена) показују следећу структуру:

а) основни зоонимски облик (у Н сг): Гавран, Кобила, Кокошка, Кукавица, Магарица, Кокот, Пчела, Чела, Ћук, Чковран, Шкољка;

б) зоонимски облик у Н пл: Кобила, Кукавице, Магарци, Тетребови, Џоре, Шковрани;

в) сложенице: Вуковија, Вукосер, Кобилеглава, Орлоседа, Свирисврака.

НАСТАВЦИ

- је*: Бивоље;
- ак*: Бивољак, Говећак, Сврачак, Жабљак, Јастребљак, Совљак, Којзак;
- (*ов*)*ак*: Орловак;
- (*уј*)*ак*: Орлујак;
- (*ињ*)*ак*: Голубињак, Мравињак, Тетребињак, Мравињаци;
- ик*: Гавраник;
- аник*: Змијаник;
- арник*: Говедарник, Змијарник, Шилежарник, Шилигарник;
- (*ов*)*арник*: Воловарник;
- ило*: Јагњило, Јагњила;
- уља*: Прашчуља;
- ин*: Пчелин, Челине;
- (*и*)*ње*: Кокошине, Јаребине;
- ар*: Жабар, Телећар, Челар;
- ара*: Козара;
- ић*, -*чић*: Врпчић, Јарчић, Кокотић, Сврачић;
- ац*: Јастребац;
- (*ав*)*ац*: Ћукавац;
- (*ев*)*ац*: Жежевац;
- (*ов*)*ац*: Јастребовац, Орловац, Ћуковац, Ћуковци;
- (*ар*)*ац*: Петларци;
- (*ар*)*ев-ац*: Козаревац;
- (*ај*)*ца*: Јањајца;
- (*ој*)*ца*: Орлојца;
- ица*: Кошутица;
- (*ав*)*ица*: Змијавица, Коњавица;
- (*ев*)*ица*: Зечевица;
- (*ан*)*ица*: Ждребљаница;
- (*ар*)*ица*: Козарица;
- ница*: Голубница;

-(ар)ница: Којзача;

-иште: Врапчиште, Јаричиште.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Статистички гледано, удео микротопонима зоонимског порекла у укупној у Ономатолошким прилозима објављеној грађи с подручја Косова и Метохије није велик (знатно је мањи од удела микротопонима фитонимског порекла, што је и нормално). Укупно смо нашли око 250 примера, не рачунајући оне микротопониме чије порекло није сигурно, тј. није довољно прозирно да бисмо га могли одредити као зоонимско. У њима се налазе имена следећих животиња: биво (х6), во (х1), врана (х1), врабац (х4), вук (х11), гавран (х4), говедо (х15), голуб (х3), жаба (х2), ждребе (х1), жуна (х1), зец (х5), змија (х13), јагње (х10), јаре (х2), јаребица (х2), јастреб (х4), јеж (х1), кобила (х3), коза (х13), кокот (х2), коњ (х7), кошута (х3), крме (х1), крава (х2), кукавица (х6), кучка (х4; од тога једном сигурно у значењу вучица), ластавица (х1), лисица (х6), магарац (х8), мачка (х1), медвед, односно мечка (х26), мрав (х3), овца (х2), орао (х18), пас (х3), петао (х2), прасе (х2), свиња (х7), сврака (х4), сова (х1), соко (х8), срна (х1), теле (х3), тетреб (х4), ћук (х4), чавка (х2), чковран (= чворак, х2), шиљеже (х3), шкољка (х1), и цора (х1).

Укупно гледано, 40% свих назива се односи на домаће животиње (најчешће говедо), а 60% на дивље (најчешће медвед и орао). Урадити карту на којој би се видело где се тачно на подручју Косова и Метохије налази које од ових именовања било би компликовано, али, примера ради, од 26 топонима чији је први члан присвојени придев од медвед, тј. мечка, само шест није са огранака Проклетија.

Што се тиче апелатива који чине други члан микротопонима (као први члан само у три-четири случаја), најчешћи су крш (х13), до (х8), поток (х7), глава (х5) итд.

Желько Чупич

ЗООНИМСКИЕ ОСНОВЫ В КОСОВСКОМЕТОХИЙСКОЙ ТОПОНОМИИ

В настоящей статье речь идет о зоонимических основах в топонимии района Косово и Метохии. В просмотренных материалах они занимают значительно меньшую часть, чем фитонимические основы. Чаще всего являются они в области гор Проклетие. Названия животных /народные и литературные/ почти равномерно разделяются на диких и домашних.

Сделан и структуральный анализ.

КЊИЖЕВНОСТ

ЛИРСКА НАРОДНА ПЕСМА У РОДНОМ КРАЈУ КНЕЗА ЛАЗАРА

У близини Новог Брда, познатог средњовековног града и рудника, постојала су и два одбрамбена комплекса - средњовековни градићи Прилепац и Призренац. Градић Прилепац, како кажу историјски извори,¹ налазио се дванаест до тринаест километара југоисточно од Новог Брда, близу реке Прилепнице, на свега седам километара од данашњег средишта Косовског поморавља² - Гњилана. У Прилепцу се око 1329. године родио кнез Лазар Хребелановић, син Душановог логофета војводе Прибца. "Баштина Хребелановића налазила се код Новог Брда, али њен обим није утврђен. Мало је вероватно да су Прибца и његов син Лазар од Стефана Душана добили неку покрајину у 'држави', односно управу, јер их је служба везивала за двор!"³

Непосредно уз остатке средњовековног градића Прилепца се налази село Прилепница у коме тренутно живе само две српске породице. "Село је збијеног типа, само је српска стариначка махала западно на брду један километар иза села. Српска махала се зове Настрадаинска, по презимену најјачег рода у њој. Збијени део села се дели на седам арбанашких махала... Село је старо и у њему су Арбанаси затекли Србе, који су потом расељени и чији се родови налазе по оближњим селима, а један се род и даље

1 Иван М. Здравковић: *Средњовековни градови и дворци на Косову*, Београд, 1975, стр. 87.

2 Део Косова где извире и протиче Јужна Морава, доста шири од њених обала, зове се у новије време Косовско поморавље и оно је са југоисточне стране омеђено Скопском Црном Гором, коју мештани у овом крају зову још и Карадак, на западу је једним делом отворено према Шар-планини, на северу се простира Новобрдеки крај, док се североисточни крајеви граниче са атарима Бунајновца, Врања и Лесковца. Средишњи град је Гњилане према коме гравитирају и села Новобрдеког краја. Ове Косовце, то јест Старосрбијанце, у локалном исказу називају још и Моравци, па и Гиљанци. Поред *Изморника*, *Горње* и *Доње Мораве* и *Криве Реке* издваја се још неколико целина.

3 Раде Михаљчић: *Лазар Хребелановић - историја, култ, предање*, Нолит, 1984, стр. 17.

задржао, али се пред Арбанасима повукао изнад села", истиче у својој студији, објављеној још 1935. године рођени Гњиланац др Атанасије Урошевић.⁴ Том приликом он додаје још "да Моравци (тако се понекад називају Старосрбијанци из Косовског поморавља - Ц. В.) имају и своје локално предање, које се односи на Ново Брдо (зову га још и Златно Брдо): причају да се 'Цар Лазар' родио и селу Прилепници. Али нити овим нити чим другим српско становништво ових области не истиче себе изнад других у својој близини".⁵

Приликом наших истраживања у току 1989. и 1900. године, утврдили смо да сада у овом селу живе само две српске породице, али се још увек место некадашњег средњовековног градића где се и данас налазе његови остаци зове *Чарапон*, а нека памћења казују да се кнез Лазар родио испод тога града, близу потока где је данас Бања.⁶ Готово у свим селима која опасују родно место кнеза Лазара, а која су настањена углавном српским живљем, постоје посебна "заветна места", али се памте и велики "заветни дубови". Тако смо забележили да се у селу Шилову, које је готово на средокраћу између града Гњилана и села Прилепнице (некада Прилепца), још и данас памте ови "заветни дубови", који су, нажалост, педесетих година посечени.⁷ Присутна је још увек легенда о овим "заветним дубовима", која говори да су се у давна времена "њихови стари" ту заветовали када су полазили у бој на Косову".⁸ Слично је сећање и у селу Кметовцу, најближем некадашњем Прилепцу, али је посебно занимљива легенда и о томе зашто су су Срби изгубили битку на Косову.⁹

Лирска народна песма у родном крају кнеза Лазара записивана је организовано тек педесетих година нашег века, мада је било и неких ранијих покушаја, али, колико се зна, ни Јастребов, ни Нушић, па ни Елезовић или Дебељковић нису били на овом подручју. У приповеткама Зарије Р. Поповића налазимо сећање да је овде боравио Милош С. Милојевић и сакупљао народне умотворине¹⁰, а у *Цариградском гласнику*¹¹ било је различитих записа из овог краја (Тома К. Поповић, трговац, Петар Петровић, једно време учитељ у Гњилану и други).¹²

4 Др Атанасије Урошевић: *Горња Морава и Изморник*, Српски етнографски зборник, књига LI, Београд, 1935, стр. 67.

5 Ибид, стр. 78.

6 Предање о *Чарапону* саопштио нам је Владимир Делић (45), рођен у Прилепници, а сада живи у Гњилану.

7 Види наш рад: *Из опомастике села Шилова*, Обележја 1989.

8 Ибид, стр. 89.

9 Казивао нам је сељак Јован Пасковић (59) из села Кметовца.

10 Зарија Р. Поповић: *Слике из Старе Србије*, књига II, Београд, 1904 (додајмо и то да је уносио у своје приповетке многе народне умотворине из овог краја)

11 *Цариградски гласник*, лист на српском језику излазио у Цариграду од 1895. до 1907.

Тек у последњих неколико деценија пришло се организованијем записивању народних умотворина на овом подручју. Миодраг Васиљевић је почетком педесетих година овога века, истражујући Косово и Метохију, забележио многе народне песме и мелодије завичајног поднебља кнеза Лазара.¹³ После њега је Момчило Златановић, неко време професор у Гњилану, обавио истраживања у једном делу овога броја, али и у области Горње Мораве и Изморника, шездесетих и седамдесетих година овога века.¹⁴ Поменимо такође и део записа Татомира Вукановића, које је објавио у књизи *Српске народне лирске песме*.¹⁵

Основна карактеристика лирске народне песме овог поднебља¹⁶ је њен нераскидиви део српске народне лирике у целини, јер оно што одређује целокупну нашу народну лирику истовремено представља и битну одредницу ових лирских песама, мада у њима има неких посебности као део језичког миљеа овог поднебља, али и као особеност народне лирике која се стварала и данас ствара на Косову и Метохији, и још уже - у Косовском поморављу.

И на овом простору, као и у целом Косовском поморављу и данас доминирају љубавне песме или њима блиске, оне са љубавним мотивима. Оно што ове љубавне песме посебно издваја, јесте њихова развијена поетска наративност уз стално присуство и наглашеност дијалогског исказа. Та и таква песничка ознака је њихова битна одлика. Интересантно је да смо приликом ових истраживања наишли и на један број шаљивих песама, које нису посебно карактеристичне за овај крај Косова, али су ове песме по својим мотивима, у ствари, преузете из других средина. Њих битно одређује само необична песничка слика, која се темељи на неочекиваном заплету и разрешењу или се пак прави атмосфера у којој се "продаје рог за свећу". Познато је, такође, да у овом поднебљу још живи сећање на комите, који су долазили из Србије и борили се против турске власти, али и на качаке одметнике од закона, посебно од ослобођења 1912. године до другог

године (први уредник Никодим Савић), а у периоду од 1897. год. објављиване су народне умотворине из српских крајева, који су били под Турском.

12 Владимир Бован: *Вук Караџић и његови следбеници на Косову и Метохији*, Јединство, Приштина, 1987.

13 М. Васиљевић: *Југословенски музички фолклор*, књ. I, Београд, 1950.

14 М. Златановић: *рукописна збирка лирских песама са Косова*

15 Т. Вукановић: *Српске народне лирске песме*, Врање, 1976.

16 У овом раду ћемо објавити део твојих истраживања и записа, што смо их обавили у прошлој, 1990. години у завичајном поднебљу кнеза Лазара, посебно у селима *Шилову*, *Кметовцу*, *Станишору*, *Горњем Кусцу* и *Стражи* и то везано само за лирску народну песму. Наша ранија истраживања ове лирике дата су у књизи *Вуковим трагом на Косову*, Рад, Јединство, Београд, 1989.

светског рата, што потврђују и један број тако интонираних лирских песама као ехо ранијег времена.

Истраживања показују да у овом приградском подручју народно стваралаштво и данас још успева да опстане. И не само то: без обзира што су утицаји масмедија и посебно новокомпоноване народне и уметничке песме све више присутни, још увек се одржава лирска народна песма и то највише љубавна и породична, али и она везана за разне, посебно за сватовске обичаје. Млађе генерације, како смо имали прилике да чујемо у разговорима за житељима села, све се више окрећу новим песмама, мада старији добро знају и старије песме. Већина не само да зна њихове речи и о чему оне певају, него их и певају на особен начин. Томе битно доприносе и културно-уметничка друштва из Шилова, Коретишта и другде.

У овим песмама се види и контаминације лирских мотива, па чак и преузимање појединих делова других лирских, на овом подручју, познатијих песама, али не у толиком обиму да би се могло рећи да је спецификум овог поднебља. Све је то ипак у границима које су карактеристичне за целокупну нашу народну лирску поезију. У вези с тим мешају се и поједини мотиви, па и песме из градске у ову приградску, али ипак сеоску средину и ми нисмо неке већ познате градске песме овде издвајали, али смо их чули изворно и то готово онако како се певају у граду. Посебно их имају лирски темперамент људима градског поднебља присутне су готово у истом обиму, и истог су интензитета и на овим просторима (*Када Коцо, Цвето, мори Цвето* и још многе друге).

У односу на раније записе из овог поднебља нема великих разлика, јер се највећи број песама и даље чува, мада се већ наслућује да се постепено губе и некако постају својина оних старијих, али је овде тај процес у зачетку. У том смислу добро је и даље свестрано и истраживати и бележити и то не само лирске песме, него и све друге облике народних умотворина, посебно кратке форме, које као да на овим просторима успевају не само да егзистирају, него и даље да се упорно јављају као посебан облик комуникације.

Необична је и мелодијска особеност ових лирских песама, јер се све оне певају без икакве музичке пратње у ово ново време великог утицаја музичких инструмената и музике уопште. То битно утиче да их и млађе генерације знају, чувају, али ипак мало певају, нарочито на весељима, на којима су некада потпуно доминирале.

Користећи компаративан приступ, обрадићемо један број љубавних, али и сватовских песама и то полазећи од својих најновијих записа, истовремено их упоређујући са записима М. Васиљевића, М. Златановића и Т. Вукановића.

Ој, јабуко зеленико

Позната песма *Ој, јабуко зеленико* и данас доминира у овом поднебљу као део свадбених песама и, како је већ истакнуто, често се пева. И наши најновији записи говоре да има одређену мелодијску линију, јер се увек пева у одређеном тренутку и по правилу је пева неко од ближе родбине, али често и све присутне девојке и то када сватови излазе са младом из њене куће. Наш запис из села Горњег Кусца гласи:

*Мој јабуко, зеленико,
Што си толко род родила,
На две грање две јабуке,
А тај трећа сокол стоји,
Сокол стоји, сеир гледа,
Куде лудо коња кове,
Коња кове камен фрља,
Дор, доријо, пуст остаја!*

(казивала Перса Долска, домаћица, 76)

У записима Момчила Златановића насталим пре две деценије, уз први запис ове песме из села Доморовца (близу Косовске Каменице) стоји следеће: "Запазио сам на терену да ову песму (њене варијанте) певају жене на свадбама у хору". Међутим, његов запис је сасвим другачији од нашег и то ћемо касније детаљно анализовати, посебно и због тога што се код Златановића налазе два записа.

Поред тога треба видети и четири варијантна записа М. Васиљевића из Велике Фоче, Суве Реке, Јањева и Призрена, што јасно говори да се ова песма као сватовска простирала широм Косова и Метохије. Наша најновија истраживања показују да она данас представља још увек део обавезних свадбених обичаја у завичају кнеза Лазара.

Све раније записане варијанте ове песме имају ширу слику у односу на наш запис. Утолико је наш запис добио и своју лирску посебност, јер се ова песма пева када сватови са младом излазе из њене куће и одлазе на венчање. Тај тренутак опроштаја младе од родитеља и родбине има и своју симболику. Овде је очито реч о девојци која, ето, почиње нови живот. То казује и у најновијем нашем запису присвојна одредница *мој*, док други део првог стиха *јабуко, зеленико* - зелена јабуко јасно асоцира на младост и почетак новог живота. Следећи стихови, дајући проширену слику, подсећају на будући живот двоје младих. Даље се јавља и оно што би се условно могло назвати присуство друштвеног окружења, које будно прати шта се све може догодити, јер "сокол стоји сеир гледа". Овде реч *сеир*

треба да подвуче истовремено и непристрасност, али и заинтересованост у посматрању.

И после тога долази друга, веома симболична слика, која само наговештава да будући живот није једноставан и наравно упозорава. Није случајно дата слика како *лудо* (у овом крају се веома често за младо каже баш *лудо младо*, па онда се прихвата само први део ове синтагме!) коња *кове* (а не *кује*), али и камен *фрља* (баца). Последњи стих ове песме јасно говори о његовој несрећи: "Дор, доријо, пуст остаја!" А од тога трена се све може надоградити и дати машти на вољу.

Овај наш запис показује да у завичајном кругу кнеза Лазара и Косовском поморављу, па и целом Косову, а према другим записима и у Метохији, ова сватовска песма носи у себи не само одређени лирски тон, него и дрхтаво подсећање да је почетак новог живота, по правилу, доста тежак и пун опасности.

У записима М. Васиљевића имамо развијенију слику, јер у оном из Велике Фоче *сокол беседи*, гледа како јунаци камен мећу и онда дође потпунија слика:

*Кој најдаље, кој најближе,
Млади Јован понајвише,
На Јована мор долама,
На долами седеф пуца,
За њега ми срце куца!*

Таква је и варијанта из Суве Реке и јасно дефинише крајње песничко исходиште: реч је о томе да се девојка одлучила за најбољег јунака, који је и јунак богатог порекла (обучен је у доламу са седефастим колајнама и дугмадима).

У варијанти из Призрена такође код М. Васиљевића имамо другачије дату слику, јер "на сокола бојно седло, // А на седло огледало!", што делује доста необично, чак и бајковито, али, народном певачу је то потребно да би у другом делу песме потпуно јасно истакао лепоту девојке. Ти стихови гласе:

*Прође Санда, огледа се:
"А мој боже, лепа ли с'м,
Лепа ли с'м, бела ли с'м,
Што с'м т'нка и висока,
Што с'м бела и румена!"*

Не треба много бити мудар па схватити да је други део песме преузет из познате љубавне песме, јер се овакав опис девојачке лепоте додуше у варијантним облицима може наћи и код лирских песама које је објавио Вук

Караџић, али и другим записима са овог терена. Народни певач је учинио оно што је сматрао да је најбоље: извршио је просту контаминацију мотива и преузео већ познату слику девојачке лепоте из других љубавних песама. Тако је сада ова песма добила сасвим другачију поруку, јер више се не говори о могућим разним животним догодовштинама, него се пева о девојачкој лепоти.

Но, вратимо се варијантама М. Златановића, који је на овом терену обавио истраживања почетком седамдесетих година овога века, готово пуних двадесет година пре најновијих истраживања. Код њега у рукопису имамо две варијанте ове песме. Прва је готово истовремено са нашим записом, само што је нешто развијенија према првом и другом стиху: "Ој јабуко, бре, зеленико, Вело, // ој јабуко, бре, зеленико!" Једино је на крају уместо *сеир* у његовом запису узета реч *сићер*, али је записивач оставио могућност да песма није у потпуности исказана, јер је нешто раније у истом селу, али од другог женског певача чуо далеко развијенију варијанту. Други део те варијанте гласи:

*Сокол стојим, море, сеир гледа, Вело,
сокол стоји, море, сеир гледа,
сеир гледа, бре, тамо доле, Вело,
сеир гледа, бре, тамо доле,
тамо доле, бре, ју ливаде, Вело,
тамо доле, бре, ју ливаде,
куде моме, мори, танац води, Вело,
куде моме, мори, танац водив,
куде момци, мори, камен, фрљав, Вело,
куде момци, мори, камен фрљав!*

Слика је овде добро развијена и поред очитог понављања, које је настало као резултат одређене мелодијске линије, јер ова песма, као што смо већ рекли, пева се без икакве музичке пратње. Са елементима идиле, посебно сеоске, младошћу која одлази у нови живот, представља се оно, што је спремна да остави, и то мора да има у себи и одређене елементе сете.

Наљутено девојче

Познати тематски циклус љубавних песама у којима се говори о удадби на далеко и без питања девојке, веома је присутан и у овом делу Косовског поморавља, као што уосталом доминира и на целом простору Косова и Метохије, па и целе Србије. Реч је о временима када су се, као што је познато, веома мало питали млади о својој судбини и будућем животу. Из веома широког круга ових песама, записаних још код Јастребова, Нушића и

других, издвојили смо мање познату песму, која се у завичају кнеза Лазара и данас добро чува и често чује. Чак се може рећи да је на овим просторима и веома позната.

Ову песму *Анђелин девојче, што си наљутено?* забележили смо у две варијанте и то у Горњем Кусцу и Шилову. Прва варијанта у целини гласи:

*Анђелин девојче, што си наљутено?
"Ја сам наљутено од туј стару мајку,
Ја сам наљутено на тој старог татка,
Што ме мене дали врло на далеко,
Врло на далеко у девет девера,
У девет девера на девет јетрве,
А десета, мори, још моја свекрва.
Туја ваља, нано, на девет кошуље,
Туја ваља, нано, на девет бошче..."*

(казивала Перса Долска, домаћица из Горњег Кусца, 76)

Ангелина (Анђелина) девојка се оправдано љути на мајку и оца што су је удали (дали) врло на далеко, али када се очекује да одреди бар приближно шта значи ова даљина, радња се прекида и слика добија нову визуру: кућа у коју иде је велика задруга у којој су поред младожење још и деветоро његове браће (девет девера) и сви су они ожењени (девет јетрве), а као врхунац тога, али у негативном смислу је и десета свекрва. Слика је потпуна: реч је о великој задрузи у којој има само одраслих преко двадесеторо, а где су деца и остали. И када очекујемо да ће Анђелина открити и даље њене будуће муке јер је тешко у патријархалном окружењу опстати, онда се све прекида и добија нову димензију. Крај ове варијанте као да жели да нам сугерише како је наљутено девојче због тога што мора да припреми много дарова (*девет кошуља* и *девет бошћи*) за девере и јетрве. Наравно, види се да песма није завршена, јер недостаје оно што утиче на њен крајњи исход. Ипак, одмах се види по језичком знаку и по даровима да је реч о суседном селу или бар подручју Косовског поморавља, можда и целог Косова.

Друга варијанта исте песме записане у Шилову (казивала Љубица Максимовић, домаћица, 62) има јасно одређену поруку и ту нема ничега што није до краја изведено. Поред првог и главног питања дође и ново: "Да л' те глава боли или половина?", а и поред добијеног одговора, негативног, настаје прави: "Ја сам наљутено што сам запросено!" (није реч овде о удадби, него тек о првом кораку, пошто је девојке тек испрошено). Међутим, народни певач овде одређује ту даљину и поред стиха: "Што ме удадоше врло на далеко" дође следећи: "Врло на далеко Каравлашке

земље". И заиста за оно прошло и давно време, па и време које ми памтимо, ова даљина се може означити одредницом *врло на далеко*.

Оно што ову варијанту посебно издваја је крај песме:

*Врло на далеко у богату кућу,
У девет девера и девет јетрве.*

Јасно се види да овде нема ни речи о даровима, али се ипак истиче да је реч о богатој кући, мада остаје да ми утврдимо да ли је то право богатство или, како се само наслутити може, то богатство чине многобројни укућани (*девет девера*). Чини се ипак, према језичком осећању обичног човека Косовског поднебља, да је реч о заиста богатој кући, која је, у ствари, богата сеоска задруга. И то у овом примеру не ствара девојци одређену стрепњу, мада јој није посве једноставно да уђе у такву кућу и снађе се за живот.

Код М. Васиљевића имамо један запис из Угљара у коме се, поред овог мотива, скоро вештачки надовезује и онај веома коришћени и познати о мужу *пужмужу*, мужу који још није изашао из дечјих хаљина. То песми даје другу песничку визуру и мотивски је издваја. Али, посебно је важно што је она записана у Угљару, близу Шилова и што у првом скоро у потпуности одговара претходној варијанти. Ево другог дела у коме има разлике:

*Врло на далеко, у село велико,
У село велико, у кућу голему.
У кућу голему свекар и свекрва,
Свекар и свекрва и девет девера,
И девет девера и девет јетрве,
И девет јетрве за момче малено.*

И онда дође део песме који је преузет из других познатих песама о недораслом момчету, кога су оженили. Тај део је вештачки придодат, јер се тиме губи основна нит песме. *Ангелин девојче*, како се песма по првом стиху код М. Васиљевића зове, у праву је што је љуто, а у овом случају не због тога што су јој родитељи удали на далеко и у кућу препуну задругара, него што јој је *момче малено*, па је кад пође по воду зове *даде, мори*, а она га подсећа да му је жена (*жегло те у срце*). Овде је њена трагедија потпуна, али не због тога што су је удали на далеко, него из сасвим другог објективног разлога, па је природно што преклиње своје родитеље.

Овако интонирана је и песма *Аман Јана на праг врата седи*, коју смо записали у Шилову (казивала Љубица Максимовић, домаћица, 62), јер Јана се жали на родитеље што су је удали за *момче малецко*. Први део песме

готово је истоветан са напред наведеном варијантом, мада је слика нешто детаљнија. Јана куне своје укућане:

*Аман мајко од бога да нађеш,
Аман татко пушка те убила,
Аман брате нож те распорија,
Аман снаво змија те изела,
Што ме мене младу удадосте,
Удадосте за момче малецко...*

Други део песме описује шта се све догађа Јани, јер момче малецко, које је још и "селски" свињар, уместо да увече дође кући, често се заборави и у шуми заспи.

Уобичајено је било, нарочито у ранијим временима, да се на овим просторима, као и у целој Србији, не питају младе (ни мушко ни женско) о њиховом избору брачног друга. Насупрот, то су завршавали кроз договор њихови старији, а младима је остајало да или прихвате ту одлуку или да буду оштро кажњени. Све се због поштовања и образа завршавало тако што су млади прихватили овакву судбину, али су то касније покушавали да надокнаде на различите начине. Образ је једино морао бити очуван по сваку цену, али то никако није значило да није било ашиковања преко плота и у ситне сате, када је само месец био сведок и тада је та украдена љубав и била најслађа. Младост је била свуда иста, али се исказивала само онолико колико су услови и друштвено окружење то дозвољавали. У том погледу треба имати у виду чињеницу да је родни крај кнеза Лазара коначно ослобођен од турске власти тек 1912. године и то је битно утицало да се на овим просторима патријархални морал и такво окружење нешто дуже задрже и битно одреде ове односе.

У записима М. Златановића из Горњег Кусца имамо песму *Што ме даде, мори мајко* са сличном мотивском основом, мада песма није довршена. Необично је што девојка помиње да су је удали на далеко и додаје да је то хајдучко село:

*у хајдучко село, мори стара,
у туђину кућу,
у туђину кућу, мори мајке,
У очима гледа,
у очима гледа, мори мајке,
у очима гледаш, мори стара,
у двојина браће...*

Очито мелодијска ознака је сасвим нова и разликује се, мада је ова недовршена песма остала само делимично јасна. Што се тиче лирске слике

и ту остајемо прикраћени, јер се та слика није уопште развила, ни разјаснила.

Чини се да је најразвијенију варијанту ове песме записао и објавио Т. Вукановић под насловом *Анђелино момо што си насрдена*, забележеној у Витини (Горња Морава). Почетак је исти, али народни певач у овој варијанти одређује шта значи *врло на далеко*:

*Врло на далеко пусто Прешево,
Пусто Прешево у голему кућу,
У голему кућу на девет девера,
Девет девера, на девет јетрве,
И на десетог старог свекра и свекрву.
На девет девера треба кошуље,
А на старог свекра мор чарапе,
И на девет јетрве треба девет боче,
То сам насрдена на стару мајку!*

Јасно се наводи искључиви разлог да су дарови у питању, а не нешто друго, мада синтагма *пусто Прешево* не искључује и такву могућност.

Избирљиво дудиче девојче

У многим приповеткама наших реалиста (Глишић, посебно Сремац), нарочито када се описује чаршија и пазарење, дата је слика сеоских девојака и снаша како се уз присутну спутаност и трему распитују за нове шамије, као и све оно што помаже да се женска лепота изнесе на видело. Таква је и песма *Дудиче девојче, нане, чаршије скитало*, коју смо записали у Станишору (казивао Момчило Стоиљковић, земљорадник, 51) у оквиру наших последњих истраживања. Сва у градацији, са детаљним понављањем стихова све док не дође на ред *ново* што је ово девојче *избирало*, у ствари представља попис често пустих жеља нарочито сеоских девојака и снаша да се приближе варошком начину живљења и у томе копирају варошанке.

Дајући само прву строфу напомињемо да се неретко све то понавља док се не дође до новог предмета:

*Дудиче девојче, нане, чаршије скитало,
Чаршије скитало, нане, по дућан шетало,
По дућан шетало, нане, шамиће избирало,
Шамиће избирало, нане, на главу га врзало,
На главу га врзало, нане, па се погледало,*

*Па се погледало, нане, да л' му пристајало,
Да не му пристоји, нане, не би га врзало.*

У следећој строфи реч је о *јелечету*, у трећој о *фустанчету* (хаљиници), а у четвртој о *ципелама*. Дудиче девојче је веома слободно и комотно, јер све у дућану прво бира (*избирало*), па онда проба и тек када се увери да му добро пристоји иде даље. Отуда као закључни, после сваке строфе дође стих:

Да не му пристоји, нане, не би га врзало.

А кад су у питању *јелече* и *фустанче*, онда дође глагол *обуковало*, док је за ципеле народни певач тачно употребио *обувало*.

У варијанти записаној у Стражи (казивао Милорад Стевић, земљорадник, 71) имамо нешто измењени редослед ствари и нешто сложенију слику, али је и ту градација по строфама до краја изведена. Ево прве строфе:

*Дудиче девојче на дућан седело,
На дућан седело паре разбијало,
Паре разбијало коланче низало,
Коланче низало па га опасало.
Па га опасало, па се погледало,
Па се погледало, да л' му пристајало,
Да му није пристајало, не би га ни опасало.*

За разлику од прве варијанте овде је слика много сложенија и може се наслутити да ово девојче има неке тајне везе са дућаном (читај: газдом!), јер је ту *паре разбијало* (новац ситнило) и себи *коланче* (врсте огрлице, али и женског каиша) *низало*. Али, већ друга строфа ову делимично идиличну слику потпуно разбија, јер је овде употребљен глагол *куповало* и то *вајкар* (врста памучног конца) да би себи бошчу изаткало. И опет долази иста слика.

Трећа строфа говори о томе да је дудиче девојче *бисер куповало* да би *тулбенче* низало (женски украс на коси, скоро као капа). Јасно је да су овде дати други односи и да је реч о девојчету, које има много веће захтеве. Ако се упореде захтеви у првој варијанти (*шамиче*, *фустанче* и *ципеле*) и у другој (*коланче*, *бошча* и *тулбенче*) јасно се види да је реч о различитим социјалним срединама, па отуда и таква разлика у жељама, јер прво девојче припада кругу оних тањег стања, а друго, насупрот, припада богатијим.

И на крају споменимо део записане треће варијанте ове песме у Шилову (казивао Божидар Митровић - Шандор, радник 45), јер је њена слика

потпуно различита. Да ли је реч о истом мотиву или само се име девојчета донекле слаже нека нам то дочара песма:

*Дудунче девојче на порте седело,
На порте седело, путници чекало,
Путници чекало, драгана тражило,
Драгана тражило, путници питало:
"Да ли га видесте мојега драгана!"*

Мало је вероватно да је реч о истој песми, варијанти истоветници, јер је мотив сасвим нови и одговара читавој руковети оваквих љубавних песама на ширем подручју Косовског поморавља. Али, као да се осећа извесна веза и делује бар према почетку као да је преузета и касније променила своју мотивску одређеност.

Тргни се бре лудо младо од мене

Велику скупину чине песме у којима се јасно или наговештено исказује љубавно осећање. Највећи број оваквих песама нису никаква посебност овог поднебља, јер исказују најприродније осећање човека, али је интересантно како то осећање народни певач на овим просторима често трансформише и доводи у неке нове и само на први поглед природне односе. Највећи број ових песама нису радосне и не говоре о слаткој јези, љубавном жару, него, насупрот, у њима је много више онога што их спутава и што битно опомиње да је живот исувише сложен и тежак. Призвук јаке туге, песимистичког исказа, али и јасно истакнутог окружења које не пружа никакву шансу, просто доминира у њима. Обично се љубав двоје младих мора да бори, да се кали и проверева, али и да устукне пред објективним окружењем, које ни за длаку не одступа од својих утврђених норми. Ту уздаси, сузе и молбе не помажу.

Младима остаје да бирају две крајности: или да се помире са судбином или да насилно прекину све и учине оно што је срцу драго. Таква је песма *Менке, Менке мори Клокоћанке* записана раније у селу Клокоту, али има још много сличних, мада је њихов број мањи у односу на ове друге у којима се млади, мада тешка срца, препуштају судбини. Споменимо још и песму *Магла паднала над Рајановце* у којој млада јасно ставља до знања момку да стари (родитељи) неће ни да чују за њега, јер је сиромах.

Из најновијих записа смо издвојили једну необичну песму и по структури, али и по песничким сликама, мада је њен крај очекиван. То је песма *Твоје русе косе Севдо, давај ми ги мене* (казивао Срба Станковић, земљорадник из Горњег Кусца, 72) у којој је дата тешка, али реална слика још увек присутна продаје девојке. Још је и Б. Нушић¹⁷ у свом делу о

Косову записао да је било примера како су родитељи своју женску децу продавали пријатељима за њиховог сина и то је била права купопродаја девојака, мада се то у нашем народу овог поднебља у време турског ропства није уопште тако доживљавало. Сматрало се, наиме, да младожења треба да младој, то јест њеним родитељима обезбеди одређену своту новца (ту је било погађања), како би се млада спремила за свадбу. У приповеци *Бежанка*¹⁸ З. Р. Поповић, познати приповедач из овог краја наше земље, даје веома упечатљиву слику погађања родитеља момка и девојке (која је постала *бежанка* - побегуља, јер је побегла за момка) око тога колико момкови родитељи треба да плате. На срећу, после ослобођења 1912. године овога је потпуно нестало.

И у поменутој песми реч је о девојци Севди, која је *продадена*, али народни певач не каже коме, и њеном момку Ђорђу то никако није јасно и не може да ову истину прихвати. Изненађује што девојка у једном тренутку тужно додаје да су њене *очи давно продадене*, као све друго, али доста потресно делује баш овакво дата синтагма. Она тешка срца казује свом момку да се не вара, јер је *продадена*:

*Моје русе косе, Ђорђе, оне продадене,
Не варај се Ђорђе, море, за мене!*

И као што је правило када се описује девојачка лепота у овим народним песмама прво се говори о *русој коси*, затим о *црним очима* и на крају о *равној снази*. Последњи стих је више него неочекиван, али делује потресно. Севда успева да се суздржи, иако је њен Ђорђе моли да дође близу ње, да клекне на колено и тражи јој и русе косе и црне очи и равну снагу. Али, она не само да успева да се уздржи него и да нађе снаге и коначно раскрсти са свим што је за њу некада било најлепше, јер му на крају поручује, пошто му је већ рекла да је *продадена*, и ово: "Тргни се бре лудо младо од мене!"

Ето колико је у својој несрећи Севда била ипак храбра девојка, јер је схватила да излаза нема и да се мора покорити старијима, који су је продали и тако одредили њену будућност.

Како ће се моме поделимо

Тужни су растанци, без обзира да ли су љубавни, а они су сигурно најтужнији. Обичан човек овог поднебља, завичаја кнеза Лазара - Косовског поморавља, нешто интензивније и емотивније доживљава свако растајање

17 Бранислав Нушић: *Косово - опис земље и народа*, Нови Сад, 1902.

18 Зарија Р. Поповић: *Тамнице*, Дечје новине, Г. Милаповић, 1989, стр. 179.

и раздвајање, јер му је живот често, и то врло често, тако нешто приређивао. Тај растанак када су двоје млади у питању могао је бити и привремен, па је ту стрепња и јад по правилу доминирала, али и сталан, када је туга и жалост добијала пуни интензитет. Мада се човек овог краја доста успешно суздржава и успешно крије своја унутрашња мучења, у оваквим случајевим то мора да се искаже и покаже, па отуда песма дође као мелем на рану, а њене песничке слике помажу да се и на тако посредан начин искаже све оно што се у нечијим грудима и срцу и што га гуши и стеже.

Овакве песме се обично могу применити на свакога (отуда по правилу нема имена ни девојке, ни момка), мада се јасно наговештава шта растанак разделба значи. Од приличног броја наших ранијих записа, издвојили смо једну од најновијих песам из Страже *Како ће се моме разделимо*. У њој у првом делу доминирају искази везани за скори момков одлазак, али не заувек него смо док обави одређени посао и донесе девојци поклоне. Јасно је да су ови поклони такви да представљају управо заказивање веридбе. Ево другог дела песме, јер је у првом делу момак јасно ставио до знања да иде у туђу земљу Булгарију, у Софију и додаје:

*Да ти купим, моме, жут ђердан.
Еј, моме мори, да га носиш,
Да га носиш, моме, дор до века!
Да ти купим, моме, свилен јелек,
Да га носиш, моме, дор до века!
Да ти купим, моме, пар ципела,
Пар ципела, моме, за носење,
Да ги носиш, моме, дор до века!*

(казивао Милорад Стевић, земљорадник из Страже, 71)

Као да је у потпуности преузета слика из градске средине, посебно из песме *Ај, ће ти купим, ал-канариче*, али само у оном делу када се набрајају поклони. Реч је овде о златном ђердану, свиленом јелеку и ципелама, па је онда јасно да се мома припрема за веридбу и свадбу. И још нешто: момак је, наравно, из богате сеоске куће.

Није увек све као у овој песми и то најбоље говори наш најновији запис из Шилова, који по наслову јасно казује да је растанак тежак и жалостан. Реч је о песми *Жално моме, море, да жалимо*. Ево те песме у целини:

*Жално, моме, море, да жалимо,
Како ће се, море, раздвојимо,
Ја од тебе, моме, ти од мене,
Ја ће идем, моме, на далеко,*

*На далеко, моме, туђа земља
 Ће ти пишем, моме, ситно писмо,
 Ситно писмо, моме, жалостивно,
 Ем да читаш, моме, ем да плачеш.*

(казивала Љубица Максимовић, домаћица из Шилова, 62)

Већ прва реч у првом стиху - *жално* изненађује, мада се види да се девојци, која остаје, обраћа момак који одлази далеко и није сигуран да ће се вратити. Али, синтагма *жално моме*, која треба да означи *жалосна девојко* није довољно примерена ситуацији, јер као да момак није жалостан. Можда је то само његов покушај да се некако покаже јачим, али крај није тако интониран. Остаје само да нагађамо зашто је песма добила овакав крај, мада она подсећа на познате печалбарске песме, нарочито из Горе.

Не варај се за деверски прстен

Малом песама у којима се девојка позива да се припази, јер јој се спрема нешто *ће* је пратити целог живота. Али има и таквих свадбених песама у којима се, највероватније са примесом шалозбиле говори и о томе да је девојачко доба најбоље. У патријархалном окружењу никада се није могло тачно знати шта чека женско дете, јер је оно туђа кућа, па отуда и приметна стрепња где ће се удомити. Свака туђа кућа је туга голема, јер треба се навићи на њу и прихватити нове односе и кућне обичаје. Што је кућа била богатија и задруга јача, ту су и односи много сложенији и захтевају од девојке више прилагођавања.

Овако интониране свадбене песме делују доста необично, али могу да се прихвате и као указивање на неизвесност, коју обично нуди нови живот. У нашим записима из Горњег Кусца имамо само део такве песме у којој се посебно издваја стих "Не варај се за деверски прстен", али је она више утешна и као да девојку соколи што да крене у ново и непознато. Дајемо тај део:

*Не плачи, девојко, не жали,
 Не варај се за деверски прстен,
 Не варај се за девојачки папучици,
 Не варај се за твоји сокаци,
 Не варај се за твоје другачке.*

(казивала Перса Долска, домаћица из Горњег Кусца, 76)

Последња два стиха као да разрешавају овај део песме која, јасно је, није целовита, јер народни певач није знао остали део. Први стих као да потенцира да девојка будно пази шта се све може догодити. Као да је реч о девојци која напушта родитељски дом и креће у нови живот, па је превише радосна. Али, ово је само једна од обиља могућности даљег развијања радње. Можда је реч о девојци која прижељкује да се и она уда и у том смислу је ово једна врста одвраћања да се не *вара*, не превари.

Варијанта код Т. Вукановића под насловом *Туђа је кућа гајле големо* записана је у Шилову уз додатак: "Ову песму певају девојке и младе жене на дан свадбе у невестиној кући у време када девер изводи невесту из одаје". Ту је јасно све и тако смо на основу овог записа и могли да добијемо целовиту слику. Песма у целини гласи:

*Не преварај се девојко,
За деверски прстен!
Туђа је кућа гајле големо,
Гајле големо, туга голема,
Туга голема, брига голема!
Туђи су људи гајле големо!
Фрљај девере ћасу динара,
Да платиш врата девојачка,
Она су скупа, вредност голема!*

Јасно је да се ова песма пева уз одређени свадбени обичај да девер од сестара, девојака и млађих рођака откупљује невесту пре него што крену из њене куће. Тај се обичај и данас задржао у целој Србији, али ова песма са наглашеним елементима неспокоја као да мало одудара од расположења тога тренутка. Рекли смо условно, јер се ипак девојка тада растаје од свога рода, од најрођенијих и то је онда разумљиво. Крај песме као да жели да све врати на весеље, јер се деверу нуди да добро плати *врата девојачка* (да ће му тек тада отворити врата!) и све ће се утопити у весеље. Наравно, родитељима, али и невести ће заискрити за тренутак и нека суза, она која се отела и показати да и у овој радости има и неке туге и бола, али је то ипак суза радосница и убрзо ће се све вратити на оно право - свадбено весеље.

Па ће, Јано, мене да забравиш!

Два наша записа из Горњег Кусца и Станишора говоре о јаду младића који мора у војску и три дугачке године да остави Јану саму. Може да се деси да га она за то време и заборави. Први део песме *Куку Јано, ситно писмо дође* у коме он обавештава Јану да је добио позив за војску и пита се да ли чивлак или коња да прода или "у шуму да фаћа", одметне се, има

доста недореченог. Други део се у варијантним облицима доста разликује и то тако да је варијанта записана у Станишору развијенија са детаљним описом могућих ситуација. Наиме, Јана је доста реална и тражи од момка Стојана (лудог младог) да оде у војску, дајући му и обећање:

*Три године како три месеца,
Три месеца како три недеље,
Три недеље како до три дана.
Нећу Стојан у сокак да идем,
Нећу Стојан на свадбе да идем,
Докле Стојан војску не одслужиш!*

(казивао Младен Стојановић, земљорадник из Горњег Кусца, 71)

Али, у варијанти из Станишора имамо још развијенију слику, јер је реч о великом страху Стојановом да га Јана не заборави. Уместо речи *куку* овде народни певач употребљава сугестивнију и јачу *леле*, јер се љубомора јасно исказује:

*Леле, Јано, ти си ми још млада,
Леле, Јано, кућа ми поред пута,
Леле, Јано, сваки ће да прође,
Леле, Јано, воду ће ти тражив,
Леле, Јано, леба ће ти тражив,
Леле, Јано, ти ће ги изнесеш.
Леле, Јано, а ти си ми млада,
Па ће, Јано, мене да заборавиш!*

(казивао Пића Младеновић, земљорадник, 77)

Народни певач је оваквим понављањем глагола *леле* желео да подвуче како је Стојану веома тешко и колико га љубомора разједа. И још нешто, овде је Јана већ у његовој кући, што ће рећи да је већ млада невеста и његова жена. Није случајно у стиху потенцирано *кућа ми поред пута* и два пута исти исказ - *ти си ми (још) млада*. Реч је значи о младој жени, која мужу обећава да ће му бити верна, али је он доста несигуран и, природно, веома тужан, јер је рок доста дуг - читаве три године далеко од љубљене.

* * *

Овај руковет лирских народних песама из завичајног поднебља кнеза Лазара послужио је да кроз компаративни приступ утемељимо изнета полазишта на почетку овог рада. Јасно је да овде доминирају љубавне песме и све друге (сватовске, породичне, обичајне, песме уз рад) у којима главно место заузима љубавно осећање. Издваја их и карактерише

посебност народног исказа, јасна дијалошка основа, као и њихова необична мелодијска линија, јер се оне певају без икакве музичке пратње. Њихов развијени дијалошки песнички облик и често необични описи целокупности живљења на овим простирима најчешће дати кроз призму односа двоје младих, пружају и утемељују доста реалну слику некадашњег патријархалног окружења, али и тешког живота под турском влашћу, јер су се ови делови Србије ослободили тек 1912. године.

Лирска народна песма у родном крају кнеза Лазара и некада, али и данас, утемељује психолошки профил српског народа у овом делу Србије и, као део богате духовне и културне баштине, снажи српски национални идентитет.

Владимир ЦВЕТАНОВИЧ

ЛИРИЧЕСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ В РОДНОМ КРАЕ КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ

Лирические народные песни сего района являются неотделимой частью сербской народной лирики в целом. Особенность этих песен сказывается в их семантической окрашенности.

И в этой области, как и всюду в Косовском поморавле доминируют любовные, или к ним примыкающие песни.

ПРЕСИЈЕЦАЊА ЛИНИЈА РЕТОРИКЕ И ПОЕТИКЕ НА ЈЕДНОМ ПРИМЈЕРУ ИЗ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Када је Аристотел говорничку вјештину и неке друге вјештине које се баве изналагањем истине сводио на заједничка обиљежја, пошао је од поступка који омогућава да се "материја може методично изложити".¹ Поступак, сматра филозоф, теоријски омогућава да се "истражи узрок зашто постижу циљ",² а ту су и најбитнија обиљежја свих вјештина. Замјерио је свим састављачима упутстава за овакве вјештине што не одвајају главно од споредног, "ентимеме који су тијело (бит) увјеравања"³ од онога што је изван бити предмета.

Ако је ову немоћ, да се одваја битно од споредног у предметима судске природе, сматрао као највећу слабост, јер се по свим ваљаним етичким законитостима мора открити истина која је садржана у предмету, ипак се ово може схватити као општа слабост и за предмете из других области. Остаје истина, са којом је свака сагласан да треба - битно и споредно лучити, али, испред такве спознаје истине налази се моћ за конституисање битног и моћ да се нешто прогласи споредним. А ово је у узајамној вези са супстанцијалном и умјетничком формом предмета, и са оним што се подводи под својства "истинита љепота", која се скрива у човјеку као тежња за сазнавањем свега што је лијепо и истинито.

У расправама о поетици и реторици "идеја о поетици дуго је бркана са граматиком",⁴ па су и "проза и поезија биле подведене под исту дисциплину - говорништво".⁵ Од идеје истинито креће се до идеје добро и

1 Аристотел, Реторика, Напријед, Загреб, 1989, стр. 1.

2 Н. дј., стр. 1.

3 Н. дј., стр. 1.

4 Умберто Еко, Уметност и лепо у естетици средњег века (превод са италијанског), ИП Светови, Нови Сад, 1992, стр. 170.

лијепо, од логичног и рационалног до осјећајног и допадљивог. На тој линији сагледава се однос реторике и поетике, однос унутрашње и спољашње форме, јер истина је "диспозиција форме у односу на унутрашњост ствари",⁶ а љепота је "диспозиција форме у односу на спољашност".⁷

У неким текстовима српске књижевности у средњем вијеку запажају се двије семантичке линије: једна води преко обиљежја реторике, а друга преко обиљежја поетике. Ове двије линије често се пресијецају, и ту се могу сагледати њихове разлике у приступу ономе на чему настаје књижевна чињеница. Реторика се на тим мјестима ослобађа аргументације, потискује она средства која је одводе у просторе увјеравања и доказивања, а са собом носи елементе "технике" који омогућавају да се свакој чињеници приступи подражавањем и изливањем осјећања. У њима су најчешће теме из православне етике које су даље водиле у религијско-естетске просторе на којим су се умно сагледавали естетски феномени. Да би добро, као етичка врлина у православљу, омогућило васпитавање религијске воље, мора се приказивати истинито и осјећајно, јер "православље не убеђује и не заводи, оно плени и привлачи, то је његов начин деловања у свету",⁸ "православље, пре свега, васпитава срце, и у томе је његово главно обележје".⁹ Пошто се добро "односи на финални узрок",¹⁰ а лијепо на формални узрок,¹¹ добро се "тиче способности жудње"¹², а лијепо "побуђује допадање"¹³ - онда, на равни естетског сазнавања, они се интегришу.

Схватање да се реторика налази ондје "гдје се срећу опасна моћ говорништва и логике"¹⁴ увлачила су вјештину говорништва и у друге духовне просторе. Између идеје реторике и идеје поетике стварана је заједничка метафоричка раван на којој су се појављивале нове вриједности: нови принципи мишљења за логичко схватање и доказивање, нова естетика интуиција и мудрости, и - нова гносеологија заснована на лингвистичко-теолошким компонентама и знаковном систему.

5 Н.дј., стр. 170-171.

6 Н.дј., стр. 43-44.

7 Н.дј., стр. 44.

8 Сергиј Булгаков, Православље (превод с руског), Књижевна заједница Новог Сада, 1991, стр. 228.

9 Н.дј., стр. 228.

10 Умберто Еко, Н. дј., стр. 43.

11 Н.дј., стр. 43.

12 Н.дј., стр. 129.

13 Н.дј., стр. 129.

14 Pavel Riscovic, Жива метафора, Библиотекатека, Графички завод Хрватске, Загреб, 1981, стр. 14.

Како функционишу неке семантичке јединице у дијелу текста који својом локуцијом навлачи на се обиљежја реторичког и уводи у просторе рационалног, а како у дијелу текста који се подводи под поетски тип и уводи у просторе естетског подражавања и субјективног исказивања, какви су семантички прагови на којим се помјерају функције, може се откривати на текстовима у којим се субјект и објект стапају у једно више јединство. На односима елемената који улазе у општесемантичку основу текста ствара се једна нова мрежа значења којом се остварује веза између трансцендентне сфере и свијета окружења.

У тексту:

У лето 6965,¹⁵ месеца децембра, 24 дана, представи се господин деспот Ђурађ у граду Смедереву.

О чуда страшнога! О још чуднијег гласа! Најтиши и превисоки и у свему најблагодолучнији господару мој, свети и најјачи лаве, мучиш тако и не дајеш ми медоточни глас - ни твојој супрузи, а нашој најсветијој госпођи и царици, ни многожељним и најслађим твојим чедима свима! Како ово створио јеси, реци ми, о најбожанственија и најсвештенија главо?

"Да, рече, мучим и не говорим зато што је праведни судија и Бог мој ово заповедио, јер земаљским и кварним обложен јесам телом; но не мучим мислено сада, но се додирујем Господа Бога мојега по могућности, и о својима и љубазним мојима непрестано молим се да им победу на свакојаке враге и на напасти у садања лета дарује".

А нас својих, како оставио јеси? Како ћемо горко и тужно осироћење претрпети? Како ћемо претрпети мрачну ноћ? Ко ће нам покрити рану тешку ради твојега одласка? Како ћемо крепку зиму, и бурно духање, и такове вале прећи, многоцењеног пристаништа и бисера лишавати се? Којима ћемо чистим очима сунце угледати, кад је најслађе наше сунце наједанпут одсред нас угасло жалосно и жалосно покривено?

(Надгробно слово деспоту Ђурађу Бранковићу)

- нека мјеста добијају повлаштену семантичку функцију, стварају се семантичка језгра око којих се плете мрежа са поетским и реторским обиљежјима. Шира значења поетских слика и реторских форми појављују се у метафоричкој мрежи насталој на појму - деспот Ђурађ Бранковић. Уже семантичко језгро конституише се на вези - смрт деспотова. Таква веза

утиче на локуцију и елокуцију, јер из описа овога појма стичу се и дословна и анагогичка значења.

Како то утиче на локуцију, као начин говора, шире схваћено? Жал који је створен деспотовом смрћу, због његовог добротинства, туга која је све обавила и не да се сакрити, сазнање да се нестанком њега, деспота, појављују "чуда страшна", глас о смрти овако "превисоког и у свему најблагодолучнијег господара", кога метафорички пореде са "светим и најјачим лавом" - отвара у читаоцу једну посебну духовну раван - созерцање, на којој се додирују минули осјећаји створени за живота деспотова и размишљања која настају његовом смрћу. Ту се граничи срећа и несрећа, весеље и туга, моћ и немоћ, добро и зло. Изнад ума је Дух; изнад ожалошћење душе је божанствена свјетлост која обасјава оне који се моле. Духовно се овдје појављује изнад чулног, унутрашња љепота изнад спољашње, вјечно и небеско изнад пролазног и земаљског. Ту се властита воља полаже пред Божијом вољом, по јеванђељском схватању да је "царство Божије унутра у вама" (Лк. 17, 21).

Са овакве духовне равни, на којој се пројектују осјећања и размишљања цијелог народа, прелази се, помоћу вјешто уклопљеног реторског питања, - Како ово створио јеси, реци ми, о најбожанственија и најсвештенија главо? - на монолошку раван, чин у коме се даје деспотов исказ, молитва и жеља да "им победу на свакојаке враге и на напасти у садања лета дарује". Овдје је техника постала главни конститутивни чинилац који омогућава превођење поетских слика у реторске форме и форми у слике. Нека мјеста више позивају поетичке интуиције, што је обиљежје поезије, а нека воде у правцу филозофских и дијаноетичких тумачења, што је обиљежје реторичког дјела.

Низом питања - А нас својих, како оставио јеси? Како ћемо горко и тужно осирећење претрпјети? Како ћемо...? Ко ће нам покрити рану тешку ради твојега одласка? и др. - прелази се из једне сфере у другу, из реторске запитаности у поетску екстазу побуђену бригама и невољама због деспотове смрти. Из скрушености душа се диже у висине духовне молитве, божанских озарења, гдје мисли успоравају кретање, а молитва продужава. На равни "молитвеног созерцања" све се сједињује: узвишене мисли о спасу свога народа и болна поетска осјећања за љепотом и добротом што умире.

Од естетике унутрашњег и умног виђења креће се даље: молитва води према спасењу као крајњем циљу хришћанског постојања. На тим духовним просторима преводе се жеље и аутора и читаоца од сликовних визија до божанских озарења, од сазнања о свијету чулних појава до искључивања из вањског свијета, гдје се "губе сазнања". Догађаји

пројектовани у тексту, у неким појединостима, функционишу као знаци којим се надзначује нешто у вишим духовним просторима.

Иако је текст саткан да се изразе осјећања која су захватила народ после деспотове смрти, ипак се и из такве намјене открива још једна веома битна компонента: величина деспотова, као тачка са које се до дна види настала невоља. Ако се као најплеменитији облик доброчинства схвата оно када неко "некоме у нужди чини услугу, не ради тога да би му се у нечему узвратило, нити из личне користи, већ тако поступа у корист онога коме чини услугу",¹⁶ онда се таква врлина налази у саставу деспотове личности. Да такву особину народ није запажао, не би се могла појавити оваква пројекција осјећања, праћена молитвом у којој се лију сузе созерцавајући деспотову доброту.

Којим ногама недрхтавим земљу газимо? Која туга наша срца и колена ослаби ради укрића наше часне и свештене главе? Кад си ти умро, како ћемо ми живети? О земљо, и сунце, и ваздуше, и друга створења твари, што касните? Приђите, с нама заплачите, с нама заридате, с нама жалите жалост велику, и непретрпљиво претрпите!

(Надгробно слово деспоту Ђурђу Бранковићу)

Између минуле деспотове величине, основе за поетску слику, и виђења ситуације у којој се налази народ, што подлијеже идеји реторичке информације, простиру се трансцендентне и иманентне равни на којима се појављује свјетлост која се једино може опажати "очима ума" и "молитвеним погледом". Схватање да је сажаљење "бол изазван представом о злу која може уништити или причинити патњу некоме ко то не заслужује"¹⁷ развија се на посебној емоционалној-естетској равни. Откуда су очекивали добро, моћ и силу избављења, дошла им је невоља: деспотовом смрћу заштита је пресахнула; туга, жалост и плач су се појавили; његова смрт изазвала је мржњу према земаљском животу. Ту су реторско и поетско преплићу; од реторског умијећа у избору и поретку ријечи прелази се на поетско ткање исказа са болним осјећањима.

Бесједничком структуром и поетском метафором стварају се семантичке празнине које на се навлаче читаочеве моћи за конституисање непостиживог и укључивање условних знакова којим се откривају још неизговорене истине.

¹⁶ Аристотел, н. дј., стр. 106.

¹⁷ Н. дј., стр. 107.

Лепо им је рећи: ко даде глави нашој воду, и очима нашим источник суза, да како треба тужно жалост љуту исплачемо? Али невољне су нам капље даждевне, и речних вода струје уместо суза, да би испунили дужну нам потребу! Где наш најслађи живот крије се? Где светлост очима нашим угаси се? Где је, од младости чак до старости, сила и крепост од које се ужаснуше и подивише јој се цареви земаљски, и начелници, и кнезови нехришћански; јер твоје борбе и победе превазиђоше победе древних и великих и чудних мужева: Ахила, Самсона и Александра, и других свих силних? Где је лавовски глас због којег те царствени и најсилнији Господ за славна постави?

(Надгробно слово деспоту Ђ. Бранковићу)

Овдје се између субјекта и објекта исказа ствара једно више духовно јединство. Из структуре душе субјекта исказа - његове правичности, стрпљења, испаштања, милостиње и других етичких врлина; из пројекције објекта исказа - његове пуноће људске природе, бриге за народ да му омогући остваривање хришћанских циљева живота - настају естетска виђења која прелазе преко извјесних релативности, условљену временом и простором, и стварају се сазнања у којим се добро не може одвајати од љепоте. Анафоричком употребом реторске конструкције - Где је...? шире се на духовни хоризонти, емоционално-естетска сазнања појављују се на равни на којој субјект доживљава "обожење". У нејасним алегоријама, у устремљењу и чудњи за вјечним, уклања се антиномија поетског и реторског, трансцендентног и иманентног.

Алегоријом се испуњавају дубине човјековог духа; ту се етичка виђења и естетска сазнања обједињују. "Песнички алегоризам (чија једна варијанта може да буде литургијски алегоризам или, било који говор у сликама, визуелним или вербалним, свеједно, који се јавља као производ човека) јесте, напротив, место реторичког декодификовања"¹⁸. Религиозна алегоричност укључује симболичне слике и елементе слика, на којим се заснивају многозначна схватања. Тежња да се у симболу ухвати суштина појаве, да се искажу снажна естетска осјећања, превазилазила је првобитну намјену и вукла у правцу на коме систем мишљења и систем естетских виђења чини нерашчлањиву цјелину. "Од идеје обичне употребе до идеје правог значења има само један корак који одлучује о већ традиционалној опреци између пренесен и прави; тај ће корак каснија реторика учинити".¹⁹

¹⁸ Umberto Eco, н. дј., стр. 109.

¹⁹ Paul Ricoeur, н. дј., стр. 23.

Деспотове врлине пројектују се овдје као савршено добро и лијепо. Између њих нема границе; оне се допуњују; иза љепоте исказа скрива се истина и доброта. Од размишљања што је предмет дјела, преко онога што се схвата као предикативно својство субјекта, што се не одваја од субјекта и последице чина стварања, до онога када се дјело прима као предмет свијести и уживања - преливају се емоционално-естетска сазнања. У истину као најважнију гносеолошку категорију за сагледавање божанствене моћи укључују се и љубав и доброта и љепота; ту се сливају поетска подражавања, реторске форме и идеје.

Када се зна да се "сви људи радују кад се оствари оно што се жели, а кад се догоди супротно, жалосте, тако да су бол и радост знак њихове жеље",²⁰ онда се може схватити зашто се овакве идеје истовремено преводе и у поетске слике и у реторске форме.

Ридај и сад за најправеднијим и најблаженијим светим нашим господином Георгијом, деспотом свих Србаља, толико свештеним и часним, благорадосни доме, јер он беше хранитељ и старатељ!... С великим клицањем закукајте, сваки од од вас у себи, закукајте! Авај мени! Авај мени! О нашег великог ништавила! Ти заступник би, свети господару! О колико зло пострадасмо! О колико ужаса и страха испуњени бисмо! Колико ти би могуће олакша и пресече тамни облак, дуго времена належаћи над нама. Ако би и камен били, камени нечувствени, не би никад могли твога толикога и таквога благодјејанија заборавити; само тада слаткога зренија и пријема заборавни бићемо, када нас свепрождерућа покрије земља!

(Надгробно слово деспоту Ђ. Бранковићу)

Овдје се отвара једна посебна духовна раван између семиотике ријечи и семантике која настаје комбинацијом неких ријечи, па се до онога што се назива бит појаве не може доћи само описивање, него се у такву суштину улази духовним созерцавањем. "На тај начин прекрасно се испољава као особито духовно врлинско стање душе... ('савршено добро исказује се као прекрасно')... Границе прекраснога - то су, прије свега границе моралнога поретка, и оне су установљене у души човјековој".²¹

Јован Лествичник је поучавао да "у вријеме плача не треба тјерати од себе мисли, јер су сузе - поред мисли... Сузе - то је знак дубоке туге у коју се

20 Аристотел, н. дј., стр. 92.

21 В. В. Бичков, Византијска естетика, Теоријски проблеми, (с руског превео Димитрије М. Калезић), Просвета, Београд, 1991, стр. 86.

погружава душа која размишља о судбама свијета и човјека”.²² Овдје се душа у плачу ослобађа осјећања туге и бола због невоље која је захватила народ. Сузе поред мисли уводе човјеков ум у нове духовне просторе на којим се сазнаје моћ божанске истине и правде којим се уклања зло.

На линији развоја емоције - од дивљења према деспотовим особинама, сјећања на минула сретна времена за његова живота, прелаза на осјећање туге и бола, изазвано смрћу деспотовом, па све до осјећања спокојне смирености да ће се светом врлином - молитвом живот учинити подношљивим - смјењују се различити планови реторичког дискурса и поетских структура.

А ти пречудни и пресвети господару мој! Када те трилактни покрије гроб, онако како прима благе, - што си заслужио неисцрпним извором милостиње своје, имајући за помоћницу веома свету и увек светлу сваким јавним доброчинствима супружницу твоју, а нашу госпођу, благоподражателну и свету царицу -; и када примиш, ради веома светог и добродетелног живота којим си живео, ... примиш рајско насеље, веселећи се са Аврамом, Исаком и Јаковом и са свима праведнима, - моли се, блажени и свети господару мој, за своје; моли се за своју супружницу и свету госпођу и царицу, да се од сваких нужда избави у садашњем животу, а на скончању да јој се, као веома праведној и веома благочастивој, даде мирна и праведна смрт.

Моли се за свој подмладак, - од благога корена блага младица оцвтава -, за благонарочитог и високог деспота свих Србаља и светог господина нашег Лазара, посвећеног сваким благим и јавним делима, да напредовање чеда и синове синова види, и улаз на боље, јер ће молба твоја бити најнужнија у томе да наследник твога и светлог и светог господина учини благонарочитим, молитвама твојих ради, и да он, имајући враге све под ногама, и свима послушнима добро владајући, достојно благодареније да сведавцу Богу.

Моли се, о блажени, за целомудрену, и много због тебе ридијући и свету кћер која доброту и време тела утроши ради праве вере к Богу и благочастија, родитељске љубави и благог повиновања.

Моли се, о блажени, за часну двојицу најближих твојих чеда, а госпode наше, ступове благочастија, живе мученике, који су садашње светлости лишени ради праве вере и повиновања, и који су наследници мисленог света и вечног живота.

22 Н. дј., стр. 247-248.

Јер све је теби, могуће, пресвети, као присном рабу Господњем и божанствених његових заповести делатељу и испунитељу!

(Падгробно слово деспоту Ђ. Бранковућу)

Молитва је важна компонента у емоционално-естетској структури овога текста. У духовној борби она је најмоћније средство за спасавање од гријехова и постизање виших врлина, јер се из народа и невоље која га је захватила ничим "овај (ђавољски) род не изгони осим молитвом и постом". (Мт. 17, 21)

Ако су плач и молитва "емоционално-душевни путеви ка вишем духовном задовољству",²³ ако молитва помаже да се човјекова душа "обасја божанственом свјетлошћу", јер је за виђење "мислених ствари" потребна "свјетлост ума", онда "управо та 'умна свјетлост' помаже читаоцу да постигне смисао онога што је читао, 'јер ова скривена свјетлост божанскога виђења јесте нека мислена господарећа сила, што окружује и сабира покретни ум који обично бјежи тамо-овамо' у вријеме читања".²⁴ Молитвом се постиже "духовно задовољство", стиче "виши степен сазнања", па је и "читање са молитвом" овог текста неопходно, "јер молитва, показујући се средством сједињења човјека са Богом открива могућност за просвјетење душе, послјије чега она (душа) може и правилно да појми текст и да се наслађује прочитаним".²⁵

Овдје се комбинованим метафорама упућује на скривени смисао реторских информација о неким етичким врлинама. По светоотачким предањима да је духовно изнад чулног и овдје се полази од чулне слике лијепог и доброг, па се "унутрашњим погледом" такве слике преводе у појмове на трансцендентно-космолошкој равни.

Када је Квинтилијан разматрао шта је предмет реторике, није се сложио са Платоновим мишљењем да је "предмет реторике говор",²⁶ него говор о сваком предмету схватио као дјело, "исто као што је статуа дјело вајарово",²⁷ јер се и "говор ствара уз помоћ умјетности као и статуа".²⁸ На оваквој равни схватања говора о неким предметима додирују се реторички и поетски полови. Схватање да се вриједности неког говора не могу одређивати изван предмета о коме је ријеч навукло је сваку реторичку

23 В. В. Бичков, н. дј., стр. 255.

24 Н. дј., стр. 255-256.

25 Н. дј., стр. 255.

26 Марко Фабије Квинтилијан, *Образовање говорника*, "Веселин Маслеша", Сарајево, 1985, стр. 179.

27 Н. дј., стр. 179.

28 Н. дј., стр. 179.

вјештину на путеве поетског умијећа. И она мишљења да се "предмет реторике састоји од убједљивих доказа"²⁹ имало је снажног утицаја у новом начину конституисања реторског предмета: из таквог приступа створено је једно методолошко схватање по којем се предмет схвата дубинском анализом унутрашњих чињеница, а не пописом спољних обиљежја. Тако се предмет реторике проширио од "политичких питања" на "čitав живот..., зато што је она врлина".³⁰

Кажу да се Сократ "бранио тако као да је сматрао казну на коју га осуђују највећом чашћу. Најмудрији човјек волио је радије да жртвује остатак живота него да погази своју прошлост".³¹ - Беспрекоран живот је најбитнија морална компонента ретора; говор и ретор су једна цјелина. Без доброг познавања правде и истине нема ни доброг говора. Таква врлина није била само својствена старим Грцима и њиховим проповиједницима. Изгледа да је њу посједовао и српски народ у цјелини. Она је уткана и у овоме тексту. Народ жели да их блажени молитвама "садашње светлости лиши" ради "праве вере и повиновања" да би постали "наследници мисленог света и вечног живота". "Сијач ријечи" добро је познавао душу народа, његове моралне и религиозне дубине, сва сазнања о невољи народа "пропустио је кроз своје властито срце", па зато молитва у овоме тексту дјелује као динамична сила за постизање врлина које уводе у вјечни живот. Овдје се отварају нови хоризонти до којих треба да допре усавршена људска свијест, просвијешћена и осмишљена јеванђељским истинама. Ту је љепота полисемантична; пресијецањем реторског сјаја и потеске духовности настају нове функције исказа.

У епилогу овога дјела, оријентисаном на формирање слика о стању душе послје деспотова одласка, налазе се неке естетске идеје у тијесној вези са неким појмовима који уводе у просторе реторског размишљања. Естетске чињенице подстичу унутарња расположења "према уподобљењу Богу".

А мене, троструко јадног раба и молбеника, где си оставио? Хотео бих да с твојим светим одласком оде и моја јадна душа; али ово не би мојих грехова ради! Где ћу наћи свакодневна благодетељства твоја! Где ћу наћи слатки и медоточни твој пријем, који ме је веселио и напајао дубоко до костију и до сржи? Никад то нећу наћи, већ ћу од сад стењати, плакати и радити до краја живота мога.

Приђите сви! Нови хор саставимо! Приђите његови архијереји, и

29 Н.дј., стр. 179.

30 Н. дј., стр. 180.

31 Н. дј., стр. 431.

*начелници, и свештеноиноци, и монаси, и невољни житељи
Константинова града, и сви христоимени људи Господњи; и руке
ваше подигните, с великим клицањем праведном судији свију,
човскољупцу Богу, и са сузама сведушно молећи се, завапимо:*

(Надгробно слово деспоту Ђ. Бранковићу)

Наведени примјери омогућавају да се сагледа како се преплиће реторичко и поетско и како се тумачењем прекорачује праг референцијалног, реторичког, и иде у правцу поетског. На управљање мисаоним активностима у том процесу кретања спознаја од једног до другог пола, од реторичког до поетског, утиче не само семантичка структура реченице или веће синтаксичке цјелине која се може схватити као прозна строфа него и лексичка структура која у тим контекстима навлачи на се различите херменеутичке методе. Отуда се појављује потреба да постулат на коме није поетски смисао и корелат који се односи на реторичку денотацију - захтијева различите методе да би у одговарајућој форми могло да функционише на нивоу свијести. Тражити поетско у таквим текстовима захтијева посебну разраду метода.

Схватање да је "текст сложена јединица дискурса и његове се значајке не свде на значајке јединице дискурса и реченице"³², и да се такав текст морају укључивати "нове категорије", па да би се на одређеној равни тумачења сагледавало као дјело, што "од дискурса чини оно што смо назвали пјесмом или романом"³³ - привукло је пажњу и новијим теоријским разрадама категорија поетског и реторичког. И стара реторика се у тумачењу неких теоријских категорија реторичких појава морала ослањати на законитости "производње посебности" и на тим корелатима поетског и реторичког отклањана су нека мимоилажења теоријског виђења и практичне "производње посебности".

Новије теорије тумачења књижевне производње учиниле су плодоносан "пријелаз са структуре дјела на свијет дјела"³⁴. Схватање да је "структура дјела заправо његов смисао, свијет дјела његова денотација",³⁵ и херменеутичка концепција по којој је "врховни закон интерпретације тражење конгенијалности између душе писца и душе читатеља"³⁶ - не могу се примијенити у процесу тумачења старијих текстова а да се не уважи споменути прелаз. Када у интерпретативном процесу не би био

32 Paul Ricoeur, Жива метафора, Библиотека Тека, ГЗХ, 1981, стр. 248.

33 Н. дј., стр. 248.

34 Н. дј., стр. 248.

35 Н. дј., стр. 249.

36 Н. дј., стр. 249.

осигуран "прелаз са структуре дјела на свијет дјела", не би се могла успоставити повезаност између поетског и филозофског. На тој равни крећу се денотативне и конотативне спознаје које вуку или у правцу свијета реторике или структуре поетике.

У разлозима зашто се реторика "будући да је била умијеће увјеравања, која је тежила за овладавањем јавном ријечи"³⁷ и која је "прекривала три поља: подручје аргументације, композиције и елокуције"³⁸ сводила само на ово треће подручје и на "таксономију фигура" - ваља тражити и разлоге брисања везивних нити поетског и реторског. На тим разлозима ницале су нове технике и методе које су поетско вукле у једном правцу, а реторско у другом. Реторско су вукле у правцу логике и теорије аргументације³⁹, а поетско у правцу метафоре и теорије *lex/sa*.⁴⁰ Свођење поетског на реторско, а реторског на поетско, у наведеном дјелу, остварено је не само природом садржаја и технизацијом него и оним што се назива *lex/s* поезије.

37 Н. дј., стр. 35.

38 Н. дј., стр. 35.

39 Н. дј., стр. 25.

40 Н. дј., стр. 38.

Dr. Cedomir REBIC

A cross Section of Rhetorics and Poetry

Two semantic points may be perceived in some of the Old Serbian literary texts-one of them leads through the traits of rhetorics, the other through the poetic ones. New facts, along with new esthetic values are being created in their cross sections. The appearance of the metaphorical network, the reasons for overlapping of poetry and rhetorics, the reason for movement of rhetorics towards the argumentation and of poetry towards metaphor - all have been argued in this work.

ДВА СТАРА СРПСКА ПИСЦА ИЗ НОВОГ БРДА (Једна могућа компарација о перципирању стварности)

Није нам данас тешко разумети ученог Јована Цвијића када већ давне 1911. године са нескривеним разочарењем и приметном носталгијом бележи: "Ишчезле су успомене на велики рад и живот Новог Брда; данашње становништво прича само да је Ново Брдо било Јеринин град и да су у селу Царевцу били царски виногради."¹ Половина XV века означила је почетак сигурног пропадања славног града, а историјско знање о њему допринело је да Цвијићеве импресије у сусрету са једним сиромашним Новим Брдом буду такве.

Намера да докучимо начине перципирања стварности у делима два новобрдска писца, Константина Михаиловића и Димитрија Кантакузина, захтева да изложимо и кратку историју Новог Брда. Ново Брдо и крајеви око њега присаједињени су Србији за време краља Милутина. Први његов помен је из 1326. године када краљ Стефан Дечански обавештава дубровачког кнеза да је један закупник новобрдског трга измирио своје дугове. Већ тада је оно било рударски град а његова царина је издавана под закуп. Стојан Новаковић сматра да "почеци српске рударске радње у Новом Брду не могу - по мојим рачунима (Новаковићевим, прим. аут.) - бити старији од 1282; а очевидно је, да је међу 1282. и 1326. та радња узела леп полет."² У XIV и до друге половине XV века ово место постаје велики и, што је нарочито важно, богати рударски и трговачки град, који је, по неким подацима, бројао и 40 000 становника.

Рударством су се углавном бавили немачки рудари Саси који су по томе били нарочито чувени. У граду су они имали своје чиновнике и судове и

1 Јован Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије* III, Београд, 1911, 1127.

2 Стојан Новаковић, *Ново Брдо и Врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века*, Годишњица Николе Чупића, III, 1897, 290.

своју цркву. Велику колонију имали су и Дубровчани који су држали царину и трговину. Ново Брдо им је за то пружало посебне погодности јер је било једно од најзначајнијих трговачких раскршћа на Балкану. У њему су живели и радили и Которани, Барани, Грци, Арбанаси, Италијани и други. Ту су уточиште налазили и познати српски писци: Константин Филозоф, Андоније Рафаил Епактит и Никон Јерусалимац, а посебан круг новобрдских књижевника XV века чине: Димитрије Кантакузин, Владислав Граматик и Константин Михаиловић из Островице.

У овом месту се производило надалеко чувено гламско сребро (сребро помешано са златом). Због тога је оно називано Сребрним Градом. Турци су га звали Ђумиш Хисар, а Константин Филозоф, биограф деспота Стефана Лазаревића, "град ваистину сребрни и златни". Новобрдско богатство, поред општег просперитета, омогућавало је да српски владари у изобиљу даривају манастире. За време кнеза Лазара у граду је постојала ковница, а на новцу је исписивано *Novomonte Servie*.

Идилична слика Новог Брда почела је нестајати са почецима турских напада. А они следе од друге деценије XV века. Први пут је нападнуто почетком 1412. године, други пут 1427. У одбрани града, поред домаћег српског становништва, помагали су и Дубровчани. "Крајем јуна 1439. године поручивала је дубровачка влада својим грађанима да, у случају да дође до напада на Ново Брдо, треба да се држе 'мушки', као што су и раније чинили, и показују љубав и оданост према управљачима града. У исто време одредила је за заповеднике колоније - *shavi et governandori* - петорицу властеле: Михаила Крусића, Леонарда Ђорђића, Паскоја Соркочевића, Ловру Рањину и Андрију Ристића. Препоручујући јединство, верност и љубав, претила је истовремено казном за непослушнике."³ Ново Брдо је ипак пало 1441. године и било је под турском влашћу све до 1444, када је са обнављањем српске државе враћено деспоту Ђурђу Бранковићу. Мехмед II је поново кренуо на Србију 1454. године, а 1455. је већ под зидинама Новог Брда. Кривоуљ каже да је у опсади града учествовало дреко 50 000 коњика и много више пешака. "Рђав знак за блиску судбину града био је да је у децембру 1454. сам војвода новобрдски Љеш Петра Спана, послао у Дубровник депозит од 390 дуката. У граду је свакако завладало осећање да је за српску власт наступило последње време."⁴ Управо је громогласни бат турских коњаника под зидинама славнога града означавао последње дане слободе. Наступало је оно давно пророковано "последње време". После четрдесет дана бомбардовања браниоци су се предали - 1. јуна 1455. године.

3 Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I-II, Београд, 1955, 1962, 59.

4 Исто, 64.

Овакво Ново Брдо, Ново Брдо сјаја и Ново Брдо пада, упамтили су и књижевници тога доба, и сами Новобрђани, Димитрије Кантакузин и Константин Михаиловић. Живели су у времену када су турска освајања на Балкану и пад Српске деспотовине наметали старој књижевности нове правце развоја. Главни жанр српске књижевности - житије, полако нестаје, а у писаца код којих се још увек негује хагиографски елементи све више уступају место историјским. Књижевност тога доба, ипак, не заостаје у свом развоју. Пример ове двојице писаца доказује да следи неке опште светске литерарне токове. Кантакузин се уклапа у источнохришћанску концепцију развоја те књижевности, док Константин Михаиловић, без литерарних узора, граби ка њеним световним токовима. Позадина једне такве књижевне позорнице осенчена је изузетно тамним бојама друштвених превирања, губитком слободе, прогонима хришћана, присуством страха, предосећањем доласка последњих времена.

Књижевно дело и једног и другог писца плод су времена у коме су живели. Само је резултат перципирања такве стварности био донекле различит. Код Кантакузина преовлађује есхатолошко и мистично, а код Константина Михаиловића историјско и реалистичко. Док је први изванредно теолошки и литерарно образован, други је скоро самоук, али са евидентним списатељским и песничким даром. Опхрван страшним временом, злом судбином и резигниран због стања у православним земљама, Кантакузин је загладан у мрачне кутове пакла. На другој страни, Михаиловић, и после тешких година проведених у јаничарима, разборито размишља о томе како стати турској сили на крај. Иако је провео дуге године у елитним јединицама турске војске, не напушта га нада да се и та војска може победити.

И један и други били су у Новом Брду када је оно пало у турске руке. Михаиловић у свом делу *Јаничарове успомене или турска хроника* оставља потресан запис документарне и литерарне вредности: "Одатле је цар кренуо и опсео један град који зову Ново Брдо, односно Сребрна и Златна планина, и заузео га је, али помоћу договора по којем је становницима обећао да ће их оставити на њиховим имањима и да им младе жене и ситну чељад неће одводити. А кад се град покорио, цар је наредио да се затворе капије и да се оставе отворена само једна врата. Када су Турци дошли у варош, наредили су свим домаћинима да сваки са својом породицом, с мушком и женском чељад, изиђе кроз врата из вароши на ров, остављајући све своје благо у кућама. И то су ишли један за другим. А цар је, стојећи пред вратима, бирао мушку чељад на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако на ров на трећу страну, а жене на четврту страну, па је наредио да се посеку сви они људи који су били међу њима најистакнутији. А остале је наредио да пусте у град и никоме

није било забрањено да буде на своме имању. Младића које је изабрао било је на броју триста двадесет, а женске чељади најизабраније седам стотина и четири. Женске главе је све раздао међу поганике а младиће је узео себи за јаничаре, а послао их је у Анадолију, преко мора, тамо где их чувају.

И ја сам исто тако био у томе граду Новом Брду, ја који сам ово писао, а био сам узет са двојцом браће своје...”

Кантакузиново књижевно дело, нарочито песничко, за разлику од Михаиловићевог, не бави се детаљима, већ пружа једну општу слику времена. Тек у понеким прозним редовима препознају се стварни догађаји. Ђорђе Трифуновић у једном детаљу из *Житија Јована Рилског* види да ”у песнику као да промичу слике оног кобног дана када су сви поробљени Новобрђани пролазили кроз градску капију поред турског цара.”⁵ Ево тог детаља: ”Земља пуста, мужи хришћани и јединоверници бежаху, крв своју изненада немилостиво проливену видеше, жене обешчедене и обешчашћене у робље се продају, младићи су плењени, авај, и православље променили и сакупљено имање зло разграбљено.”

Михаиловићев реализам, поготову тамо где прича о савременим догађајима (где је он сведок), је очигледан. Легендарно и поетично карактеристично је углавном само за догађаје из прошлости (легенда о кнезу Лазару и Крајмиру и сл.). У преовлађујућем реалистичком приповедању крију се и неки детаљи који указују и на његово какво-такво теолошко образовање, које је код Кантакузина било доминантно. На то најбоље указује Михаиловићево схватање греха које се не разликује од схватања средњовековног човека по којем је грех пресудна чињеница у поимању смрти, страдања и казне Божије. На неколико места писац истиче да су нас невоље снашле због грехова наших. На таквим местима називу се елементи опште есхатологије. Једно место у *Јаничаровим успоменама* указује да је наш писац поседевао и извесна есхатолошка знања, која је стекао из грчких а можда и српских извора: ”Грци приповедају за цара Константина да је он био један пастир и да је било једно стадо, као што пише у јеванђељу, јер је он ослободио хришћане и уништио је поганичко идолопоклонство. А други пак говоре да судњег дана треба да буде други пастир и једно стадо, што тако треба разумети да судњег дана треба да буде један судија син божји, који ће судити живима и мртвима. Али ће ипак бити два стада и два пастира. Једно стадо биће у небеском краљевству, а пастир овога стада биће син Бога живота, а друго стадо ће бити у вечном паклу, а његов пастир је ђаво.”

Оно што у мемораско-реалистичким *Јаничаровим успоменама* заузима незнатно место, делу Димитрија Кантакузина дало је посебан печат.

5 Ђорђе Трифуновић, *Димитрије Кантакузин*, Београд 1963, 16.

Несумњива есхатолошка свест опредељујуће је утицала на тематско-идејну основу Кантакузиновог књижевног дела. Време у којем су живели ови писци, иначе вршњаци⁶, у актуелној литератури означено као *последње*, различито се рефлектовало на њихову књижевност. Михаиловићев реализам је настао из таквог времена, док је на примеру Кантакузина оно само допринело да надвлада једна, и у другим књижевностима доминантна, есхатолошка концепција.⁷ Мишљењу да ће 1492. година бити апокалиптична, како је прорекао Соломон, ишли су у прилог и неки догађаји из историје српског и других православних народа (пад Цариграда, Новог Брда, Смедерева и др.). Богато теолошко и књижевно образовање допринело је да Кантакузиново перципирање стварности буде другачије од Михаиловићевог. И једно и друго дело, међутим, прво есхатолошко, друго реалистичко, носе трагику и драматику времена у којем су настала. *Јаничарове успомене* нису само *турска хроника*, већ и трагично сведочанство о страдању Срба и других хришћанских народа. Кантакузинов *есхатолошки тролист* (Молитва Богородици, Молбени канон и Посланије кир Исаији) није производ пишчеве теолошке учености, већ, пре свега, одраз катаклизмичног времена.

Драматику таквог времена најбоље је остварена у Кантакузиновом најзначајнијем делу - *Молитви Богородици*. Песма је обојена тоном личне и опште есхатологије и обележена стихом из *Прве посланице Корићанима*, "пролази обличје овога свијета", за који Сергиј Булгаков каже да се "читаво хришћанско осећање света" одређује овим есхатологизмом."⁸ Његов значај истиче и Павел Евдокимов, сматрајући да овај стих поседује ону границу после које "рука Божија затвара у себи оно феноменолошко време и уздиже вишу хоризонталу."⁹ Исти стих преузима и Кантакузин и скоро га дословно цитира: *Пролази тако и обличје тог света*. То показује колико је била изражена песникова есхатолошка свест. Није случајно што он користи поменути стих, а тумачења савремених теоретичара потврђују његов значај и тежину. Тај стих је могао изговорити само песник који је својом визионарском поезијом дотакао поменути Евдокимовљевоу границу. Свет у којем је живео Кантакузин већ се, у песниковој свести, испунио пролазношћу. Иако то стварност није објективизирала, Димитрије Кантакузин је у *Молитви Богородици*

6 Већина научника сматра да су оба писца рођена око 1435. године, први у Новом Брду, где му је отац био цариник, а други у Островици код Новог Брда. Обзиром да су вршњаци, није искључиво да су се можда и познавали.

7 А. А. Беляков, Е. В. Белякова, *О пересмотре эсхатологической концепции на Руси в конце XV века*, Архив русской истории, 1, Москва 1992, 7-31.

8 Сергиј Булгаков, *Православље*, Нови Сад, 1991, 257.

9 Павел Евдокимов, *Од смрти ка животу*, Источник, 1, Земун, Сремски Карловци 1992, 14.

остварио естетички идеал пуноће света. Не занемарујемо ни друге сличне идеје присутне у песми, али овај стих нарочито истичемо као крунски доказ Кантакузинове свести о доласку последњих времена. Он нема разлога, као песник, да буде експлицитан, већ само синтетизује опште идеје које представљају доказ његовог несумњивог осећања скоре пропасти света. Експлицитност изражава у прозном делу из *есхатолошког тролиста - у Посланију кир Исаији*. У њему писац слика и реалистичким потезима атмосферу свога времена, које се одликује општим безакоњем, страхом и гресима. То опште безакоње и колективну кривицу у *Молитви* узима само на себе. Грехове своје генерације сублимирао је у лични грех. Општи страх од пропасти света песник транспонује у лични уметнички израз. Страшно страдање свих је његово страдање. У стваралачком приступу истој теми, истом времену и истој атмосфери коришћене су само различите форме и различити прилази. Онај који је видео сјај новобрдског злата и био сведок катаклизме једног народа и једног града, онај који је познавао величину једне државе и био сведок њеног пропадања, морао је личну распоућеност и трагичну судбину транспоновати на такав начин у књижевно-уметничку творевину.

Пример новобрдских писаца Константина Михаиловића и Димитрија Кантакузина показује да је српска књижевност друге половине XV века, кроз различите уметничке приступе стварности, следила естетске вредности сјајних претходних векова и држала корак са сродним европским књижевностима тога доба, а турска освајања и хришћанска страдања тога доба учинила су да ова два наша писца заврше живот у туђини, далеко од Новог Брда и отаџбине.

Dragiša BOJOVIĆ

DEUX ANCIENS ÉCRIVAINS SERBES DE NOVO BRDO

L'exemple des écrivains de Novo Brdo Konstantin Mihalović et Dimitrije Kantakuzin révèle que la littérature serbe, de la deuxième moitié du XVe siècle, à travers les différentes approches artistiques de la réalité, suivait les valeurs esthétiques des brillants siècles précédents et tenait le pas avec de proches littératures européennes de cette époque.

Милован Ј. БОГАВАЦ

ПРИПОВЕДНА ПРОЗА МИЛАНА ПРИБИЋЕВИЋА

Милан Прибићевић је по свему необична појава у српској култури, утолико више ако се зна да потиче из једног српског краја у Хрватској у којој је опстајала Војна граница триста година. У младости је био аустријски официр када је почео да пише и приповетке, да би по доласку у Краљевину Србију постао гласовити национални борац и трибун, знани и чувени ратник, и један од највиђенијих међуратних политичара. Да ли и неправедно заборављени књижевник?

Српска банијска породица Прибићевић дала је четири политичара, браћу Валеријана (1870-1941), Светозара (1875-1936), Милана (1877-1937) и Адама (1880-1957), од којих је најпознатији био Светозар. Били су оснивачи и уредници познатих листова и часописа у Хрватској и Србији и аутори многих књига и публикација.

Двојица од браће, *Милан* и *Адам* доселили су се на Косово поље убрзо после Првог светског рата. Милан се настанио у Великој Реци, селу на самом ушћу Лаба у Ситницу и у њему остао до краја живота, а Адам у селу Сврачку наомак Вучитрна. Њихова политичка и културна активност није престајала ни на овим просторима, а посебно су се бавили питањима села и сељаштва. Као узорни пољопривредници нарочито Милан, они ће знатно доприносити економском и цивилизацијском развоју села не само у овом делу Косова поља, већ и шире. Међу четворицом браће *Милан је био и књижевник* који је за собом оставио *двадесетак вредних приповедачких остварења, једну драму и доста разноврсних књижевно-критичких приказа.*

Разнородно и богато књижевно стваралаштво

До сазнања да је Милан Прибићевић писао приповетке дошао сам сасвим случајно. Читајући његов *Дневник* (рукопис се налази у поседу Бранка и Димитрија Љиљка, синова Стевана и Десанке Љиљак чијој су породици кумовали Милан и Ружа Прибићевић) наишао сам у белешкама за 1928. годину и на ову реченицу: "За књижевни рад добио 1.500 динара (Лет. Мат. Срп. за причу)". После тога све је било лакше. Одмах сам прегледао *Летопис* за 1927. год. и заиста у свесци за октобар-децембар налазим приповетку *Земља од државе*. Довољно да наставим истраживање.

Милан Прибићевић почиње књижевни рад на прелому 19. и 20. века приповеткама које као млад аустријски официр у Грацу почео да објављује у српским листовима и часописима који су издавани у многим градовима Аустро-Угарске. Израсле на доживљајима сељачког живота у српским крајевима у Хрватској, оне ће се истовремено налазити у dobrим традицијама српске реалистичке књижевности. Ваљда увиђајући то, као и друге квалитете које је испољио млади литерата, *Уредништво "Мале библиотеке"* у Мостару на чијем је челу био Ристо Кисић, издало му је збирку приповедака под називом *У мраку и магли*, као своју 81, 82. и 83. свеску 1904. године. Имао је тада Милан Прибићевић само 27 година.

Његов долазак у слободоумну и демократску Краљевину Србију Карађорђевог унука Петра Карађорђевића означен је још интензивнијим бављењем књижевним радом, али и брзим укључивањем у јавни, културни и национално-политички живот. Не прекида сарадњу са ранијим листовима и часописима, а почиње са часописима као што су *Зора*, *Словенски југ*, *Босанска вила*, *Бранково коло*, *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице Српске* и другим. Стално је сарађивао у *Бранковом колу*, тада најпознатијем српском књижевном часопису после *Летописа* и *Гласника*. Биће то године када ће у овом часопису објављивати своја дела *Петар Кочић*, *Стеван Сремац*, *Бранислав Нушић*, *Борисав Станковић*, *Симо Матавуљ*, *Светозар Ћоровић*, *Радоје Домановић* и други српски књижевници.

Веома је запажена и његова сарадња у часописима *Зора* и *Словенски југ*. У овом другом је објављивао и кратке критичке осврте на књиге, књижевне календаре, листове и часописе из којих се може закључити његово изванредно познавање српске и хрватске књижевности. Поред тога у истим часописима се јављао из броја у број и чланцима са друштвеном и политичком тематиком, а неретко је различитим поводима писао и уводне чланке за ове часописе.

У овим часописима, посебно у *Зори*, гласнику српске напредне омладине, који је издавало Српско академско друштво "Зора" у Бечу, када и

Прибићевић истовремено су сарађивали и Стојан Новаковић, Јован Скерлић, Петар Слијепчевић, Павле Поповић, Исидора Секулић, Милан Решетар и други познати национални, културни, књижевни и политички радници Краљевине Србије и осталих наших крајева.

Књижевно стваралаштво Милана Прибићевића је разнородно и богато. Писао је приповетке, драме и књижевно-критичке осврте. Данас је његово књижевно име заборављено. Ми смо током релативно дужег истраживања, пронашли његове приповетке и остале књижевне радове које ћемо овде приказати. Чинимо то уверени да се на основу животног пута и укупне делатности може закључити да је Милан Прибићевић као књижевни посленик и писац веома значајан за нашу књижевну (а не само политичку) прошлост, за књижевну историју српску, а посебно за нашу културну и духовну баштину. Он по свему представља значајно име које је оставило поред осталог и изузетне књижевне трагове у овом поднебљу и зато му ваља наћи право место у историји књижевне речи не само на Косову и Метохији већ и шире.

Прибићевићеве приповетке написане у прве три-четири године када су сабране (наравно не све до тада написане) у књигу и издате под заједничким насловом *У мраку и магли* у Малој библиотеци у издању Штампарског уметничког завода Пахера и Кисића у Мостару 1904. године (књига XVII, свеска 81, 82. и 83., страна 254). У књизи су приче: *На путу у јутро*, *Илија Јакововић* и *Лазо Нишевић*, *Симо Грчић кбр. 33*, *Забуна Јоакима Јовића*, *Са дна Комарева*, *Послије каве*, *Одмарање*, *Салон*, *Соба са умрљаним и искржаним натписом* и *Пробудио се је...* Свих десет су објављене у *Зори*, *Новом Србобрану* или *Календару Србобран* (српским листовима који су излазили у Хрватској, претежно Загребу), а само последња у Бранковом колу, све у време од 1901. до 1904. године.

После преласка у Краљевину Србију Милан Прибићевић наставља са приповедачким радом још интензивније, а проширује сарадњу у новим књижевним листовима и часописима. Ја сам током истраживања пронашао следеће приповетке: *На првом кораку*, *Идејал*, *У Шашу*, *Бадње вече Остоја Бјелице*, *Њихова љубав* и *Опет једна*. Објављене су у Бранковом колу и Српском књижевном гласнику од 1904. до 1909. године. Додајмо и то да су све обимом дуже од оних из објављене збирке. Није се потрудио да изда другу збирку, него су остале онако како су објављиване. Зато су можда и доживеле да остану по страни, баш као што ће бити мало запажен, а доцније пасти у заборав и њихов аутор. На крају ту је и приповетка *Земља од државе* објављена у *Летопису Матице Српске* у свесци за октобар-децембар 1927. године. Ова о ширна приповетка романескне форме била је предмет пажње и књижевне критике ондашњих дана и доказ је неугаслог приповедачког талента Милана Прибићевића код кога је у

годинама интензивно политичке активности у годинама после Првог светског рата, политичар надвладао приповедача.

Овде бисмо придодали и књижевни текст *Српски сељак наш највећи јунак*, објављен у *Српском књижевном гласнику* још 1913. године под насловом *Ратна писма - Наш највећи јунак*. У питању је заиста изванредан литерарни текст потекао од капетана Милана Прибићевића, учесника Кумановске битке и једног од ослободилаца Косова 1912. године. Актуелношћу, љубављу према тежаку, у ослободилачким ратовима одлучујућем ратнику, лиризмом и језгровитошћу, овај књижевни текст би се могао сврстати у једну велику лирску песму у прози или можда у какав оглед, књижевно-историјски, на пример.

Због просторне ограничености Прибићевићев рад на драми и књижевној критици овога пута ћемо само нотирати. *Осамљене душе*, у четири чина, објавио је у *Бранковом колу* 1908. год. у четири броја један за другим (3. и 26. јула и 7. и 21. августа) у сваком по један чин. У драми има двадесет лица, а радња се одиграва у једном банијском месту, ни селу ни варошици. Рекло би се да је аутор добро познавао захтеве сцене.

За књижевност су занимљиви и његови критички прикази и оцене на књиге и нека књижевна догађања који су тематски веома разноврсни. Објављивао их је у *Словенском југу* од 1907. до 1910. године, а само опширни критички осврт под називом *Једна добра песма* на књигу поезије Радована Кошутића *Песник и смрт* је објавио много касније, 17. фебруара 1928. године у листу *Рад* који је уређивао професор Београдског универзитета др Драгољуб Јовановић. Овде бисмо сврстали и приказе неких историјских и ратних књига страних аутора у којима ови дају своја виђења балканских ратова и учешће српске војске у њима. Сви су објављени у *Српском књижевном гласнику* током 1913. и 1914. године када је главни уредник био чувени *Јован Скерлић*.

Књижевно стваралаштво Милана Прибићевића се може поделити у три фазе. Првој фази припадају приповетке написане до 1904. године које су се претежно нашле у заједничкој књизи *У мраку и магли*. Све су писане јекавицом, а везане тематиком за проблеме српског села и сељаштва у родној му Банији и то су два фактора који се морају уважавати у приказивању и процењивању књижевне делатности овог приповедача.

Другу фазу чине приповетке које је писао по доласку у Србију до почетка српских ослободилачких ратова 1912. године, када је већ активно укључен у национално-политички живот Србије Петра Првог Карађорђевића. То је време настављања исте тематике у приповеткама, али и постепеног прихватања екавице у писњу. Било је толико нових приповедака да се могла штамати нова књига. Написао је драму, публиковао критичке осврте на књиге и објавио познати литерарни текст

Ратни записи - Наш највећи јунак. Друга фаза истовремено представља најплоднији период у књижевном стваралаштву Милана Прибићевића.

Трећој фази припада његово стваралаштво из година после Првог светског рата. То је време активног бављења политиком, али и писања уводних чланака у неким листовима и часописима, понекад и са литерарним претензијама, посебно поводом прославе неких значајних датума из српске историје, као на пример: Видовдан, Дан Светог Саве, Ђирила и Методија, годишњица рођења Вука Караџића и други. Тада се појавило и његово најпознатије књижевно остварење, приповетка *Земља од државе*, једина коју је објавио између два светска рата.

Посве свеукупног упознавања са књижевно-приповедачким делом Милана Прибићевића може се тврдити да је у питању вешт и преган приповедач који је успешно ишао укорак са реалистичким остварењима у српској књижевности.

Почео је да пише приповетке 1901. године. Више од половине је штампано у Бранковом колу, а остале у другим часописима. Све казује да су Прибићевићеве приповетке радо дочекиване у часописима, а изгледа и радо читане. У томе једино и треба видети објашњење што је Уредништво Мале библиотеке у Мостару тако рано одлучило да тек најављеном младом приповедачу изда посебну збирку приповедака. Збирку *У мраку и магли* са предусретљивошћу су дочекали *Бранково коло*, *Летопис Матице Српске*, *Српски књижевни гласник*, *Слован* и још неки листови и часописи. И додајмо одмах да је у обавештењима о појави нових књига, у њима, као и првим приказима било много топлих и ласкавих речи.

Настављање традиције српских писаца потеклих са села

У приповеткама, од којих многе имају социјално-психолошку мотивацију, Прибићевић даје верну слику живота у коме има комешања, сиромаштва, патње. Сва збивања су лоциране у места са одређеним називима и именима људи. Ништа ту, према томе, није плод пишчеве уобразиље, фикције.¹ Посебно су снажне приповетке у којима слика село и сељака. Село, које је видео и знао, је у пропадању које му доноси појава капиталистичке привреде. То је село његовог родног краја Баније, његових комшија, познаника, пријатеља, и земљака. Премного је проблема у њему, аграрних понајвише. Оно сада живи са новим индивидуалним временом и људима, са личном етиком у коме поп за добре паре обезбеђује људима одлазак у печалбу у Америку, трговац увећава своје богатство отварањем

1 Милан Будисављевић: Милан Прибићевић - У мраку и магли, Летопис Матице Српске, Нови Сад, 1905, стр. 93.

дућана и биртија на рачун сиромашних сељака, па чак и учитељ који се бави зеленашањем. И сви би они заправо "господа вољела да је више сиротиње на свијету", јер "ономе ко нема ништа лако (га) је држати на узди". Даје се тачно и дубоко опажање села, живота и живљења у њему, који је, како је то један критичар истакао, "пун мрака и магле или још боље, његови људи живе још у дубоком мраку и густој магли. Нису рђави, добри су, али им је живот тежак и горак".² Зато ће он бити и прави морални историчар села из кога је поникао. Отуда у неким приповеткама има и сировог живота, докумената, факата. Ако понекад даје спољашњу страну живота, а то ређе чини, аутор добро зна шта се испод ње дешава. Иако воли село и сељака, саосећа са њиховим патњама и тегобама то му не смета да прича мирно и објективно, али и топло и понекад веома узбудљиво, не избегавајући прито да почесто саопшти и своје личне ставове. На крају да додамо да у тој прози има подоста и лирског тона, љубавних пејсажа, лирских пејсажа и емотивних сцена.

О свакој приповеци Милана Прибићевића би се могло посебно говорити као о нарочитој чињеници из живота Баније и Косова поља. Свака од њих је свакидашња, животна, неизбежна. И што се дало приметити тематика му је била неисцрпна, тако да му уопште није претила опасност од понављања или да се књижевно исцрпи. Он је умео да и у краткој приповеци да пуно занимљивости и дражи у детаљима, као и да искаже вештину у исказивању поенте. Чини се то нарочито понављањем слика с почетка приповедака и на њиховим завршецима, па то узимамо као пишчев књижевни манир који има своју цену и сврху. Али биће најбоље да нам о свему томе говоре саме приповетке.

Симо Грчић је болна прича о сиромашку из Јамнице који живи у кући која је "подерана, нахерена, сламнати кров је на њој и он је подеран и нахерен." Има Симо само три јутра скоро неплодне земље и једну мршаву кравицу. Жена му је умрла и са њим остала лепа ћерка Ружа. Зато што је радио на светац, "навађао воду на млин у недјељу", осуђен је на шест дана затвора. Тужио га је поп, који је као "паша, нема ту, баш паша." И други су радили на празнике, али нису кажњавани, јер су могли попа да потплате. Симо сиромашак то није могао, па је морао да одлежи шест дана и то уочи самог Божића. Пуштен је из затвора на Бадњи дан и ћерка, радосна, очекује очев долазак. Међутим, на путу до куће Симо свраћа у кафану. Пијан, жали се људима на попа. До куће неће ни стићи. Остаће у јарку поред пута и ту скончати, он "хрпа Симо Грчић из Јамнице, Симо Грчић кбр. 33."

2 Аноним: Милан Прибићевић: У мраку и магли, Бранково коло, Сремски Карловци, 1904, књига 44, стр. 1410.

У причи *Одмарање* приказује се дијринчење сељака на прљушама, очај и безнађе у коме се не живи већ траје. Милош Грба, готово човечуљак, на њиви је са женом, "она копа са њим до ужине онда иде кући и донесе штогод, па им је то и ручак и ужина." А "ужина им је комадић кукурузовине и струк лука". Да би слика тог јадног животарења била потпунија и страшнија, а шта може бити страшније од немаштине и глади, ту је и казивање суседа на околним њивама, док се одмарају о томе да је Милош Грба и врло суров према жени јер је свакодневно туче без разлога и повода. После читања човеком овлада нека мучнина од таквих мрачних страна живота. Писац се овде исказао и као добар психолог и кадар да уђе у душе сељака, посебно оних сиромашних, јадника и бедника. Љубав према људима који живе у малим и јадним кућама, казује да не сме бити тешка ни најмања жртва за свој народ и његов напредак (*Послије каве*).

Драматична приповетка *Бадње вече остоје Бјелице*, настала после пишчевог преласка у Србију, говори нам како је Прибићевић у сагледавању друштвених односа и у том склопу положаја села и сељаштва, сезао до њиховог правог корена. Сељаци су стешњени на ситним парцелама, притиснути порезима, лебде између глади и полуситости, имају тек покоју козу, задужени су код трговаца уз велике камате.

Тако у једном банијском селу живи и "пет кућа Бјелица у рупицу збијено. Свака има по један прозор, велики као шака и двориште пет до шест корака дугачко и широко. Зидови тих кућа су од плетера, а кровови су од сламе, а ветар пири". Сви имају само по баштицу, а и жита су сијали мало. Не може један од њих, Остоја Бјелица, са женом и четворо деце, као многи ни печеницу за Божић да обезбеди, него ће, док се код других пеку прасад и чује пучњава из пушака као увод у божићно весеље, жена му изнети на софру тврди "комрад кукурузовнице" и малу "здјелу пасуља" и то ће им бити сва гозба.

Прибићевић не разрађује овај проблем дубље, није то ни потребно, него га само износи, али приповетка довољно говори шта је писац осећао за свој сељачки народ и да је видео јад и беду што га даве и уништавају.

У *Забуни Јоакима Јовића*, приповеци која је написана у облику унутрашњег монолога главног јунака, приказан је сеоски трговац и бирташ кога је богатство толико удаљило од народа да сада може како се уопште могао наћи у неком покрету који тражи да се помогне "сељаку нашем - брату нашем". Размишља о свему томе Јоаким Јовић док се из града возом враћа у село Липово и истовремено гледа и слуша сељаке који у купеима у другом делу вагона причају о својим невољама, неправдама које им се чине, изабљивањима којима су изложени од стране власти, државе, богаташа, цркве. Њега, гуликожу и лихвара, власника дућана, биртије и кућа за становање и двеста рали земље и некадашњег месног судију и начелника,

сада угојеног и богатог толико да "сам Бог знаде колико новца по народу има", те приче сиромаша и бедних људи ни мало не погађају, не дотичу се његовог срца и његове савести. Он ће мирно заспати "сном праведника" док ће у возу из уста невољника одзвањати песма "Весела је Србадија..."

Ова приповетка израсла на доживљајима мучног сељачког живота Срба у Банији више него друге недвосмислено потврђује да је социјална и национална свест писца и главни покретач приповедања.

Својом особеношћу и уметничком снагом истиче се приповетка *Са дна Комарева*. За многе једна од најбољих, а можда и најбоља. Најбољом је чини неколико ствари у исти мах, и утисак који оставља на читаоца је најдубљи и најпунивији. Тема је такође умешно одабрана. Ондашња књижевна критика највише се бавила овим Прибићевићевим делом. Нема критичара који је писао о Милану Прибићевићу као књижевнику, а да није посебно апострофирао да је потресна и импресивна прича *Са дна Комарева* и најбоља коју нам је подарио. Као и у многим и овде је предмет узет из савременог живота његовог сељачког народа у Банији.

Дмитар Рајковић са женом Павлијом и седморо деце живи јадно, сиромашно. Једва саставља крај с крајем иако ради и на железници. Држава и власт хоће и пореског обвезника, а убоги сељак није кадар да удовољи тим обавезама, а мора. Не може ни Дмитар, зато му се прети шикуацијом. Дмитар има и краву Ружу - Ружаву како су је у кући из милоште називали, хранитељицу куће која ускоро треба и да се отели. Сви се томе радују и очекују остварење својих жеља, ситних снова, сви од ње очекују неки спас. Неко би желео да њено младо буде кравица, Дмитар да подмири пореске обавезе, мајка Павлија да младо да најстаријој ћерки "на гердан, њој да понесе". И остали се у кући веселе свако на свој начин и као да свима од ње зависи сав будући живот њихов. У том очекивању и радовању кравица Ружа је једне ноћи, на изненађење свих - "парнула" (угинула, крепала). Тако су се на мах угасиле наде и жеље и сви одреда плачу као да им је неко од најрођенијих из породице нестао. А рефрен о Ружи се као каква коб понавља у приповеци неколико пута, да би се њиме и завршила, што само појачава утисак горчине код читалаца.

Уз пластично дочаравање слика бедног живота, приповетка осваја поред осталог, и присним људским уживљавањем у односе сељака према стоци. Али је очито да је приповедачко-уметничка снага Прибићевићева била у успону, а ова приповетка можда и највиши дomet. Овом приповетком он није свој приповедачки исказ обогатио само са уметничког становишта и по тематском опредељењу и обради, већ и по модерној вокацији у њој и тако приближио врхунским остварењима у српској прози. Буде ли се ускоро појавио избор његових приповедака, у то ће се осведочити не само људи од пера већ и читаоци.

Илија Јакововић и Лазо Нишевић је прича о једном учитељу и једном пензионеру, а уз лугара "то је сва господа" које има село Нишевић. Главни јунак учитељ Илија је човек без снаге и воље за стваралаштвом, за акцијама. Утапа се у пензионерско таворење и вечерња распредања о којечему тако да пред собом имамо беживотну личност. Очито несимпатичан аутору приче он и није могао бити боље пошто је учитељ постао зато што "није учио добро, био је и лијен мало, али више због тога, јер му није ишло некако у главу". Сада су дошла друга времена, "треба сада друге снаге и памети, другог начина живота", а са таквима село не може да напредује. Он и његов круг представљају живе мртваце какве срећамо и код других писаца у време реализма у нашој литератури. Сиже ове приповетке није компликован, али је доста танушно обрађен.

Када слика грађанско српско друштво у Хрватској, интелектуалце и њихов политички живот, онда је Милан Прибићевић критичан, ироничан. Они од којих се највише очекује, од младих интелектуалаца, да помогну културном и привредном подизању села, а то значи народа и даљем подизању и очувању народне и политичке свести, постају обични декламатори. Прибићевићу, који је политичку свест поистовећивао са националном и социјалном, као и страначком политичком организованошћу, постају одвратни они који фразама и реторским изјавама о спремности жртвовања за народне интересе, у ствари за тај народ нису стварно спремни ишта да учине и жртвују. То су они који кад кажу народ, у ствари мисле на себе, своје егоистичке интересе, по чему нас неодољиво подсети на Стеријине грађанске "родољупце". Ту су они који ће пити у здравље српског народа, али ће им у главама царовати "пустош, празна празнина" (*Пробудио се је...*).

Нешто снажније је ова опсервација дата и у *Салону* у коме се види атмосфера на једном окупљању у кући директора гимназије где се воде испразни разговори о српству, словенству, Косову, као и приповеци *Соба са умрљаним и искривљеним натписом* у којој је дочарана слика са једног збора Српског академског књижевног друштва који се одржава у једној кафани, где се време траћи у јелу и пићу и надмудривању у изношењу ставова и погледа супротстављених странака и партија и да код свих говорника у исказивању родољубља доминира празноречивост и обично декламаторство.

Ако знамо да је у многим делима писац оставио доста снажних љубавних пасажа, онда не изненађује, што нам је дао и неколико приповедака претежно са љубавном фабулом. Такве су на пример или су бар приближно такве приповетке *На првом кораку*, *Идеал* и *Њихова љубав*. Свака од њих је животна, са доста литерарне снаге и лепоте.

Приповедачки домети књижевника Милана Прибићевића

По лепоти и уметничкој снази приповеткама *Са дна Комарева* и *Бадње вече Остоје Бјелице* ваља придодати и приповетку *На путу у јутро* једну од најлепших што их је написао Милан Прибићевић. Објављена је у мајском (петом) броју мостарске *Зоре* 1901. последњој години излажења овог књижевног часописа, одмах за чувеним *Пилипендом* Симе Матавуља. Ово је друга по реду објављена приповетка Милана Прибићевића, а појавила се готово истовремено када и прва штампана *На првом кораку* у часопису *Бранково коло* у Сремским Карловцима.

У причи је у кратким потезима, али врло пластично изнета слика тегобног живота деце у ондашњим банијским селима. Ево и њеног почетка: "Свиће и снијег пада. На путу у јутро миче се гомилица дјеце". То су Мићун, Јован, Ђуро, Лазо, Симо... основци који по снегу и хладноћи и рано зимско јутро журе према школи. Снег пада. Морају и покрај Брежана, а тамо је много паса. Ту је и страх од вукова који се појављују са хладним данима. Банијска сељачка деца "иду згурена, не трче, не хватају снег, не смеју се, ћуте", не радују се, не веселе снегу и зими. Пахуљице, које се као бели лептири врзмају око њих док су у ходу, "знају да је дјеци тешко, да, ал ипак... Не смеју она бити така, зар она бити као стари, дјеца са својим младим душама и младим срцима."

И пре него што су израсли у децу постали су мали Банијци стармали. А и "господин није баш добар, а и код куће није добро". Како би и било "кад је биједа ту код њих, у душама је носе, у срцима, родила се с њима... А снијег то не види. Он мисли да она имају младе душе и млада срца". Зато се и чуди што му се не радују. За њих "лијеп је снијег, али снијег је снијег... Хладан је само и смети".

Слика с почетка приповетке понавља се и на крају: "Прозорје. Свиће и снијег пада. На путу у јутро миче се гомилица дјеце".

У тешкој животној збиљи, немаштини и беди у којој живи село, и деца не могу бити деца. У њој ће она одрастати без детињства. Са болом до суза осећамо њихов положај у коме не могу да буду деца. И, сигурно је, ропћемо због тога. Реализам је посебна вредност ове приче. Све је у њој реално, образложено и психолошки уверљиво дато. Ту су онда још и непосредност казивања, драматично сликање ситуација, свежина идеје и ведрина поруке. Писац уме да обликује слике које ће читаоцима остати у памћењу. Када би је упознали, уверен сам да је данашњи састављачи антологија за децу у својим изборима не би заобишли. Утолико пре ако знамо да је у доба реализма у нашој књижевности мало писаца посвећивало своја дела само мотивима детињства.

Појава рађања и убијања ванбрачне деце је нова тема коју је писац, такође, нашао у завичајном амбијенту. Она се у селу доживљава као нека блажа форма појавног облика проституције. Проблем је овај наговештен у проповеци *У Шашу*. Пристав Илија Жегарац из Жабља, који са тридесет година изгледа као старац, обрео се у сеоској кафани у Шаши и под утицајем алкохола говори о њиховим девојкама: "Те дјевојке из Шаша! Плаве косе све и очију плавих, погледа, некако врела, меканог, како ли, а корачања као ни у једном месту! Усправно брзо корачају, прегипајући се у пасу као да драже, а једнако тако пркосно прегипају им се младе дојке испод танких блуза". И онда додаје да ако се на време не удају, "онда доносе саме децу, сврше саме, роде па удаве". Прича тако Жегарац док му писар Мандић започиње песму "Јово Ружу кроз свиралу зове, Ајде Ружо да чувамо овце..." То "добро" селу Шашу донела је Милерова кафана.

Ова тема је обрађена у приповеци *Опет једна* објављеној у *Српском књижевном гласнику* 1907. године. Морална посрнулоост девојака долази у додиру са људима из града, макар то били и они који су некада живели у селу. Одређеније, на то се најчешће одлучују оне девојке које послужују по кућама сеоских богаташа, трговаца, власника кафана и чиновника. Сеоску девојку која роди ванбрачно дете сви осуђују. Такву ће судбину доживети и Смиља Гајина, добра другарица лепе Кате, ћерке сеоског поштоноше Симе Релића која послужује у кући трговца Живковића. Док ради слуша речи осуде које се изричу њеној другарици Смиљи. Исте речи осуде саслушаће и од својих укућана, посебно родитеља. Међутим, све то што чује не дотиче њен разум, срце друго говори и диктира шта треба чинити - а треба тајно у току ноћи да пође на састанак са вољеним младићем. У ноћној тишини, обузета љубавним страстима, ломи се између онога шта би доживела ако би пошла стопама Смиље Гајине - обрुकала себе и породицу, била извргнута порузи средине, и љубавне чежње која јој прожима цело биће. Љубав је на крају победила. У поноћној тишини која царује у кући и околини она се искрада из своје собе и одлази на заказани састанак. Тако је страх од бојкота и поруге средине ако би на свет донела ванбрачно дете, надвладан љубавним жаром бујне младости.

Ова приповетка састављена из три јасно одређена неименована дела грађена је на нешто чвршћој фабули која је и лепо испричана, а то је уз веродостојност психолошког понирања у главну јунакињу и дијалогске карактеризације осталих ликова увршћује у оне три-четири најдотераније у литерарном смислу од свих које нам је оставио банијски и косовски књижевник Милан Прибићевић.

Из анализе приповедака М. Прибићевића остварених у првој и другој фази његовог стварања може се одмах видети да му је проза проткана Банијом и њеним животом и да су људи родног му краја њени главни

актери. Данас се с правом може рећи да му је као писцу био превасходни циљ да свету ван Баније, преко њих, саопшти истину о родном крају и његовим људима, најчешће бедним и потлаченим, и покаже своје разумевање за њихове патње. Зато и истичемо тачност запажања једног од анонимних критичара ових приповедака да "читалац заиста сваку мора да дочита са горком иронијом на сав овај живот, на сав светски поредак".³ У њима нема ничега што је ван доживљаја стварности, зато ове приповетке нису ништа "друго до приповетке из живота његовог сељачког народа Баније".⁴

Последња приповетка "Земља од државе" са елементима романа мале форме

До прекида у књижевној активности дошло је код Милана Прибићевића, иначе војника и касније ратника, управо пред сам почетак српских ослободилачких ратова 1912. и 1913. године. После тога убрзо је дошао и Први светски рат и то ће га за дуже време одвојити од пера. Окретање политици у годинама после стварања Југославије 1918. године и коначно ће обележити његов прекид ако не са књижевним, а оно, у сваком случају, са прозним приповедачким стваралаштвом. То је, по свему судећи, главни разлог што ће се у то време сасвим заборавити и на оно што је до тада створио и оставио у српској књижевности и култури и тај вео заборавља траје до наших дана.

Повлачење из политике 1923. године и насељавање у Великој Реци на Косову пољу исте године, као да је указивало на зрачак наде у његов поновни повратак књижевном делању. И заиста, после пуне две деценија од објављивања приповетке *Опет једна* (*Српски књижевни гласник*, 1907) огласиће се приповетком *Земља од државе* (*Летопис Матице Српске*, 1927). Очекивања да ће се трајно и интензивније вратити прози, у којој је његов приповедачки таленат био очигледан и доказан и у коме може и уме да буде успешан писац, убрзо су изневерена. Његова одлука да прекине политичко ћутање и појава *Великоречког прогласа земљорадницима поводом ступања у Савез земљорадника 1927. године* су означили и дефинитиван прекид са приповедачким радом. За десет година, колико је још живео и радио, није оставио ни један једини редак, па се испоставило да је *Земља од државе* била и остала његова лабудова песма у свеукупном књижевном опусу. Али, додајмо, и гласна и вредна.

3 Исто као под бројем 7.

4 Исто као под бројем 7.

Зато се с правом за Милана Прибићевића може рећи: када је био у књижевности није га било у политици, а када је био у политици није га било у књижевности.

Једно је искључивало друго.

Нама остаје да констатујемо да је остао да дела у литератури, данас би био чувенији као књижевник него као политичар и ратник.

Последња Прибићевићева приповетка је *Земља од државе*. Она се по много чему издваја од његовог дотадашњег приповедачког остварења. Пре свега дужином и начином обраде материје, тако да се у свему приближава романескној форми. А онда, ту је и посве нова тематика - живот Срба насељеника који су се обрели на Косову пољу за време аграрне колонизације јужних српских крајева. Радња се одиграва у једном селу северозападног дела Косова поља у близини варошице у којој се црква налази на самој периферији (а што упућује да се ради о Вучитрну). Ово утолико пре ако се зна да је у овом крају живео и сам писац и да је у многим селима вучитрнског среза било доста насељеника-његових земљака из Баније, Лике, Кордуна и Западне Славоније. Писац ће, значи, и овог пута писати о људима које добро познаје, али сада лоцираним у новој средини и времену.

Истражујући, ја сам на основу неких детаљних описа и појединости непобитно утврдио шта је писцу Милану Прибићевићу послужило као мотив за приповетку *Земља од државе*. Главним актерима је само дао друга имена и истовремено избегао да именује назив села у коме се радња збива.

Колонизација јужних српских крајева није неотворена тема у српској и југословенској историографији, али је зато остала потпуно заобиђена у савременој литератури, као оној ствараној између два светска рата, тако и новијој. Колико је мени знано, Милан Прибићевић је први и за сада једини наш писац који се латио да обради ову тему, па је и зато именована приповетка посебна, не само у његовом књижевном раду и српској литератури ствараној на Косову и Метохији, него и шире.

Прича почиње казивањем о досељенику Дану који је из Врховина у Лици дошао на Косово поље и ту, за само годину-две дана, сасвим се изломио од рада (тешки услови рада и живота многих српских досељеника на скорелој косовској земљи мтели су код њих почетно задовољство и одушевљење добијеном аграрном земљом, баш као што су, колико се може судити по његовим казивањима и сазнањима, и аутору ове приповетке постепено сламали егзалтирану апостолску вољу). Сада је Дане тешко оболео, а и како не би кад је ваљало "на голој земљи са голим шакама да створи кров над главом, плуг и во, и све друго за рад. А треба се одевати, треба стан плаћати, треба нахранити децу, жену и себе, треба другом радити и за со, и за стан, и за хлеб, и за плуг, и за семе и вршај. Да, брате

слатки, ко може све то да постигне! Нико! Може човек само да се пребије, као што се и он, ето, пребио, и више не може, мора да умре, спаса му нема..." Тако размишља болестан, али још увек присебан Дане, и зна да "земљу оставља неутврђену, неосигурану" са женом и двоје ситне деце. Ту, поред постеље, налази се и брат му Стеван са женом Маром који је дошао само зато да би га приупитао коме земља треба да остане пошто је решење код њега.

Па ипак, главни јунак приповетке *Земља од државе* није Дане, како би се могло закључити по њеном почетку, већ његова жена Јека, лепа сељанка која је пуна снаге и воље, којој је живот задао много удараца, а најтежи је смрт мужа у туђем свету, новој средини у коју је тек пристигла. Али је све то неће сломити. Напротив, она прихвата тај животни изазов, ту борбу у животу и са животом, борбу за одржање и очување имања и породице у тренутку кад су сви видели њен крах, јер је неочекивано у кући нестало мужа, глава породице. Она ступа на сцену у пресудном моменту, када је земља добијена од државе (отуда карактеристичан и необичан назив приче) остављена "неутврђена и неосигурана", а девер се појавио да потражи решење када јој је муж био на самрти, да би се решење и земља пренели на њега. Она је одлучна: "Решење неће добити нико док је мене живе. То треба већ да знате". А то значи да се до тада још ништа није ни дешавало у животу главног јунака Јеке, већ да ће се тек дешавати.

Лепа и здрава, "баш као девојка" удовица Јека, којој је само 27 година, без сопствене куће, принуђена је да мења станодавце у селу. Убрзо ће се јавити доста просаца, озбиљних и добрих прилика и препорука за удају. Међутим, просце и понуде за удају одбија речима да ће се удати само за онога "ко донесе кућу на леђима". Не обазире се на приче и оговарања која о њој колају у селу као о слободној жени и истовремено "расте срџба и мржња, пркос и инат против села". Одлучује да се уда за Саву, младића од двадесет година који живи са својим Дедом, повратником из Америке, а подигли су и нову кућу. Жене јој завиде, "направила се госпођа", говориле су, "али видеће кад почне Сава да је пребија". Врше се припреме за свадбу. Свadbари ће на путу за варошицу на венчање проћи главним сеоским сокаком да би их цело село видело и да се то зна. Венчање је обављено у цркви мале варошице. По доласку било је у кући весела и богата гозба за госте. Најзадовољнији је Деда који је, ето, оженио унука "далеко од Срема на земљи од државе". Тако се Јека, поред сачуване и пренете земље на децу, нашла и у новој кући, а Сава дошао до доста земље. Биће и неспоразума у браку са својеглавим и пустахијом какав је умео бити Сава, али и то ће бити превладано њеном спремношћу на нова жртвовања, одлучношћу и отпором, али почесто и помоћи коју ће јој пружати Савин Деда који је у њој видео стуб куће.

Јека је задовољна, "у својој је кући, на својој је земљи и то је оно што је хтела". Са смислом за газдовање и предузимљива, зна да треба и даље напредовати и у земљу и кућу улагати. Зато ће се убрзо у кући "где су живели одвојени горе на друму" наћи и кравица, и свињче, и коњи које ће Сава купити чак у Срему, а то је већ значило да се налази у јакој кући. На крају је дошао и нов пород. Родиће Јека сина коме ће се радовати, не зна се ко више, Деда праунуку или Сава сину наследнику. Доћи ће то као заслужан тријумф Јекине упорности, енергије и јаке воље за животом и радом, неуништиви сведок храбрости и одлучности да се успе у животу и живљењу. Сада ће им и село на свему завидети, али и изражавати дивљење и поштовање.

Појава незнанца у књижевном делу, види се, није била непозната М. Прибићевићу (говорник на Дановој сахрани и непознати сељак-говорник у кући Луке Арсића у коју се за време зимске мећаве склонио Сава када је ишао у планину за дрва). Њему је то, међутим, послужило да се они појаве као какви пропагатори (политички агитатори) идеја које је лично заступао у политичкој активности. Тако њихови говори, који у приповеци запремају једва страницу-две, за оне којима су добро познати политички погледи Милана Прибићевића и нису ништа друго до преношење у приповетку, односно парафразирање неких делова из његовог чувеног *Прогласа земљорадницима* из 1927. године. А пишчева идеја је ту видно истакнута: будућност сељака је у ступању у Савез земљорадника на чијем се челу налазио низ година. По томе, али само по томе, за *Земљу од државе* би се могло рећи да је приповетка с тезом и писцу замерити што је покушао да једно литерарно дело стави у службу одређене идеологије. Ту је, онда, и немотивисано и необразложено указивање на некакву нетрпељивост староседелача према насељеницима, пречанима (а речено је то само на једном месту и у једној јединој реченици). То што се неки пресудни догађаји у приповеци дешавају, као по неком правилу, најчешће за време тмурних и кишних јесењих и оштрих и хладних зимских дана пуних ветра и снега објаснићемо и песимистичким карактером самог аутора. Све то, уз неке романтичарске елементе које наслућујемо на завршетку приповетке на другој страни, ни мало не умањује доказане уметничке и реалистичке вредности овог најснажнијег прозног дела Милана Прибићевића, приповетке, која је имала све елементе да прерасте у роман мале форме, ако то бар донекле већ и није.

Милан Прибићевић је снажно и реално осећао живот српских досељеника на Косову и Метохији, тумачио га и објаснио, тачно и убедљиво дао. Зато они који желе да бар делимично упознају тај свет, да схвате и сазнају под каквим су и којим условима овамо долазили, радили и живели ти наши људи за време прве аграрне колонизације наших јужних

српских крајева, најбоље ће учинити ако прочитају његову приповетку *Земља од државе*.

Незаобилазно име српске књижевне културне баштине

По приповедачком поступку, по сликању села, по описивању карактера и психологији разноврсних ликова, Милан Прибићевић је близак многим нашим писцима реалистичке књижевности с краја прошлог и почетка овога века. Његов књижевни таленат је оригиналан, са развијеним смислом за уочавање стварности, али без снажнијег ослањања на машту у грађењу и транспоновању догађаја у књижевно-уметничке творевине. Да му је књижевна култура била дубља и шира несумњиво да би дао још снажнија литерарна приповедачка остварења. Због заузетости војним и политичким пословима лектира му је изгледа претежно била штампа и часописи. Чињеница да је знао три-четири страна језика упућује на шире могућности које је могао имати у том погледу. Да се није дуго растрзао и ломио између политичара и приповедача и коначно определио за политику, он би, верујемо, израстао у истинског прозног писца, приповедача. Окретање политици умањивало је снагу његовог природног књижевног талента и постепено удаљавало од књижевности уопште.

Кроз његову прозу сагледани су сви проблеми који су притискали српско село у Банији, као и неке значајне историјске и етнографске особености ове српске покрајине и живот српских досељеника на Косову и Метохији за време аграрне колонизације између два светска рата. Да би се видело колико је ова његова приповедачка проза свежа и аутентична потребно је издати збирку његових одабраних приповедака.

Милан Прибићевић није незаменљива књижевна појава и по свему заслужује да буде извучен из заборава и добије своје место у нашој историји књижевности и култури. Зато је његово дело заслужило да буде посебно проучено и валоризовано. Као приповедачу, њему припада посебно место међу књижевним ствараоцима Косова и Метохије између два светска рата и по томе представља незаобилазно име српске књижевне и културне баштине.

Milovan J. BOGAVAC

Milan Pribicevic's Narrative Prose

In the prose of Milan Pribicevic, a Serbian writer from Bania and a newcomer to the place of Velika Reka, all the problems that burdened the villages of Bania are discussed along with some significant historical and ethnographical characteristics of this Serbian province, and the life of Serbian settlers in Kosovo and Metohia in the days of agrarian colonization between the two World Wars. As a narrative, he has a specific place among the other writers from this part of Serbia.

ИСТОРИЈА

НАСЕЉАВАЊЕ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА НА ТЕРИТОРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СХС ТОКОМ 1920 И 1921. ГОДИНЕ

Настањивање више десетина хиљада руских избеглица на територији тек створене Краљевине СХС, после победе Октобарске револуције, несумњиво је интересно питање и за нашу савремену историографију, без обзира што том проблему досада није била посвећена адекватна пажња. На тај начин се на територији првенствено Србије населила бројна етничка заједница из области бившег СССР-а, која ће у настањеним местима оставити доста дубок траг.

Радило се о насељавању углавном две категорије руског емигрантског становништва. Најпре су од тадашњих југословенских власти улазне визе тражили и добијали припадници руског интелектуалног естаблишмента, а касније припадници војних формација, војне старешине, па чак и чланови највишег војног кадра. За све њих заједничко је било то да су били припадници или симпатизери бивше руске царске власти, или чланови тзв. контрареволуционарних, белогардејских војних формација, којима ни страна војна интервенција није успела да омогући да се поново домогну одузете власти. Зато, ако нису успели да им помогну да се на таласу западне војне интервенције поновно наметну руском народу, европске државе, првенствено Француска а и Енглеска су, формирану збег руских емиграната са територије Турске, почели да расељавају по околним балканским државама. Довољно далеко од и даље активног фронта у Русији, али и довољно близу за евентуално њихово будуће ангажовање на војном и политичком плану.

Сем ограниченог броја стручног кадра или неопходних војних старешина, југословенске власти нису биле вољне да широм отворе врата руским избеглицама током 1920 и 1921. године. А то што их се на њеној територији населило много више него је било планирано, била је

несумњиво последица сталног притиска западно-европских дипломата или сналажљивости самих досељеника, способних да пробију бројне и доста круте дипломатско-граничне прописе југословенских власти у вези са досељеницима.

Са проблемом досељавања руских емиграната на својој територији југословенска влада се први пут суочила на својој седници од 19. септембра 1920. године. Тог дана је министар војни информисао владу о присуству око 3.500 руских белогардејских војника на југословенској територији, као и о њиховом захтеву да им се додели кредит од милион динара ради њиховог даљег репатрирања. Чини се да је влада Љубомира Давидовића још раније била припремљена за овакву ситуацију, те је уследила мирна реакција и потпуно флексибилан став, да се одобри присуство приспелих руских избеглица а око траженог кредита да се договоре министарства војске и финансија.¹ Да овакве одлуке југословенских власти нису биле потпуно аутономне, већ у многоне последица развијене дипломатске активности показало се одмах. Наиме, на редовној седници владе од 24. јануара 1920. године председавајући је упознао кабинет да је и даље присутно руско царско посланство у Београду предочавало да ће у Србију и у државу СХС бити упућено још 8.000 избеглица из Јужне Русије. Том приликом руски посланик је од југословенске владе молио гостопримство за будуће придошлице, напомињући да је других 8.000 душа уточиште нашло у Бугарској. И овог пута југословенска влада је испољила тражену солидарност, изражавајући потребу да се пред овако великим бројем досељеника озбиљније и организује. Заправо, влада је уз одлуку "да ће се примити", још и одредила да се судбина нових руских избеглица повери новоформираном одбору којег су имали да чине по један члан министарства за социјалну политику, исхрану и полицију, док би четвртог члана одредио министар за трговину. Иначе се посао пријема нових придошлица из Русије поверавао министру за социјалну политику.²

Највећи део руских избеглица и поражених белогардејских формација пред офанзивом револуционарних снага по налогу савезничких власти, склањао се у наменски одређене пријемне логоре на територији Турске државе, одакле је вршена њихова даља евакуација. Зато је од почетка 1920. године и била тако учестала дипломатска комуникација између владе у Београду и југословенског посланства у Цариграду. Заправо, Цариградско посланство постаје најзначајнија институција код каснијег смештаја бројних руских избеглица на тло Краљевине СХС, или на њихов даљи

1 Б. Храбак, Записници седница Давидовићеве две владе од августа 1919. до фебруара 1920, Архивски вјесник XIII, Загреб 1970, 27.

2 Исто, 81.

транспорт преко југословенске територије. Зато је 3. фебруара исте 1920. године влада Посланства у Цариграду и упозоравала да је додељен кредит за руске избеглице на расположење стављено управо њему и да га је оно наменски имало искористити.³ Исто тако, у новом допису од 6. фебруара београдска влада је предочавала да је за превоз руских емиграната до Солунске луке била одређена и посебна лађа "Кртиш", као и специјални воз који их је имао довести до Београда. Интересантно је напоменути да београдски политички кругови нису били присташи да се приспеле избеглице у главном граду дуже и задрже. Зато је у Београду и била резервисана једна посебна зграда са 15 соба где се имао сместити и новоформиран Одбор који се требао старати о даљем смештају руских емиграната. Влада је била мишљења да се већи део приспелих Руса даље пошаље у Ниш и његову околину, где је за те потребе тамо требао бити упућен и један руски чиновник.⁴

Иначе, још почетком априла 1920. године судбина контрареволуционарно - белогардејских снага и њихове војне активности била је јасно одређена. О томе је у свом извештају Београду писао и шеф југословенског посланства у Цариграду Шапоњић. Скори пораз белогардејских снага на југу Русије поменути југословенски дипломата наслуђивао је из вести да је главнокомандујући тих формација генерал Дењекин већ био позван у Енглеску "на одмор", док је његов заменик генерал Врангел, упркос примљене команде на Криму "имао визиран пасош за Србију".⁵ Ситуација на фронту за белогардејске формације била је безнадежна без обзира на чињеницу што је команда тих снага уз подршку западних савезника и касније чинила све не би ли окренула ратну иницијативу на своју страну. У том циљу је почетком априла дошло и до споразума између добровољачких снага на Криму и оних у Украјини, након чега су украјинске контрареволуционарне снаге успеле да заузму Одесу и Кијев. Истовремено су генерали Дењекин и Романовски били стигли у Цариград на саветовање са својим савезницима.⁶ њег руског посланства, од стране једног руског официра (Посланство у Турској, Ф. II, бр. 106.

И каснији извештаји југословенских представника из главног града Турске потврђивали су настојање буржоаских снага да се свеобухватном реорганизацијом припреме за одлучујуће акције. Стога су крајем априла у Цариграду и били именовани нови представници руске буржоаске власти.

3 Архив Југославије, Фонд Посланство у Турској (у даљем тексту само Посланство у Турској), Р. III бр. 278.

4 Посланство у Турској, Ф. III

5 Посланство у Турској, Ф. I бр. 96.

6 Током те посете генерал Романовски је био убијен, у просторијама тамош

За новог политичког представника био је постављен Нуратов, иначе ранији министар иностраних дела, а за изасланика руских војних кругова генерал Лукомски, исто бивши председник Дењекинове владе.⁷ А под утицајем предстојећих догађаја на Криму и југословенска влада је крајем маја донела одлуку о повлачењу своје војне мисије из Севастопоља. Међутим, и најодговорнијим факторима белогардејских снага јасно је било да ситуацију на фронту нису битније могле да измене ни много дубље мере од спроведених. Тога је очигледно био и свестан и генерал Врангел, који је упоредо са планирањем нове контраофанзиве на Криму, како смо видели, настављао и преговоре са властима у Београду. На тај начин је стварао услове за могућу одступницу својих јединица пред ударима револуционарно-бољшевичких формација.⁸ Такво одступање је долазило у обзир тек у условима потпуно јасне ситуације на фронту, и свакако након могућег неуспеха предстојећих акција белогардејских снага. У том циљу почетком јуна генерал Врангел је био издао и конкретне задатке свим руским представништвима у окружењу, да све избеглице војне обвезнике врате на фронт. Наредба је обухватала и све руске избеглице у Цариграду и околним острвима, док је у Србији и Бугарску била упућена специјална комисија са истом намером.⁹

Треба напоменути да су југословенске власти средином 1920. године настојале да се и економски вежу са догађајима у Русији. Тако када је средином јуна Посланство из Цариграда владу у Београду упознавало са могућношћу извоза на Крим масти, сланине, усољеног сала и других прехранбених артикала по утврђеној цени, уследио је владин одговор (22. јуна) да се такав извоз одобрава, као и продаја десет вагона Врангеловим снагама.¹⁰ А што се тиче даље судбине југословенске војне мисије на Криму, било је одлучено да мајор Стефановић у Севастопољу остане све до 1. јула, када се та институција имала угасити.¹¹

Овакав развој догађај на тлу јужне Русије током 1920. године условио је да се број руских исељеника у Србији даље повећавао. Како за њихово збрињавање није било неопходних средстава, а како их је и онако у Београду био већ велики број, влада је осетила потребу да даљи прилив

7 Посланство у Турској, ф. II бр. 198.

8 Том приликом је генералу Врангелу било поручено да ће одговор на постављено питање влади преко пуковника Ђорђевића добити од руског белогардејског изасланика (Посланство у Турској, ф. I, бр. 241).

9 До реализације ове офанзиве није дошло под притиском јавног мњења, јер би се на тај начин помогао даљи продор Пољака у Русију и њена окупација (Посланство у Турској, ф. I, бр. 241).

10 Посланство у Турској, ф. I, бр. 269.

11 Посланство у Турској, ф. I, бр. 294.

емигранта из Русије ограничи строгом контролом свих наредних кандидата. Таква контрола је спровођена исто преко посланичке канцеларије у Цариграду, која је строгом пасошком политиком такав надзор требала и да реализује. Изузетак су имали бити само они досељеници са посебним разлозима, којима је поменуто Посланство пасош имало издати једино на владину иницијативу. Имена таквих влада је Посланству достављала прецизно уз сва остала неопходна упутства. Овакав поступак влада у Београду је спроводила најчешће када се радило о неопходним интелектуалцима, јавним радницима или стручњацима каквог другог профила. Овакву владину дозволу за усељење могао је неретко добити и који други руски избеглица, чији је улазак на тло Србије захтевала нека од угледних личности југословенског политичког кора. На тај начин досељење у Србију обезбедили су гос. Чудновски и жена му, те руски професори Ласкаров, Медведјев, Рудолф и Стербуту, који су се одмах имали ставити на располагању ректору Београдског универзитета Јовану Цвијићу. Владину дозволу за усељење добила је средином априла 1920. године и жена бившег министра иностраних дела Нуратова, те Михајло Никола и Ђорђе Плаутим из места Рајевска, или инжењер Ђорђе Грицкот. Лично председник југословенске владе Нинчић је крајем маја захтевао да Посланство у Цариграду изда тражени југословенски пасош директорима руско-словенске банке Фајвишевићу и Мемецком, па Димитрију Сираткину, директору бродског друштва Русије, са знатном количином потребног материјала и неопходним оруђем. На исти начин је почетком месеца априла у Србију одмах били ангажовани у постројењима широм земље.¹²

У Србију су стизале и руске избеглице из других европских земаља, и то тек након одобрења која им је исто давала београдска влада. Тако је крајем априла 1920. године преко војне мисије града Тифлиса приспео Рус Сергејев са породицом,¹³ док је 1. јула у главни град Краљевине СХС стигао из Пољске Михајло Сергејевич Хитров. Последњу дозволу влада је одобрила након личне молбе мајке досељеног Михајла, која је у борби са револуционарним снагама већ била изгубила два своја сина.¹⁴

Неким руским досељеницима југословенска влада је приликом досељавања додељивала и извесну новчану помоћ. Таква врста помоћи је 30. јуна 1920. године у висини од 3.000 рубаља и 150 франака, преко Посланства

12 Директор Сироткин је у Србију био довео бродске котлове, разног бродског алата, конопца, лонаца, али и 400.000 кг олова, челика, бакра и цинка. Све је то намеравао продати бродском синдикату у Београду (Посланство у Турској, ф. I, бр. 451-79).

13 Посланство у Турској, ф. I.

14 Посланство у Турској, ф. I, бр. 308.

у Цариграду, била исплаћена и некој Ани Аврамов, а да се прави разлог таквог финансирања не да открити.¹⁵

Нису се сви досељени руски емигранти настањивали, како смо већ видели, у Београду или широј Србији. Неки су из Србије ишли даље по осталим центрима и деловима југословенске Краљевине. Тако је оперски мајстор Василиј Севастијанов био именован за директора опере у Загребу, где је преко луке Варне довозио неопходну гардеробу и сценски материјал.¹⁶

Међутим, један број руских емиграната није упркос чињенице да су спадали у ред тражених кадрова, успевао да добије неопходну владину препоруку, па ни потребне путне исправе за Србију. Таква пракса је редовно примењивана према свима онима за које се сумњало да болују од какве заразне болести, као и према онима који су били поборници болшевичко-комунистичке идеологије. Зато је средином јула био онемогућен улазак у Србију руском поручнику из Прага Калошмозаносу јер је био "заражен"¹⁷, а крајем истог месеца и двадесетпетогодишњој комунистикињи Ирени Монтанруж.¹⁸

Ако болесни и комунисти нису били добродошли, на тло Краљевине СХС су после првог светског рата оберучке прихватани истакнути војни стручњаци, а посебно они авијатичарске струке. Зато је почетком јануара 1921. године у војну службу у Београду и био примљен читави авијатичарски корпус генерала Врангела. Истовремено је југословенска влада одговорила да ће на исти пријем наићи и други стручњаци авијатичарске струке, инжењери и механичари, али да се зато не може удовољити захтеву генералу Врангелу да при југословенској авијацији образује засебне руске ваздухопловне трупе, зашта је у Београд требао да стигне и командант белогардејске авијације.¹⁹

Што се тиче тачног броја досељеника емиграната из Русије на тло Србије и других јужнословенских земаља током 1920. и почетком 1921. године доступни подаци не дају поуздан одговор. Тако је средином октобра 1920. године југословенски министар спољних послова Јовановић председнику америчког Црвеног крста Клифлину Давису тврдио како их је тада већ било 50.000. Почетком јула 1921. године управник југословенског посланства у Цариграду је јављао да је број руских досељеника у Краљевини СХС био достигао цифру од 65.000. Посебно је питање колико

15 Посланство у Турској, ф. I, бр. 304.

16 У ту сврху је крајем месеца јуна 1920. године од владе у Београду тражио и кредитну позајмицу од 100 турских лира (Посланство у Турској, ф. I, бр. 247).

17 Посланство у Турској, ф. I, бр. 335.

18 Посланство у Турској, ф. I, бр. 215.

19 Посланство у Турској ф. II, бр. 29.

се оваквим тврдњама може поверовати, нарочито зато што су изнесене цифре биле саставни део извештаја којим се хтелo спољним факторима и јавно показати да југословенска страна није више била у могућности да прима нове досељенике.²⁰ А да је заинтересованих руских избеглица за насељавање на тло Балкана било још знало се врло поуздано. У жељи да одговори и на то питање, нови председник југословенске владе Никола Пашић је 8. марта 1921. године, управнику Цариградског Посланства Шапоњића управо питао: "Колико има у тој земљи (Турској) приближно руских избеглица". Добио је одговор да француске власти издају дневно 80.000 порција хране за руске исељенике, рачунајући ту и приспелу војску генерала Врангела. Овом броју је требало додати још 15.000 избеглица у Цариграду који су се издржавали из личних извора, или од помоћи америчког и енглеског Црвеног крста.²¹

Крајем фебруара 1921. године ситуација на Кримском ратишту била је потпуно разрешена. Белогардејске јединице, наставши се пред коначним поразом, повукле су се на територију Турске, одакле је генерал Врангел планирао даље трасе за извлачење својих снага. План је био да се већина његових формација најпре из Цариграда даље повуче према Србији. У јеку таквих активности 24. фебруара управнику југословенског посланства у Цариграду Шапоњићу стигла је писмена понуда којом је начелник штаба генерала Врангела влади у Београду нудио "у знаку благонаклоности према Србији за пријем руских избеглица" без икакве накнаде знатне количине ратног материјала, оружја и чак читаве војне фабрике. Потребно је само било сачинити фиктивни уговор о купопродаји и то са датумом пре евакуације Крима. На тај начин се имала предупредити намера Француза и Италијана да се домогну нуђеног војног материјала. Изражено у цифрама радило се о 1.200 тона различитог оружја и неопходног војног материјала, а дужност југословенских власти била је једино да плати трошкове утовара, превоза и истовара, што је имало да износи по 2 лире за сваку тону. Београд је несумњиво био заинтересован за једну овакву понуду. Пашић је то управнику Шапоњићу и предочио само дан након примљеног обавештења, уз неколико услова. Најпре, понуђени материјал је имао бити бесплатан и са њиме у Србију није могао доћи нико из руске пратње. Ради преузимања овог ратног материјала у главни град Турске су одмах имали бити упућени артиљеријски пуковник Тома Павловић, пешадијски капетан прве класе Милош Марковић и три мајора Војно-техничког завода, Радомир Николић, Милан Јанковић и Никола Стефановић.²²

20 Посланство у Турској, ф. I, бр. 489.

21 Посланство у Турској, ф. II, бр. 76.

22 О понуђеном материјалу и оружју Министарство спољних послова у Београду, је 28.

Иначе, савезници су у Цариграду почетком марта имали много сложеније проблеме него што је било питање даље судбине белогардијског наоружања, то је без сваке сумње био проблем будућег обезбеђења руских избеглица у том граду, чији се број и даље повећавао. Даљи смештај руских емиграната у Цариграду је био утолико проблематичнији што је могућност њиховог накнадног депортовања била озбиљно ограничена одбојним ставом балканских и европских влада. Стога се код француских власти почело озбиљно размишљати и о повратку дела руских избеглица у матичну земљу. Ту могућност предочавали су и избегли донски и кубански козаци југословенском посланству у главном граду Турске, надајући се у благонаклоност београдских власти.²³ Међутим, тадашње расположење југословенских политичких кругова према емигрантима из Русије било је сасвим другачије. У Југославију се са те стране тада све теже улазило. Изузетак су и даље чинили појединачни стручни кадрови, али је и за њих почетком 1921. године било неопходно специјално владино одобрење. То се најбоље види из захтева осморице руских војних старешина који су у Србију имали приспети као пратња војног материјала из Цариграда. Генерали Елендр са петочланом породицом и Ставуски, пуковници Синкодр, Михајловски и Манцинкијевич, те капетан Гудима су ради довоза горњег оружја у Београд имали довести и два мајора Федора Ходорова и Јегора Каргова, тек након што им је одобрење за то дао лично председник владе Пашић 25. марта 1921. године.²⁴ Одобрење сличне садржине југословенска краљевина влада дала је 14. маја и за улазак 245 чланова Врховног војног штаба и политичког Савета са грчког острва Лемноса, уз Пашићево образложење да се ови у Србију могу уселити једино као "правна лица не као војска" и да се имају "настанити само у унутрашњости а не никако у Београду".²⁵

Повољно решавајући све ове захтеве средином 1921. године југословенска влада је водила рачуна да изиђе у сусрет само неопходним случајевима, имајући у виду да је број усељених већ раније превазишао подношљиву нумеру. Али како су се и емигранти у Цариграду довијали на разне начине да се домогну територије Србије, југословенска влада је маја 1921. године истицала потребу да се настави са строгим контролом свих

фебруара консултовао и Врангелов генерал Шапилов, износећи истовремено и бојазност да се понуђеног не домогну западни савезници (Посланство у Турској ф. II, бр. 70).

23 Посланство у Турској, ф. II, бр. 102.

24 Тражећи од пуковника Павловића да уз наведени материјал од Руса узму још и осам авиона. Уследио је Павловићев одговор да авионе чува француска стража и да се не смеју товарити са осталим материјалом на лађе. (Посланство у Турској, ф. II, бр. 96).

25 Посланство у Турској, ф. III, бр. 159.

руских избеглица на њеним границама. Пашић је зато 10. маја Посланству у Цариграду наложио да пресебну пажњу обрати код потврђивања тзв. дипломатских путних исправа, јер је већина таквих, наводно у пролазу, остајала у Србији.²⁶ То је у првом реду важило за оне руске поданике који су визе за транзит обезбеђивали у аустријском и мађарском посланству у Цариграду. Такви су истовремено тражили слободан улаз и у нашу државу, и ту неретко трајно остајали, без обзира што на то стварно нису имали право. За такве је југословенска влада 24. маја наложила да им се ни у ком случају не издаје југословенска транзитна виза, те да им се препоручи да убудуће у земље Западне Европе путују преко Румуније. Ово је важило и за све поданике земаља које су произишле из дотадашње Русије. Истовремено је Пашићева влада пограничним властима била издала наредбу да у границе Краљевине СХС и у будуће не пуштају никога без специјалног одобрења владе у Београду лично.²⁷

Овако пооштрене мере контроле даљег досељавања руских избеглица на тло Србије и југословенске државе уопште, председник владе Никола Пашић је крајем маја управнику Посланства у Цариграду правдао чињеницом да их је, упркос ранијих наредби и предузетих мера, на тој територији бивало све више. Заправо, њих је у нашој Краљевини, по Пашићевим тврдњама већ било око 70.000, од којих је на српске власти отпадало издржавање више од 35.000. Оптерећивао је тај број руских емиграната југословенске финансијске институције у тој мери да је било нужно донети све горе изнете рестриктивне мере, као и још неке нове. Свим тим одлукама циљ је био да се онемогући даље неконтролисано усељавање у границе Краљевине СХС, свим оним руским поданицима за које се сумњало да су ту могли и остати. Изузетак су имали бити само они досељеници који су поседовали лична новчана средства да се од њих могло живети најмање две године у новој средини. А што се тиче транзитних виза, београдска влада је у исто време Посланству у Цариграду сугерисало да њих убудуће издаје само оним избеглицама из Русије који претходно обезбеде путна документа земаља кроз које су имали намеру да путују, као и оне где су намеравали да иду, уз обавезу да им се на пасошу утисне назнака "без права задржавања". Уз све ово влада је и даље задржавала право да посланичким канцеларијама сигнализирати све појединачне случајеве код којих је из разних разлога требало ускратити издавање путних исправа за улазак у нашу земљу. Таквом забраном је почетком јуна требало спречити улазак на тло Србије неком руском грофу Шаули, а да влада није осећала потребу да такав свој став и детаљније образложи.

26 Посланство у Турској, ф. II, бр. 157.

27 Посланство у Турској, ф. II, бр. 170.

У пракси је реализација свих ових владиних контролних прокламација наилазила на видне проблеме, без обзира што се и Цариградска посланичка канцеларија сагласила да их без поговорно испоштује. Влада својом уредбом није могла да контролише и рад страних представништава у Цариграду, од којих је шведско посланство у том граду неометано издавало и визе за улазак у Немачку, а холандско за Аустрију и Мађарску, свим руским избеглицама који су поседовали уредне пасоше. За такве случајеве Пашићев кабинет је 12. јуна одредио да се најпре има консултовати (тражити одобрење) југословенског министарства спољних послова.²⁸

У Турској су савезници за избегле Русе 1921. године били формирали неколико прихватних логора. Најпре онај у Чаталци, па затим други у познатом месту Санстефану, близу Цариграда. Истовремено је један број руских емиграната био смештен и на егејско острво Лемнос (Леилу), где је од месеца марта исто функционисао савезнички прихватни центар за руске белогардејске досељенике.

Како је средином 1921. године даљи транспорт ових емиграната озбиљно био доведен у питање, а трошкови њиховог издржавања енормно расли, неминовно је било потребно да се трајно реши и судбина тих исељеника. У таквој атмосфери Французи се поново враћају раније присутној идеји о повратку емиграната у њихову матичну државу, посебно тада када се нада о могућности њиховог поновног оружаног ангажовања све више хладила. Јуна месеца 1921. године Французи су планирану замисао и реализовали. Из логора у Чаталци и Санстефану покупили су неколико хиљада, већином козака, и под изговором да их превозе на острво Лемнос одвезли их назад у Одесу. Овај поступак савезничких власти изазвао је негодовање свих Руса на турској територији, из страха да би их на овај начин могла стићи освета нове политичке гарнитуре у Москви. Истовремено су западни савезници постајали, упркос свег незадовољства, свесно нове политичке реалности у Русији. Зато су Енглези са свом неопходном предострожношћу и прихватили новог представника руске кооперативе у Цариграду. Уосталом, на очиглед Француза и Енглеза, и уз њихову несумњиву сагласност, у главном граду Турске вршене су јуна месеца све неопходне припреме за промене састава руске амбасаде. Стара гарнитура је почела напуштати здање амбасаде и сам Цариград, а нови представници совјетске власти тек што нису били стигли.²⁹

Истовремено, савезничке власти нису одустајале ни од настојања да макар део исељеника из Русије накнадно пребаце у околне балканске земље. Крајем јуна месеца Пашић је управнику Посланства у Цариграду

28 Посланство у Турској, ф. II, 191.

29 Посланство у Турској, ф. II, бр. 112.

Шапоњићу потврдио да је југословенска влада под тим савезничким притиском морала да попусти још за целих 5.000 нових досељеника. То је очигледно била неминовност, али је власти у Београду том приликом интересовало и идејно-политичка опредељеност досељених. Заправо, наведени Шапоњић је последњим дописом од 1. јула 1921. године морао да уверава Пашићеву владу да према извештају француских војних власти, међу новоприспелим руским избеглицама није било политички сумњивих лица.³⁰ Било је то наводно све и последње што су југословенске власти могле учинити за још десетине хиљада руских невољника са територије Турске.

Савезничке, а првенствено француске власти, нису делиле такво мишљење. Посебно зато што је на обалама Босфора било какво ухљебљење чекало још 80.000 Руса, којима је француска влада од 1. априла била спремна укинути сваку помоћ. Истина, под притиском такве могућности један део емиграната се већ био вратио у стари завичај. Тако се једном турском лађом у град Новоросијск вратило близу 3.500 избеглица, а накнадно се за такав повратак било пријавило још 2.000 душа. Истовремено су савезничке власти покушале да један део исељеника из Русије превезу и у Јужну Америку (Бразил и Перу), али је тај покушај поново пропао јер се био пријавио само мали број избеглица, пошто маса њих није била спремна да се тако далеко удаљи од отаџбине. Зато су француске власти и даље предлагале да се још један део руских емиграната насели у оближње балканске земље "где би се могли искористити за пољске радове", или као погранична стража. Посланик Шапоњић је истовремено влади у Београду предочавао да су се руски исељеници на територији Турске и у њеном главном граду крајем месеца јуна заиста налазили у очајном стању. Нису били ретки случајеви ни самоубиства, а француске трупе су биле приморане и да неколико пута отварају ватру на те несрећнике, након што су им дневно следовање хлеба били смањили на само 300 грама. На све то Пашић је из Београда 7. јула одговорио максимом "у акта".³¹

Овакав одговор несумњиво је био последица настојања југословенских политичких кругова да на све начине спрече даље настањивање руских избеглица у границама своје државе. Ни појединачни случајеви после тога нису, без обзира на своју оправданост или не, имали много шанси да буду повољно решени. Зато је крајем јуна 1921. године негативан одговор добила и молба пуковника Салодовинскова и капетана Жиловића да им се дозволи привремени боравак у Сарајеву, ради узимања заосталог војног материјала. Влада Николе Пашића је посланику Шапоњићу наложила да

30 Посланство у Турској, ф. II, 191.

31 Посланство у Турској, ф. II, бр. 85.

тражену дозволу изда само капетану Жиловићу, али не и његовом претпостављеном.³²

Нису били боље среће ни руски емигранти који су крајем августа из Цариграда реком Дунавом спас покушали наћи на територији Угарске. План је био да се избеглице укрцају у дунавској луци Лом Паланки, а да се Угарске територије домогну Дунавом преко територије Србије. А зато им наводно није била потребна југословенска виза. У одговору на захтев софијског посланика Ракића од 26. августа, управник југословенског посланства у Цариграду Шапоњић је објаснио да је то био само избеглички изговор, и да су и за такво путовање била неопходна наша транзитна документа, која су се могла добити једино у Цариграду а не у Софији. Уосталом, Цариградском Посланству није било познато да се тај дунавски правац икада до тада користио за путовање преко бугарске територије у Угарску, те се у будуће није могао ни препоручивати.³³

Готово истоветна ситуација поновила се и крајем августа 1921. године када је у Београд стигао захтев Цариградске посланичке канцеларије да се издају југословенске улазне визе за 5.000 Руса избеглица, чије је крајње одредиште имала да буде Чешка, где су се ови требали запослити као радници. Узалуд је управник Шапоњић предочавао да је горњи транспорт организован у режији саме чешке владе, а да је захтев био последица чињенице да заинтересовани Руси за овај посао у Цариграду нису могли обезбедити аустријску и мађарску визу. Није ништа помогло ни то што је из Цариграда потенцирано да ће превоз из Београда до Чешке бити организован редовном лађом, а без одговора је остао и Шапоњићев захтев да се случај размотри и у директним преговорима са Прагом.³⁴ Из Београда једноставно на овакав захтев није стигао никакав одговор. Ни за, ни против, иако није било потребно много мудрости да се оцени да је он био негативан.

Све горе примењене мере југословенских власти ипак нису спречиле даљи прилив руских емиграната на територију Краљевину СХС. Био је то разлог да београдска влада својим представницима у Цариграду крајем септембра 1921. године забрани свако даље издавање транзитних виза кроз новостворену југословенску државу. Истовремено је Посланство било наложено да за сваки евентуални појединачни случај има тражити и специјално одобрење од југословенске владе. Овако даље поштравање и

32 Двојица поменутих официра били су у служби шпанског краља, а привремени боравак у Сарајеву био им је неопходан ради прикупљања застава пука и повратка у Шпанију (Посланство у Турској, ф. II, бр. 191).

33 Посланство у Турској, ф. II, бр. 266.

34 Посланство у Турској, ф. II, бр. 85.

онако рестриктивних граничних прописа од стране Пашићевог кабинета била је последица чињенице да угарске власти нису признавале улазне визе које је руским избеглицама другом половином 1921. године издавало холандско посланство у Цариграду, без обзира што је оно у том граду штитило управо мађарске државне интересе. Такви Руси се најчешће, не могавши да се пробију на Угарску територију, трајно остајали на границама и онако избеглицама крцате Србије. На тај начин је месеца септембра на српску територију било стигло и 100 нових Руса. Није много вредело што југословенске власти нису биле вољне да их трајно приме, а влада је то јавно и признавала. Интересантно да ни посланик Шапоњић, дописом од 23. септембра није знао да одговори откуд пристиглим емигрантима 100 транспортних граничних докумената, кад је то посланство "за последња два месеца издало без одобрења Министарство Спољних Послова 17 виза Русима". Радило се наводно само о лицима са дипломатским пасошима, те стога тој канцеларији "није познато где су горње визе издате".³⁵

На све ово југословенска влада је посланичкој канцеларији у главном граду Турске 1. октобра прецизно наложила да се свим избеглицама из Русије са транзитним документима тамошњег холандског представништва потпуно прекине са издавањем наших граничних виза. Дакле, више није важила ни могућност да такав докуменат изда ни ресорно Министарство спољних послова. На то је из Цариграда, након два дана, стигао јасан одговор "примљено к знању". Одговор из којег се могла разазнати сва озбиљност настале ситуације колико и спремност југословенских дипломатских представника да се најновији владини налог доследно испоштује.³⁶

Након оваквог става југословенских власти, крајем 1921. године број усељених Руса који су уточиште настојали да нађу у границама јужнословенске краљевине осетно се смањио. У коришћеним документима крајем новембра исте године такву могућност настојао је још да искористи једино члан пробуржоаског парламента Грузије Рубен Кинијан. Међутим, ни за њега се поуздано не зна да ли је тражено одобрење и добио, без обзира што је за његов долазак у Београд, Праг и Софију молио лично тадашњи грузијски Министар спољних послова.³⁷

Испоставило се да је настало затишје било само краткотрајно, јер су крајем децембра београдски дипломатски кругови имали да се суоче са новом групом руских усељеника на челу са главнокомандујућим тих снага

35 Посланство у Турској, ф. II, бр. 301.

36 Посланство у Турској, ф. II, бр. 318.

37 Посланство у Турској, ф. II, бр. 35.

генералом Врангелом. Цео контингент тих руских јединица, смештен најпре у Галипољу, бројао је 4.500 лица, од чега је већи део уточиште већ био нашао на територији Бугарске и Србије, те је незбринутих још било остало око 1.500 душа. На наваљивање западних савезника и њима је југословенска влада 23. новембра 1921. године била дозволила улазак у Србију. Са овим последњим на српску територију је уточиште имао наћи и штаб генерала Врангела. Истина, последњи главнокомандујући руских белогардејских снага је за кратко био довео у питање такав крајњи епилог, сумњом да су београдски дипломатски кругови зазирали од свог предстојећег суграђанина. Стога је из Београда тражен неопходан одговор, а када је отуда одвраћено, да је за његов долазак у главни град Србије био преко Солуна обезбеђен и посебан вагон, сви проблеми су били решени.³⁸ Са генералом Врангелом у Београд су уточиште тражили осим чланова његовог штаба и представници руског Савета са особљем, чланови финансијске управе и контроле, свега 156 чиновника са 86 чланова фамилије, што је свега чинила 242 лица. Лађа је из Цариграда имала испловити 25. јануара 1922. године, а у Солунску луку упловити два дана касније. За даљи транспорт до Београда влада је генералу Врангелу код Ђевђелије на располагању одлучила ставити два засебна вагона, уз напомену да му улазна виза има да траје "само изузетно више од месец дана".³⁹

Горња назнака "само изузетно..." убрзо се у Београду, под притиском изразитог антикомунистичког расположења регента Александра Карађорђевића заборавила. Користећи то расположење добар део Врангелових сабораца трајно се настанио на територији Србије, сам генерал Врангел је у главном граду Краљевине СХС 1928. године дочекао и своју смрт.

38 Посланство у Турској, ф. III, бр. 394.

39 Посланство у Турској, ф. III, бр. 153.

Драги МАЛИКОВИЧ

ПОСЕЛЕНИЕ РУССКИХ ЭМИГРАНТОВ НА
ТЕРРИТОРИИ КОРОЛЕВСТВА СХС В 1920 И 1921
ГОДАХ
- Резюме -

После победы Октябрьской революции, в Сербии поселились многочисленные этнические группы из областях бывшего СССР, которые в поселенных местах оставят глубокие следы. Приезжали, в основном, две категории русского эмигрантского населения. Сначала от югославских властей визы получали сторонники русской интеллигенции, а позже и сторонники военных формаций, даже и те из военной верхушки.

АРХИВСКА ЗБИРКА ПЕТРА ПЕТРОВИЋА

Један број ученика Богословско-учитељске школе у Призрену¹ дао је значајан допринос националном, просветно-педагошком и културном раду Срба у провинцијским областима Османлијске империје. Трагове те активности налазимо, не само у делима историчара, етнолога и књижевника, већ и у оставштинама, које представљају важну грађу за све оне који се баве науком.

Архив Косова у Приштини поседује такве збирке.² Једна од њих је и збирка Петра Петровића, учитеља из Пећи. О њему, његовом животу и раду није довољно писано. Једини обимнији рад јесте рад професора др Владимира Бована³, прилог Радета М. Николића⁴, као и неки новински извештаји⁵.

Но, иако су библиографски подаци о њему оскудни, из његове сачуване документације као и мемоарске грађе могу се сазнати многе појединости о животу човека који је неколико година пред смрт рекао: "Ако није нескромно, онда могу да вам кажем: успео сам у свему чега сам се латио".⁶ И заиста сви његови послови којих се латио обогаћују његову биографију и приказују га успешним у свим пословима којима се бавио.

Ко је у суштини Петар Петровић?

- 1 Школске 1890/91. године првим преуређењем школе Богословија прераста у Богословско-учитељску школу до школске 1922/23. године.
- 2 Види: Архивски фондови и збирке у СФРЈ, САН Косово, Београд 1986 и Архив Косова, Приштина 1977.
- 3 Владимир Бован, Српски писци са Косова с краја 19. и с почетка 20. века, Јединство, Приштина 1980, стр. 244.
- 4 Раде М. Николић, Златне руке у књизи Косметски мотиви, Јединство, Приштина 1962.
- 5 Види: "Цариградски гласник" од 1904-1909, новосадски лист "Застава" од 1905-1912; посвећени учитељу Петровићу допуњују слику ове веома занимљиве личности.
- 6 Раде М. Николић, Златне руке у књизи Косметски мотиви, Јединство, Приштина 1962, стр. 81.

У породици Петровић у Пећи, у кући учитеља Димитрија и домаћице Марте 22. децембра 1881. године родио се син коме су дали име Петар. Прво школско знање дао му је учитељ Цветко Стаматовић. Поучаван од својих родитеља, у школи је показивао интересовање и знање па је као одличан ученик и завршио основну школу 1895. године. Те године родитељи га уписују у Богословско-учитељску школу у Призрену, коју завршава 1901. године.⁷ Завршетком школе престају његови безбрижни дани. Запошљава се као учитељ, најпре у Гњилану, где је остао до 1903. године, затим у Приштини, Призрену и Пећи. И све тако до 1938. године када се пензионише. И тада уместо одмора наставља рад са истим жаром као и раније али на другим пословима. Ради као дуборезац, фотограф, штампар, киноапаратер. И све тако док га туђа немарност 28. августа 1963. године на београдском тротоару није усмртила (кола су налетела на њега).⁸

Може се слободно рећи да је радећи као учитељ, у крајевима где није било довољно школа и учитеља, био веома ангажован као друштвени и културни радник. Сарађивао је са родитељима ученика, дружио се са обичним људима што му је омогућило да чује многе народне умотворине које Вук Караџић и други нису записали. Он их је записивао и објављивао. Изузетно се интересовао за историју свог родног града Пећи о коме је прикупио део историјске грађе. Као сарадник ондашњих листова објављивао је чланке, репортаже и прилоге монографског карактера. Објављивао је и новинске извештаје. У објављивању неких умотворина и радова служио се и псеудонимом "Дугађинче".⁹

Био је сарадник многих ондашњих листова. Посебно је објављивао радове у "Цариградском гласнику" и косовском листу "Застава", Међутим архивска збирка нам даје до знања да Петровић има и необјављених радова. Међу њима је од посебног значаја рад "Арслан-паша и Бошњаци". Дело је историјско-документарног карактера; у његовом поднаслову пише: "Одломак из историје града Пећи". Рукопис има 51 страницу и писан је машином.¹⁰

Други значајан необјављени рукопис "Монарх Ђерасим (Ђера), живот и рад", има свега седам листова преполовљеног табака, повезаних у свешчицу и писан је врло читком ћириличном азбуком.¹¹ Не изостаје за њим и необјављен текст "Из Метохије где ледене (бузлије) јабуке рађају", који је

7 Споменица 50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871-1921, Београд 1924, стр. 146.

8 Владимир Бован, н. д. стр. 242.

9 Исто.

10 Архив Косова, Фонд Петар Петровић, персонална документација IX, бр. 7.

11 Исто, бр. 11.

књижевног карактера; то је прича у коју је приказано стање у Призрену за време бугарске окупације, у времену од 1915. до 1918. године.¹² У недостатку богатијег архивског материјала о овом времену може да послужи као врло добар оријентациони материјал у сагледавању положаја Срба у Призрену за време бугарске окупације.

Професор др Владимир Бован анализирајући књижевно стваралаштво Петра Петровића каже да његов "драмски рад... представља и обимом и литералном вредношћу највреднији део његовог књижевног стваралаштва".¹³ Тај драмски рад обухвата пет драмских текстова, од којих две драме можемо назвати трагедијама. У архивској збирци налази се само комедија у три чина названа "Игра забита" 1887. године¹⁴, док остале четири драме: Бајаз ханума и Јованка, Љубав побеђује и Размена добара налазе се у власништву породице писца.¹⁵

Пре балканских ратова написао је и приповетку "Сеоска номада" са мотивом из сеоског живота.¹⁶

Презентирани књижевни радови показују да се Петровић још у раној младости испробавао у писању књижевних дела која припадају различитим родовима. Колику она имају књижевну вредност, о томе ће просудити књижевна критика. Али у давању оцене не смеју се пренебрегнути време и услови у којима је стварао. За научно сагледавање догађаја везаних за периоде од 1902. до 1912. године и 1915 - 1918. од значаја је и његова мемоарска грађа. Не улазећи у њену садржину и историјску објективност наш је циљ да само упозоримо на документа која се налазе у збирци.

Мора се рећи да се Петар Петровић бавио и другим пословима, врло успешно и стручно. Зна се "да је био један од првих киноапаратера и први конструктор мале хидроелектране у Пећи"¹⁷ Направио је машину за израду печата¹⁸, пројекциони апарат за увећавање и изазивање фотографије¹⁹ и многе друге ствари. Био је и штампар. Док су ови крајеви били под турском влашћу, па и касније, он је умножавао писану реч на српском језику. Та његова штампарска делатност има посебан значај за развој културе код српског човека, утолико пре што су се на почетку XX века неки косовско-метохијски градови развијали као културни центри. Тако је Приштина

12 Исто, бр. 8.

13 Владимир Бован, н. д. стр. 253.

14 Архив Косова, н. ф. бр. 6.

15 Исто.

16 Исто.

17 Владимир Бован, н. д. стр. 242.

18 Исто.

19 Исто.

убрзано ишла тим путем. Осећала се потреба и за оснивањем штампарије. Ондашњи конзул Милан Ракић, познати књижевник који је знао вредност постојања штампарије и значај писане речи, помагао је са пет наполеона у злату Петра Петровића који је купио штампарију у Србији и прешао са послом у Приштину. Петровић о том догађају овако пише: "И тако он мени одобри да купим штампарију и још ми да својих 100 динара. У почетку нисам умео да рукујем штампаријом. Сећам се, прво сам сложио своје име и презиме али наопако, после сам штампао признанице, визит-карте, позивнице за забаве, итд.²⁰

Међутим, и Призрен се брзо развијао као културни центар. Тако се у њему још 1871. године отвара Српска православна богословија која касније прераста у Богословско-учитељску школу; покреће се лист "Призрен", оснивају се многа културно-уметничка друштва. Разумљиво је што је ондашњи српски конзул Милан Ракић дао налог Петру Петровићу да штампарију премести у Призрен. Али штампарија је почела са радом тек 1912. године, након ослобођења Призрена. Радила је све до 1915. године када је Призрен пао под бугарску окупацију. За ову штампарију за рад Петра Петровића повезује се један догађај од изузетног значаја. Поновно издавање листа "Призрен" који је уређивао професор Милан Чемерић.²¹ У Призрену је Петар Петровић био све време до 1921. године када прелази у Пећ и преноси штампарију већу и модернију, коју је купио у Бечу.²² У Пећи је основао и књиговезницу. Врло брзо је овладао штампарском и књиговезачком вештином јер је поседовао урођени смисао за техничко и естетско. Бавио се и ликовном уметношћу, пре свега фотографијом и калиграфијом. "У фотографском занату он је био пионир на Космету".²³ О свом раду на форографији Петровић каже: "У то време једино сам ја на Косову и Метохији имао фотографски апарат. Сликао сам ђаке, манастире, разне свечаности. После су ми га Бугари одузели".²⁴ Иначе својим фотографским радом сачувао је од заборава многе личности, многе догађаје, изглед градова, улице, кућа којих више нема, народне ношње итд.²⁵ Највредније су му фотографије које имају историјски, етнолошки и архитектонски значај, као што су: Призрен, пред зградом уџумата 1903. године, Споменик четницима у Пасјану /Гњилане/ 1905, Гњилане -тријумфална капија за време хуријета 1908, Соколско друштво "Душан силни" 1908, свештеници из Гњилана и околине 1909, Џамија на житном

20 Раде М. Николић, н. д. стр. 83.

21 Архив Косова, Приштина, фонд Петра Петровића к. 1.

22 Исто.

23 Исто.

24 Исто.

25 Владимир Бован, н. д. стр. 253.

тргу у Пећи, Српски конзул Милан Пећанац са особљем конзулата у Приштини, Панорама Призрена, Душанов мост код Љум-куле /Код Пећи/ итд. Фотографије које је снимао по градовима и селима данас су разасуте по кућама Призрена и Пећи, и шире, и траже оцену своје уметничке и документарне вредности.

Петар Петровић се бавио и дуборезом. Сматра се да је то највреднији део његовог стваралаштва. Најпознатији његови радови од ораховог дрвета су макете манастира: Грачаница, Дечане, Пећка патријаршија, Милешева, Студеница и др. У раду Радета Николића о старом мајстору дуборесцу каже се и ово: "Петар Петровић има златне руке. Њима је удахнуо душу многим стварима, претворио их је у цвевове који никада не вену, у тамни бисер коме ћемо увек поклањати осмехе радости".²⁶

Ови фрагментарни подаци о овом значајном културном прегоаоцу упућују нас на потребу студиознијег изучавања његове културне активности и удела у развоју српске културе. Истраживачка активност чији би полазни основ била његова архивска збирка дала би могућност ширег истраживања са становишта области којих се бавио. Зато његова архивска збирка заслужује посебну пажњу. Она садржи његову персоналну документацију, необјављена дела као и хронику српске народне школе у Пећи 1896. године.

У другом делу збирке налазе се разна документа која обухватају период 1872-1899. године.

Трећи део збирке поседује фотографије са датумима и без датума, личне и прикупљене, из Пећи, Призрена и Приштине, историјске и туристичке.

У декларацији докумената убележен је вероватно датум обраде и куповине збирке 29. октобар 1974. године. У Архиву Косова збирке се воде под бројем XXXII; свих 87. докумената који су сакупљени у једну архивску кутију.

К. бр. 1

ПЕРСОНАЛНА ДОКУМЕНТАЦИЈА

1. УВЕРЕЊЕ Рашко-призренске митрополије Петру Петровићу о свршеној школи и дозволи за учитељовање у Ѓњилану, 1907, г. 1. 1.
2. Мемоарска грађа - из сећања Петра Петровића, учитеља у пензији у Београду 1902 - 1911. г. 4. 1.
3. Хроника српске народне школе у Пећи 1896. год. 5. 1.

26 Раде Николић, н. д. стр. 84.

4. Фотографија Хаџи Катарине прве оснивачице женске девојачке школе у Пећи 1854 год. 1 к
5. Фотографија Прве женске основне школе у Пећи коју је основала Хаџи Катарина 1854. г. 1 к
6. Игра забита /комедија у три чина/ 1887. г.
7. Аслан паша и Бошњаци /Одломак из историје града Пећи/
8. Из Метохије где ледене јабуке /бузлије/ рађају, 1915. г. 84. 1.
9. Монарх Ђерасим /Ђера/, живот и рад 7. 1.

РАЗНА - ДОКУМЕНТА од 1872 - 1899. г.

10. 23. XII 1872. године - Пећ - високославном суду среза Карановаћког православна Општина пећка моли за интервенцију да Крста Зака Белић врати дуг школи јер је општина сиромашна
11. 18. IV 1874. год. - Пећ, Општина пећка је одлучила да пошаље у Русију своје представнике [по милостињу] старе Српске Патријаршије.
12. Из Српске патријаршије, обраћају се општини, трговцима, земљорадницима и високим хришћанским људима да помогну одржање бившег престола Патријаршиског као Српске старине.
13. 22. IX 1874. год. - Пећ - Општина пећка извештава Архипастира о неколико случајева развода и венчања и моли за савет.
14. Аница кћи Косте Поповића, по позиву православног општества из Пећи, одговарају да је Аница бијена код бившег мужа Павла, да због тога неће да се врати нити хоће да изађе пред Суд док се не испита истина
15. 27. VIII 1878. год. Општина пећка моли Архипастира да јој постави Радисава за свештеника.
11. IX 1878. год. - Пећ, Општина пећка шаље Радисава за свештеника у Пећку Патријаршију са писмом и захвалом.
16. 17. VIII 1879. год. Општина пећка моли Патријаршију да помогне једној сиротој жени.
17. 18. 3. VIII 1879. год. Пећ - Свештенство и народ Општине пећке моли српског краља да опрости кривицу убиства Илији Рацићу који је већ 13 година у манастиру Велики Дечани служио после бекства.
18. 6. VII 1879. год. Пећ, Руском императору - цару. Општина пећка жали се на тешке прилике у Старој Србији и Турској од Арнаута. Кажу да су примили помоћ од Султана али узалуд.
19. 28. VII 1879. год. Општина печка моли оца Софронија и оца Проту да предају писмо господину Министру и моле за одговор.
8. VIII 1879. год. Општина пећка тражи послати новац од господина Митрополита
20. 1. X 1879. год. Општина пећка јавља Проти о послатом новцу од

београдског Митрополита.

1. X 1879. год. Рашка - Јован Радукић, учитељ, пише Лазару Николићу у Пећ и обавештава га да га је тужио Јеремије и Сима Николић за бунду и нажит.
21. 8. II 1880. год. Општина пећка моли Митрополита да ослободи од плаћања ђумрука и поштеди хапсе Јаћу Јовановића кога су прошле године опљачкали Турци.
22. 11. II 1880. год. Пећ - Општина пећка јавља Митрополиту да Албанци нису нанели никакву штету хришћанима на пазарни дан у свету недељу.
15. II 1880. год. Пећ - Облигација од 775 гроша, дуг Пећкој општини.
22. III 1880. год. Општина пећка обраћа се Високославном суду српском да прихвати жену одбеглог Михаила Стојановића уколико је он прими код себе. Михаило је пребегао у Србију.
23. 5. VIII 1878. год. Пећ - Учители се обраћају хришћанском народу да у цркви реше и да се договоре о платама које нису примали неколико месеци.
8. IV 1879. год. Пећ - Ј. Николић учитељ моли Архипапу да на место старог свештеника постави Марка.
24. 21. IV 1880. год. - Испуњена облигација Ванчету Јанковићу.
25. 26. IV 1880. год. Општина пећка моли Патријарха да поставе Ибрахима Заимовића на место муџазимлука на заптије. Он је увек штитио српски народ.
26. 14. IV 1880. год. Крагујевац - Лазару Николићу у Пећ пише М. М., Арсенијевић о мајци коју је послао на пут.
27. 26. IV 1880. год. Општина пећка моли Вали пашу да Мехмед Зајма Ибраима Заимовића постави на место муџазимлука.
28. Суђење Иконији кћери Вукоте коју је на превару одвео Коља Бодрац Фонда из Злокућана.
8. V 1880. год. Општина пећка препоручује да се Иконија пошаље код Валије како би се спасла католика.
29. 6. III 1880. год. у Патријаршији у Пећи - Извештај о кршћењу Никодина Р. Милошевића 5. II 1859. год.
23. VI 1880. год. Општина пећка моли Руског цара за помоћ српским школама.
30. 13. VI 1880. год. Општина пећка - Изјава саучешћа Руском цару Александру поводом смрти руске царице.
31. 2. VI 1880. год. Нурија ђураковачка моли Архипастира да им постави попа Јована јер их је поп Милован оставио.
32. 6. II 1880. год. Општина пећка - београдском Митрополиту да убудуће шаље новац српском народу и школи преко руског конзула Јастребова јер новац не добијају редовно.

Митрополиту српском - Општина пећка моли за интерес из фонда за учитељске плате.

33. 17. XII 1880. год - Прилог за погреб.

Март 1880. год у Основној пећкој школи - слободан састав једног ученика како треба молити бога и учити.

34. 17. I 1881. год - У спомен за 40-дневницу помрлим хришћанима -/састављен списак добровољног давања/.

35. 28. IV 1881. год - Г. Дервиш - паши Призрен. Хришћани му желе честито здравље уз добродошлицу.

36. 17. VI 1881. год - Н. Л. учитељ шаље Архипастору пропратно писмо по Милутину, кога желе поставити за учитеља.

37. 9. VIII 1881. год - По доласку Дервиш паше у Призрен, Арнаути се уз бесу обавезују са хришћанима против пашиног тиранства. Српски народ се обраћа црногорском књазу у Цетињу.

38. Дервиш паша је позвао Али пашу из Гусиња да седи у Пећи на команду и чува од Арнаута.

39. 20. VIII 1881. год. Јефр. Григорије носи успут вести о животу хришћана у Пећи.

Подизање дискаса за удају једне честите сироте девојке.

40. 10. VIII 1882. год. Пећ - Архипастору. У име народа Риста Максимовић и настајатељ Софроније, после смрти попа Гаврила, поп Прота врши дужност у две парохије. Народ моли да и даље врши ту дужност.

41. 14. VIII 1882. год - Пећ. Учитељ Л. Никола позива на ручак господина Тоду Гашића.

42. 21. I 1884. год. Проти Стефану - Архимандрит Рафаил поздравља по Проти пашу да је рекао народу дечанском да буде миран. Моли истовремено пашу да нареди народу да не секу црквену шуму.

43. 12. II 1884. год. Али Паши - Архимандрит В. Дечана Рафаил, извештава В. Дечани предали општини приштевачкој кућу за цркву, а за те паре су купили кућу у Пећи. Моли Пашу да дозволи Димитрију да однесе уговор приштевској општини.

44. 22. VI 1890. год. Јеромонах Данило - Манастир Високи Дечани, полаже божју заклетву за ђакона.

45. 12. V 1894. год. Дечани. Гос. Проти - Исаије Јефановић, настајатељ В. Дечана шаље Берасима да преко I Ректора моли I Пашу да му изда тескере да се може слободно кретати.

46. 26. III 1899. год. Учитељима у Пећи - Председник општина (Јереј Павле Петровић) председник и чланови еснафа упозоравају учитеље да им ђаци у цркви правилно певају, у супротном биће кажњени месечном платом.

47. 30. III 1899. год. Пећ. Председник општине, потпредседник и чланови еснафа одговарају са презрењем учитељима и опет их упозоравају на

њихова писма од 28. III 1899. год.

48. Један концепт: "Да би бог услишио молитву хришћана, мора да се са чистим лицем изађи пред њим.

49. Дечански манастир се поново обраћа Српском Министарству за помоћ да би вратио дугове.

ФОТОГРАФИЈЕ

50. Петар Петровић, учитељ из Пећи са породицом 18. IV 1893. год.

51. Призрен, пред зградом Ућумата 1903. године

52. Споменик четницима у Пасјану /Гњилане/ 1905. год.

53. Гњилане-Тријумфална капија за време Хуријета, 1908. г. - 2 фотог.

54. Гњилане - Хуријет, 1908. године

55. Соколско друштво "Душан Силни" у Приштини, сним. П. Петровић - 2 ком.

56. Соколско друштво "Душан Силни" у Приштини, 1908. год. - 2 ком.

57. Свештеници из Гњилана и околине, 1909. године

58. Сарај, Начелство за време Турака у Пећи, снимак без датума

59. Цамија на Житном тргу у Пећи

60. Српски конзул Милан Пећанац са особљем Конзулата у Приштини

61. Бакрорез Патријаршије у Пећи

62. Панорама Призрена

63. Душанов мост код Љум куле /код Пећи/

64. Петар Петровић, пензионер из Пећи

65. Петар Петровић, учитељ - као књиговезац, 2 фотографије

66. Петар Петровић, учитељ - као штампар - 3 фотографије

67. Петар Петровић, /други с лева у групи учитеља у Призрену - 2 фот.

68. Петар Петровић, учитељ, као коноапаратер - 3 фотографије

69. Петар Петровић, учитељ, са малом хидроцентралом

70. Петар Петровић учитељ, као фотоаматер

71. Петар Петровић учитељ, као књижевник

72. Петар Петровић, учитељ из Пећи

73. Римски народни споменик у Пећи

74. Призрен - панорама, снимак П. Петровића

75. Фотографија са слета у Девичу

76. - 86. Фотографије без легенде и датума

87. Изложба радова Петра Петровића, учитеља из Пећи

Vekoslav STANKOVIĆ

RECUEIL D'ARCHIVES DE PETAR PETROVIĆ

Le recueil d'archives de Petar Petrović, instituteur de Peć, représente un recueil important de documents concernant le période de la deuxième moitié du XIXe et de la première moitié du XXe siècles. Outre les matériaux de mémoires et quelques ouvrages littéraires sur lesquels la critique littéraire ne s'est pas encore prononcée ce recueil possède également des documents d'une importance particulière pour l'histoire de l'éducation et de la culture de même que pour l'histoire de l'église. L'histoire de Peć et d'autres villes du Kosovo-Metohija serait moins riche sans données que fournit ce recueil. Son contenu présente dignement la personnalité de Petar Petrović, qui a, par son travail dans le domaine de l'éducation et de la culture, apporté une contribution considérable à la culture du peuple serbe et à l'époque à laquelle il a vécu et crée.

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

ЦРКВЕ У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ И ЊИХОВЕ ФРЕСКЕ

На подручју Сиринићке жупе налази се група црквених споменика која у потпуности одражава облике уметничког стваралаштва у нашим сеоским срединама насељеним православним живљем у XVI и XVII веку. Занимљиво је да се управо у овом периоду подижу и живопису цркве, што је одраз стања измењених историјских прилика, када се по обнови Пећке патријаршије (1557) црквена организација па и национална свест учвршћује умножавањем сакралних објеката. Они постају стожери очувања националног бића, чувања традиције и знак непрекидног трајања на одређеном простору. Јер, у годинама државне самосталности, ова жупа на северним обронцима Шар-планине била је насељена претежно сточарима, додељеним великим манастирима (пре свега Хиландару), па ју је уметничка активност, везана за обимно градитељско, сликарско и књижевно стварање, под покровитељством владара и високе властеле, заобилазиле и текла мимо ње. Истина, неких цркава је на овом подручју морало бити и тада, о чему посредно сведочи и помен попова у првом турском попису, одмах по паду Призрена и Новог Брда (1455), у појединим сиринићким селима. Такве грађевине нису очуване, а могуће је да би археолошка испитивања потврдила њихово постојање на месту садашњих, касније подигнутих цркава. Континуитет црквеног живота и уметничког стварања на овом подручју може се пратити од XVI века до наших дана, иако је сачувано врло мало историјских података. Он се огледа у настојањима да свако насељено место добије бар једну црквену грађевину, да у њима буду насликане фреске и да се оне снабдеју иконама, те преко обнављања запустелих или зарушених цркава и довођење мајстора који ће да поправе старо или живопису нове фреске.

Удаљена од значајнијих комуникација и већих црквених центара, Сиринићка жупа је поделила судбину других сеоских средина (на пример,

оближње Средачке жупе), у којима се подижу крајње скромне црквене грађевине, довољне за обављање богослужења и ангажују сликари невелике културе и могућности. Иницијатори подизања цркве били су обични свештеници, а материјална средства обезбеђивали су мештани, који су тако стицали право да се њихов труд помене у ктиторским записима. О томе најбоље сведочи сада уништени натпис из цркве св. Николе у Штрпцу, из 1577, у коме је речено да је тај храм сазидан и живописан заслугом попа Павла и сељана Новице, Радивоја и Раје Пејиног, Станка Димитровог, Лазара и Јакова Јовановог, Ивана Јовановог, Лазара и Живе Обреновог, Раје Илијиног и других. А када је осликавана црква св. Ђорђа у Горњој Битињи, забележено је у олтару цркве да је то омогућила нека Јелена својим прилогом, јер овакви послови никада нису били јевтини. Следећи традицију богатих даривања цркава, у тим "неуждним и прискрбним временима", како је истакнуто у штрбачком натпису, сељаци помажу ове цркве малим али значајним прилозима - воденицама, њивама и ливадама - као што је то учинио Никодим Пргушин 1592, приложник исте цркве у Горњој Битињи. Други су, опет, црквама даривали иконе: може бити да је неки Алекса који је платио 1636. године израду иконе св. Илије за цркву Св. Теодора Тирона у Доњој Битињи, мештанин овога села. Нема сумње да су и касније, све до XIX века, заједничким средствима исплаћивали путујући сликари који су и на овим просторима изводили своја дела. Били су то уметници из македонских области, не нарочитих знања и способности, ангажовани да обаве све потребне радове у некој цркви. Тако је зограф Стерија из Козана живописао обновљену цркву Св. Петке у Беревцу, урадио иконостас и друге иконе (св. Николе) у цркви. Када је завршио све ове послове, новембра месеца 1858, забележио је то у натпису изнад улаза у цркву. Други зограф, Јевгеније из Галичника, насликао је 1888. г. све иконе на иконостасу цркве Св. Богородице у Готовуши, као и друге које су стајале на различитим местима у храму. Да је он у овим крајевима дуже времена радио, показују и иконе на иконостасу у Штрпцу, веома сличне овим из Готовуше.

Од цркава подигнутих у XVI и XVII веку мало је до нас доспело у свом првобитном виду: Св. Никола (Св. Спас) и Богородичина црква у Готовуши и Св. Теодор Тирон у Доњој Битињи. Неке од њих су преправљене (Св. Ђорђе у Горњој Битињи, Св. Петка у Беревцу, Св. Никола у Штрпцу, Св. Никола и Св. Димитрије у Доњој Битињи), сачунаве су у рушевинама (Св. Петар у Броду, Св. Димитрије у Вичи) или су потпуно обновљене (Св. Илија у Врбештици, Четрдесет мученика у Драјковцу, Св. Петка у Јажинцу, Св. Михаило у Севцу, Св. Јован у Штрпцу). Заједничко за све цркве била је веома једноставна структура простора, небрижљива обрада фасада и мале димензије. Све су једнобродног типа, у виду правоугаоника, са олтаром на

источној страни, покривене полуобличастим сводом. Насупрот једноставном, лучно завршеном улазу на западном зиду (додавањем пространије нише) истрате у XIX веку овај зид је елиминисан у Св. Николи у Штрпцу и у Беревцу, што је био доста раширен обичај, посебно око Призрена), на источној страни је олтарски простор, обично за степеник вишег нивоа пода у односу на наос: чине га једна шира и виша апсидална ниша и две мање, симетрично постављене у односу на њу. Не ретко, у северном зиду је још једна, правоугаона ниша. По правилу, цркве су слабо осветљене, јер су прозори малобројни, обично мали и уски.

Овакав план и облик сирињских цркава надовезују се на читав низ малих сеоских цркава које су у XVI и XVII веку подижу на територији Пећке патријаршије, па и на читавом Балкану. Разлике међу црквама у Сирињској жупи су мале и за проблем архитектонских уопштавања небитне. Оне нису изражене ни у употребљеној грађи ни у изгледу фасада. Зидане су најчешће од ломљеног камена, утопљеног у малтер, а за конструкцију осетљивијих делова спорадично је коришћена опека (Беревце) и, нешто чешће, сига. Такав је случај са црквом Св. Теодора Тирона у Доњој Битињи, где је само апсидални део изведен од правилно резане сиге, са уским малтерним спојницама. Захваљујући материјалу и пажњи са којом је он слаган, апсида је постала и најлепши део грађевине. Сигом су, иначе, на овој цркви обрађени и други делови фасаде којима је, профилисањем, поклоњена већа пажња: прозорски отвори, ниша над улазом као и она изнад прозора на јужној страни. Неплеменити материјал није могао остати видљив, па су цркве, обично, биле споља малтерисане. Другостепена пластика је била врло ретко коришћена, па су зидови, споља, остајали неразуђени и тамо где је малтер опао или никада није ни постојао, врло рустични. Из основне масе грађевине испадала је на источној страни само апсида, обично тространа (на Св. Димитрију у Вичи она је полукружна и споља и изнутра). Оно што смо истакли поводом употребљеног материјала на цркви Св. Теодора Тирона допунићемо овде напоменом да су апсиде биле место где је другостепена пластика највише долазила до изражаја. Површине су оживљаване углавном уз помоћ ниша и слепих arkada. На апсиди цркве Св. Димитрија у Доњој Битињи налази се низ издужених ниша које творе двостепено профилисани лукови и колонете. У истој мери је декоративна и апсида Св. Николе у Готовуши: оживљена је нишама необичног облика које се у горњем делу сужавају и лучно завршавају, док је средишња, у којој је апсидални отвор, обухваћена обимним слепим луком. Такође, апсида Св. Николе у Штрпцу оживљена је танким колонетама на угловима петугаоника. Оваквим решењима поменуте цркве приближавају се оним не тако честим покушајима српске архитектуре из времена турске власти да се врати старијим узорима, којима

је декоративност фасада била једно од водећих начела. Зидна платна црква из Сиринићке жупе била су оживљена још плитким нишама, лучно завршеним, у оси улаза на западном зиду, где је свакако била сликана представа патрона. И док је ово био обичај од кога се није одступало, како показују цркве са очуваним западним зидом, много ређе су плитке нише постављене на другим местима - на бочним зидовима и изнад прозора, што је доста раширен обичај градитеља XVI-XVII столећа; овде смо их запазили на цркви Св. Петра у Броду, Св. Николе у Готовуши и Св. Теодора Тирона у Доњој Битињи. На њима и у конструкцији улаза преовлађује лучни систем са полукружним решењем, једино је у цркви Св. Петра у Броду употребљен сегментаста лук.

Све цркве биле су живописане, али је ово сликарство веома слабо очувано, јер су многе од њих преграђиване или пресликаване (Беревце, Св. Никола у Севцу), а у онима које су наше време дочекале у рушевинама, од фресака су преостали само незнатни фрагменти (Св. Петар у Броду, Св. Димитрије у Вичи), а исти је случај и са неким други црквама (Св. Никола у Штрпцу, Св. Димитрије у Доњој Битињи, Богородична црква у Готовуши). Због тога је сагледавање програма и ликовне целине фресака насталих у области Сиринића знатно отежано. Сигурно је, међутим, реч о групи споменика који су настали у једном релативно кратком временском размаку, с краја XVI и у првим деценијама XVII века. Натпис са годином 1577. прочитан је само у штрбачкој цркви (у међувремену је и он уништен), натписи о живописању и ктитору постоје и у црквама у Доњој и Горњој Битињи, али они нису садржавали и годину настанка фресака. Међусобно поређење, као и упоређивање са другим делима српског сликарства, доста поуздано смешта сиринићке фреске у поменути период. Оне су рад различитих сликара, који су испуњавали ситније поруџбине сеоских приложника, без већих амбиција и значајнијих резултата. Одређена правилност која се из сачуваних фресака на овом подручју наслуђује, резултат је придржавања схема установљених за једноставне мале цркве, осликаваних широм територије Пећке патријаршије. Узор су им, разуме се, много старији и могу се поуздано утврдити у византијској уметности XIV века, а на прелазу из шеснаестог у седамнаесто столеће старе схеме су попримиле и неке нове додатке, као обавезни део програма.

То најбоље показује декорација олтара сиринићких црква, где је у конхи мале апсиде (чији је доњи део каменом плочом или пуним зидом претворен у часну трпезу) обавезно сликана Богородица раширених, мало подигнутих руку (Св. Димитрије у Вичи, Богородична црква и Св. Никола у Готовуши, Св. Никола у Штрпцу - пресликано у XIX веку, Св. Теодор Тирон у Доњој Битињи, Св. Ђорђе у Горњој Битињи). У неколико случајева - у Св. Теодору Тирону у Доњој Битињи, Св. Ђорђу у Горњој

Битињи, Св. Николи и Богородичној цркви у Готовуши - Богородица је у типу Знамења јер има на грудима срцолики медаљон у коме је Христос који благосиља. Због ниске апсиде у црквама које разматрамо није сликано (осим изгледа у Броду) Причешће апостола, већ је одмах испод Богородице приказивано Поклоњење архијереја, са уобичајеном представом Христа-agneца на патени и архијерејима (на челу са св. Василијем и св. Јованом Златоустим) који му прилазе са исписаним свицима. У црквама чији су се сликари чвршће везивали за старију уметност - Св. Теодору у Доњој Битињи и Богородичној цркви у Готовуши, уз Агнец су приказана и два анђела-ђакона, као што су анђели били насликани и око Богородице. У нишама протезиса и ђаконикона редовно се налазе слике по једног светог ђакона, обично Стефана и Романа. Олтарски простор у Св. Теодору и Св. Николи у Готовуши испуњен је био и темама које припадају програму наоса: око апсиде биле су насликане Благовести, а изнад ње доњи део Вазнесења (са Богородицом, анђелима и апостолима), дакле две сцене циклуса Празника који се развија у наосу.

Ове две цркве, са боље очуваним фрескама, показују како је могла да изгледа декорација и осталих цркава у Сиринићкој жупи, уосталом типична за мале цркве XVI-XVII века. У централном делу свода готовушке цркве смештен је, на његовом источном крају, горњи део Христовог Вазнесења: четири анђела носе мандорлу у којој је Христос. До ове сцене приказан је, окружен симболима јеванђелиста, Христос Пантократор, а у следећем сегменту је Христос Анђео Великог савета, окружен небеским силама, док је у најзападнијем делу свода представљен Христос Емануил. Овакав размештај различитих видова Христа стар је обичај украшавања малих цркава без куполе (среће се, на пример, у Костуру, још у XII веку), а иконографска обрада утемељена је на теофанијским визијама из Старог завета. У поствизантијској уметности она је веома распрострањена. По тој пракси, и у Готовуши Христове ликове окружују попрсја пророка, са исписаним свицима и рукама, чиме се подвлачи теофанијски карактер теме у своду. На зидовима су се налазиле наративне сцене, чији се једини остатак сачувао у источном делу северног зида; међу њима се препознају Распеће Христово, Полагање у гроб, Мироносице на гробу и Силазак у ад, што показује да у Готовуши није био јасно издвојен циклус Великих празника, већ је он допуњен сценама (Полагање у гроб, Мироносице) које илуструју јеванђеоска читања страсне седмице. Био је то поступак распрострањен у уметности XIV века, а прихватила га је и повремено користила и поствизантијска уметност.

Везаност за старије предлошке, оне из доба византијске ренесансе Палеолога, а на српском тлу за иконографска решења у црквама од времена краља Милутина до цара Душана, открива се и на представи Успења

Богородице. Засновано на старим апокрифним и литургијским текстовима, оно је приказано врло наративно, са много појединости. Око Богородичиног одра приказани су погнута апостоли и Христос са Богородичином душом. Њега окружују црвена, плава и бела мандорла, два анђела и два серафима. Догађају присуствују још три епископа и жене јерусалимске испред богате сликане архитектуре у левом углу, а није заборављен ни детаљ са Јефонијом, који покушава да оскрнави свечани спровод. У горњем делу слике представљено је, пак, Богородичино вознесење и долазак апостола у Јерусалим: сваки апостол је на засебном облаку и води га по један анђео. Скоро идентична сцена Успења (са Богородичиним подизањем на небо) насликана је и у цркви Св. Теодора Тирона из Доње Битиње, а чини се да је оваквих додирних тачака између програма и иконографије фресака у овим двома црквама било више.

Наративне сцене од појединачних фигура делила је, изгледа, у Готовуши зона са попрсјима светитеља. Уз оштећен ктиторски натпис, на западном зиду су сачувана само три попрсја. Међу њима је занимљив онај светитељ који је представљен у монашкој одећи, а на глави има круну. Вероватно је то св. Јоасаф који се тако приказује и у старијој уметности.

Веома много пострадао живопис у црквама Сиринићке жупе не дозвољава да одгонетнемо првобитан распоред фресака и дођемо до неких поузданих закључака. Када је реч о најнижој зони, где су иначе често распоређене занимљиве светитељске и лаичке фигуре у којима откривамо кључ за разумевање неког споменика, суочавамо се са чињеницом да је само у Св. Теодору Тирону у Доњој Битињи преостало неколико фигура на западном зиду. Овде су са северне стране улаза приказани св. Константин и Јелена, а са јужне св. Симеон и св. Сава Српски, први као великосхимник са свитком (на коме је уобичајени текст "Приђите, чеда..."), а други у архијерејској одежди и са књигом у руци. Њихова појава је овде очекивана, јер се они редовно сликају у овим временима око улаза у цркве на територији Пећке патријаршије.

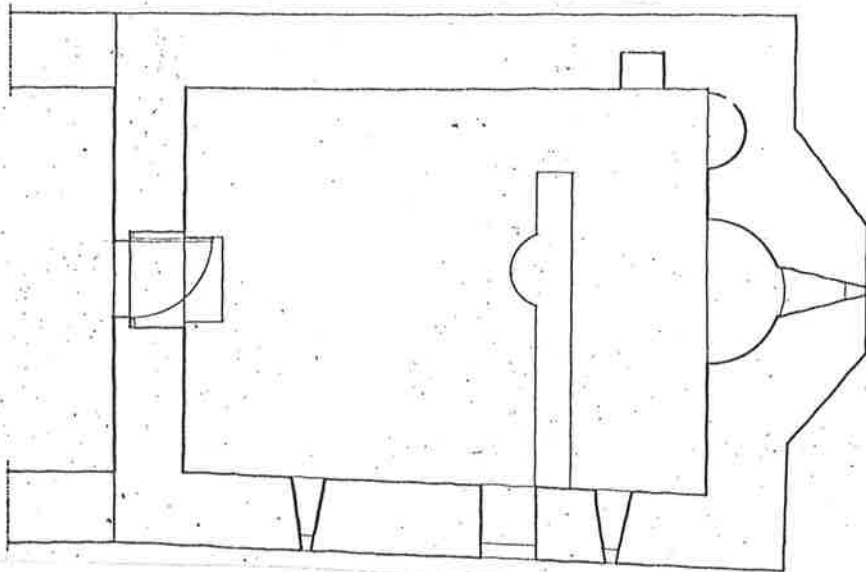
Уметничка вредност сачуваних фресака у црквама из Сиринићке жупе није висока. Оне припадају слабијим мајсторима који су деловали на прелазу из XVI у XVII столеће и испуњавали многобројне поруџбине ктитора углавном из сеоске средине. Без жеље да делу утисну свој лични печат, они падају на занатлијски ниво, при чему поштују устаљене схеме у избору и распореду појединачних фигура и композиција, као и иконографске обрасце, преузете из последње велике епохе византијске и српске уметности XIV века. Њихова ликовна култура и амбиције нису их, међутим, издвојили из низа других, најчешће безимених мајстора ових времена. То се може показати на примеру свих сачуваних фресака са овог подручја.

У цркви Св. Теодора Тирона у Доњој Битињи лица светитеља су моделована без много пажње и жеље за волуминозношћу и пре личе на колорисан цртеж. Једино је инкарнат двојице српских светитеља моделован нешто топлије, уз помоћ окера са светлијим акцентима, мада су и овде основне црте лица подвучене тамном црвеном линијом. Читав живопис почива на доста једноличном колориту, у коме преовлађује црвена, бела и окер. Једино су сликане завесе у зони сокла нешто живље, обојене жутим, плавим и црвеним шарама на белој подлози. Док у моделовању и сликању драперија преовлађује линеаризам, сликар је вештији у пропорционисању фигура и, судећи по Успењу, у компоновању: његова композиција је јасна и прегледна, са симетричним распоређивањем фигура око центра слике. Он, међутим, није заинтересован за дубину простора и увођење сликане архитектуре у сцену.

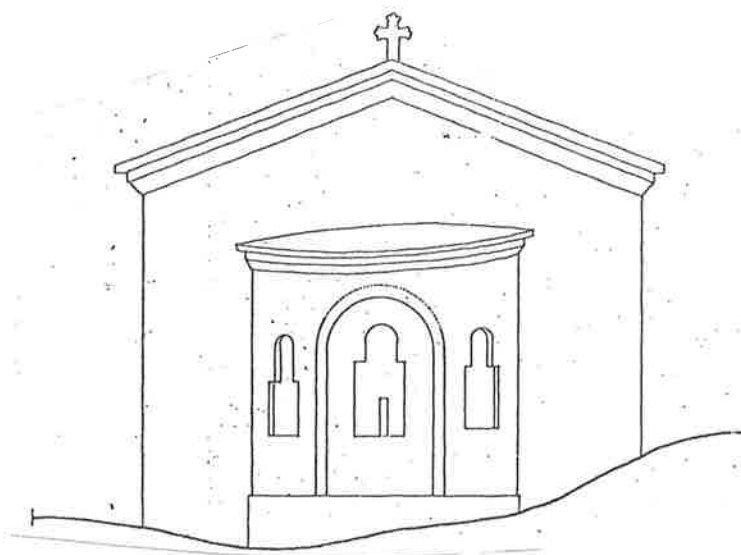
Фигуре у Св. Ђорђу у Горњој Битињи насликане су на светлоплавој и окер позадини, украшеној белим декоративним орнаментима. Моделовање фигура, посебно Богородичиног попрсја, изведено је доста сигурно и уз помоћ наглашених контура. Скала боја је доста ограничена - у њој преовлађују тамноцрвена, светлоплава и нарочито окер. Окер служи и као основа инкарната, у комбинацији са светлоцрвеном и наглашеним акцентима беле боје. Нешто успешније је сликана драперија, јер је избежавана нападна линеарност.

Знатно вишег квалитета биле су, изгледа, у међувремену јако пострададе, фреске у Св. Николи у Штрпцу (добро сачуван само један ђакон) и Богородичиној цркви у Готовуши. Крупне светитељске фигуре, добро оцртане, правилних форми лица, моделоване су са преовлађујућом употребом окера.

Најзад, у цркви Св. Николе у Готовуши приказане су фигуре здепастих, несразмерних пропорција, наглашених гестова, дефинисаних грубим цртежом. Лица су неспретно и овлаш моделована, а драперија линеарно обрађена. Избор боја је сиромашан, ограничен на једноличне односе црвене, окера, плаве и зелене, са понеким белим акцентом, уз веома изражене тамне контуре. Све ове карактеристике наводе на закључак да су фреске из Готовуше рад неког осредњег мајстора који је изводио фреске у сеоским срединама, па није искључено да је радио и у неким другим црквама Сиринићке жупе.

Св. Петка (основа) у Бечевцу

Црква Св. Спаса (источна фасада) у Готовуши

Библиографија

- М. С. Милојевић, *Путопис дела праве - Старе Србије*, III, Београд 1877, 165-167.
- И. С. Јастребов, *Додатак мојим белешкама из Старе Србије*, *Гласник СУД* 51 (1882) 56-57.
- И. С. Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, *Споменик СКА* XLI (1904), 99, 101.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, бр. 733, 827; књ. II, Београд 1903, бр. 51.
- Т. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији 1871-1898*, Београд 1910, 51-52.
- П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд 1928, 60, 104, 105.
- А. Урошевић, *Шарпланинска жупа Сиринић*, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот* 1 (1948) 149-150.
- В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 111, 220.
- С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 60, 82, 138, 145, 170-171, 177, 183.
- П. Пајкић, *Цркве у Сиринићкој жупи, Старине Косова и Метохије IV-V* (1968-1971) 351-366.
- М. Ивановић, *Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе*, *Саопштења* XV (1983) 210-214.
- М. Шапут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459-1690*, Београд 1984, 90-91.
- О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 52, 86, 94, 98, 152, 204.
- П. Пајкић, *Сеоске цркве XVI и XVII века на Косову*, *Гласник Музеја Косова XIII-XIV* (1984) 136-137.
- Задужбине Косова, Призрен - Београд* 1987, 397, 405, 415, 418, 422, 428, 435, 438, 452, 523, 547.
- М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI-XVII век*, Београд 1991, 59, 69.
- Д. Станчић, *Извештај о топографском истраживању цркава на територији општине Штрпце (Сиринићка жупа)*, *Баштина* 1 (1991) 243-259.

Бранислав ТОДИЧ

ЦЕРКВИ В СИРИНИЧКОЙ ЖУПЕ И ИХ ФРЕСКИ

В области Сириничкой жупы находится группа церковных памятников, отражающих в целом виды искусства в наших деревенских поселениях в XVI и XVII веках. Они становятся оплотом национального духа, храня традицию и символизируя историческое, зодческое и искусственное существование.

ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПЕВАЊА У ИБАРСКОМ КОЛАШИНУ

У оквиру програма научно-истраживачког рада Института, оделења за етномузикологију, спадају и музичко-монографска истраживања. Као периферна област Покрајине, с добро очуваном фолклорном традицијом, издваја се етничка и предеона целина Ибарског Колашина. До сада овај крај, са етномузиколошког становишта није уопште истраживан, а ово је разлог више да се проучи музичка култура народа и објасне карактеристични облици певања и свирке, односно вокална и инструментална традиција у контексту народног живота и обичаја.

"Ибарски Колашин је област у долини горњег Ибра, између Рогозне, Мокре Планине, Косова и Рибарићке Клисуре, која га одваја од Штавице и рожајског краја."¹ Крај је углавном сточарски, мада је, делимично, становништво обрађивало земљу. У прошлости живело се у задругама и привређивало у оквирима породица које су насељавале питомије удолине и осојне стране планинских коса. Села су разбијеног-џаматског-типа.² У њима живи претежно српско становништво, православци, али и муслимани који су углавном у западном делу Ибарског Колашина. Од старине становници су били Срби, али се већина иселила крајем XVII века у великој сеоби под Арсенијем Чарнојевићем.

Данашње становништво дошло је у пределе Ибарског Колашина почетком XVIII века, углавном из динарских страна и то претежно из Црногорских Брда.³

- 1 Др Милосав Лутовац: Ибарски Колашин, САНУ, Српски етнографски зборник, књига LXVII, посебни отисак, Београд, 1954, стр. 5.
- 2 Јован Цвијић: Балканско Полуострво и Јужнословенске земље, књига прва, Београд, 1922, стр. 335.
- 3 Јован Цвијић: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, Београд, 1911, III, 1216; упоредно Насеља I, CXVIII, CLXLIX.

Започињући наша истраживања, у оквиру пројекта Института, забележили смо у новембру 1992. године неколико песама у селима Ибарског Колашина. За ову прилику одабрали смо шест карактеристичних песама и песму коју је забележио етномузиколог Миодраг Васиљевић у својој збирци "Народне мелодије из Црне Горе".⁴ У песмама које смо прибележили може се уочити сличност мелодије са песмама које је забележио Миодраг Васиљевић у Црној Гори, одакле су пореклом данашњи становници Ибарског Колашина.⁵

У досадашњем истраживању уочавамо да је начин певања песама једногласан, што значи да и када певају у групи, певају једногласно тј. унисоно (песме под редним бр. 2, 4, 6); односно антифоно, када две и две девојке певају наизменично песме за "натпевавање" (песма бр. 1). Често се за овакво певање употребљава и термин "страном"⁶ за разлику од певања "у глас". Само мушкарци "по путу", када се иде за младу, за софром у току свадбеног веселја или на слави певају "у глас". Песме певају у високом регистру, снажно, продорним гласом "да се далеко чује", а понекад ставе и прст у уво да би могли "боље да запну" (песме бр. 5 и 6). Песме "у глас" се одликују орнаментирањем, што значи да се на један слог текста употребљава већи број тонова. У интонирању песме карактеристичан је тонски низ: еф, ге, ас, хесес, у којем се, најчешће, певају песме тзв. старије традиције са нетеперованом интонацијом и применом вибрата. Песме "у глас" се одликују и слободним ритмом, "парландо рубато" који дозвољава ширину и слободу у певању.

У другу групу песама спадају песме под редним бр. 1, 2 и 3 које имају вишедијатонски лествични образац: еф, ге, а, бе, који је и најзаступљенији у народним песмама Срба. Ове песме се одликују и дводелним ритмом "ћусто силабик" па се могу певати и уз игру у колу. Најчешћа структура стиха је симетрични осмерац и љубавна тематика са обавезним римовањем стихова. Необична је структура песме: "Ја пошетах зеленијем лугом" (бр. 3).

Јај, поше.

јај, пошетах зеленијем лугом

јај, поше.

Из наведеног примера уочавамо да се први чланак стиха, десетерца, понавља на почетку и на крају мело-строфе, али не у потпуности већ само

4 Миодраг Васиљевић: Народне мелодије из Црне Горе, Музиколошки институт, Посебна издања, књ. 12, Научно дело, Београд, 1965, стр. 361.

5 Миодраг Васиљевић: наведено дело. (Песме које су сличне са песмама које смо ми забележили налазе се на следећим странама: 4, 24, 228, 267, 275, 353, и 364).

6 Певачи из села Угљаре нису знали да објасне термин "страном" с тога остаје нам у задатку да даље истражујемо.

са три слога, што значи да се јавља тзв. гутање слогова. Сличне записе из Црне Горе имао је и Миодраг Васиљевић⁷, што сведочи о заједништву музичког дијалекта Црне Горе и Ибарског Колашина.

Забележили смо и песму: "Домаћине овог славља" (бр. 4)

Овог славља,

Домаћине овог славља

Овакве песме са инверзијом почетног стиха записао је Миодраг Васиљевић⁸ од којих једну прилажемо (бр. 7).

У којим се приликама песме певају-каква је њихова функција није потпуно одређена. Из тога је очигледно да приложене песме немају обредни карактер већ да служе за увесељавање на породичним слављима. Изузетак, донекле, представљају песме бр. 4 и 6 које се најчешће певају као здравица ономе ко испија чашу.

На основу до сада изнетог, можемо да констатујемо на крају да је вокална традиција у великој мери заснована на музичком дијалекту Црне Горе, да је релативно очувана и да је, нажалост, још неистражена. Приложене песме су певали, углавном, старији људи и жене и певачи средњих година. Младићи и девојке радије певају и слушају новокомпоновану музику, и, према томе, све је мање времена да се овакве песме забележе, сачувају и спасе од заборава.

7 Миодраг Васиљевић: наведено дело као и: Народне мелодије из Санџака, САНУ, посебна издања, књ. CCV, Музиколошки институт, Београд, 1953, стр. 16. и 44.

8 Као под 4.

НОТНИ ПРИЛОГ

1. Мој драгане што не дође

Зубин Поток, Утвић Вукоје (1942)

$\text{♩} = 120$
g¹ = 2

Мој драгане, не,

што не дође,

кад си знао

да сам о-ђе?

Мој драгане, што не дође

Мој драгане, што не дође,
 кад си знао да сам ође?
 Што не дође и не писа,
 Руžo моја од мириса?
 Што не дође ових дана,
 док ја овце чувам сама?
 Дођи, драги, дођи мио,
 и прије си долазио!

2. Сву ноћ Неда пресићела

Угљаре, Група певача

$\text{♩} = \text{ска} 97$
 $\text{♩} = \text{L}^1$

Сву ноћ Не- да пре- си- ће- ла, Не-до, Не-до,
 сву ноћ Не- да пре- си- ће- ла,
 ва-рај ђи-ди Не- до, ој, мо- ја Не- до.

Сву ноћ Неда пресићела

Сву ноћ Неда пресићела, Недо, Недо,
 сву ноћ Неда пресићела,
 варај ђиди Недо, ој, моја Недо.
 Сву ноћ Неда пресићела,
 Шест вретени док напрела,
 И седмо је започела.
 Мајка Неду тајком зове:
 "Ајде, Недо, да спавамо,
 У село је чума зашла,
 Код Илије на конаку,
 Код Илије, код терзије,
 У Илије доста дјече,
 И убиће и остаће.
 Ти си мајци јединица,
 Шта ће убит, шта ће остат?"

3. Ја пошетах зеленијем лугом

Црепуља, Тихомир Ђурић (1913)

$\text{♩} = 90$
 $g^1 = c^1 \sharp^1$

Јај по- ше, - - - -

јај по- ше- тах зе- ле- ни- јем лу- гом,

јај по- ше.

*Ја пошетах зеленијем лугом**Јај поше.**јај пошетах зеленијем лугом,**јај поше.*

*Ја пошетах зеленијем лугом,
 са девојком, невернијем другом.*

*И поведох ђога и сокола,
 па ја слега у зелену башчу.
 Ђога веза за јелову грану,
 а сокола за крстату јелу.
 Па ја легло у зелену траву,
 мало легло, па се брзо дигло,
 кад се дигло, девојке ми нема,
 одвела ми ђога и сокола,
 ђога даде за једнога плава,
 а сокола за дукат од злата.
 Мало идох, па је брзо стигло,
 баш је стигло код Новог Пазара.*

4. Домаћине овог славља

Угљаре, Група певача

Домаћине овог славља

Овог славља, домаћине овог славља,
 Овог славља, домаћине овог славља
 Домаћине овог славља,
 желимо ти пуно здравља.
 Пуно здравља и весеља,
 испуни се твоја жеља.

5. Ој понорска вита јело

Зубин Поток, Утвић Вукоје (1942)

$\text{♩} = 66$
 $\text{g}^{\sharp} = \text{es}^{\sharp}$ PARLANDO RUBATO

Ој, по- нор- ска ви- та је- ло,
 чи- ме га- иш ли- це бе- ло,
 ој, по- нор- ска ви- та је- ло,
 чи- ме га- иш ли- це бе- ло?

Ој понорска вита јело

Ој понорска вита јело,

чиме гаиш лице бело,

ој понорска вита јело,

чиме гаиш лице бело?

Ој понорска вита јело,

чиме гаиш лице бело?

Ил' сапуном ил' помадом,

ил' понорском водом 'ладном?

- Нит сапуном, нит помадом,

већ понорском водом 'ладном.⁹

6. Ај, још по једну па да запевамо

Газиводе, Бора Андрић (1926) и
Огњен Јакшић (1926)

$\text{♩} = \text{cca } 58$
 $\text{♩} = \text{e } 1$ *PARLANDO RUBATO*

Ај, још по је- дну,

о, још по је- дну,

па да за- пе- ва- а- мо.

Ај, још по једну па да запевамо

*Ај, још по једну,
о, још по једну, па да запевамо.
Ај, још по једну па да запевамо,
А по другу па да заиграмо.
А за трећу, дајте чашу већу.*

7. Ој, ђевојко, душо моја

Колашин, Пуниша Милошевић
(песму забележио Миодраг Васиљевић)

Ду- шо мо- ја, Ој, Ђе- вој- ко,
ду- шо мо- ја, ду- шо мо- ја, С то- бом сто- ја
Ве но си- ноћ с то- бом сто- ја.

Ој, ђевојко, душо моја

Душо моја, Ој, ђевојко, душо моја, душо моја,
С тобом стоја, ђе но синоћ с тобом стоја
Ој, ђевојко, душо моја,
Ђено синоћ с тобом стоја',
Тун остаде сабља моја,
Сабља моја и марама,
У марами огледало.
'Ајде, душо, да тражимо,
Ако Бог да те нађемо,
Братски да га поделимо:
Мене, душо, сабља моја,
Тебе, душо, огледало.
Оглећи се до јесени,
Од јесени 'ајде к мени!

Новица АРСИЧ

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИСПОЛНЕНИЯ НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ИБАРСКОМ КОЛАШИНЕ

Область Ибарского Колашина и по сей день богата возможностями для основательных этномузыкологических исследований, свидетельствующих о богатой музыкальной культуре этого района, а также и об особенных видах пения и игры на разных инструментах.

Настоящая работа показывает что разнообразие этих видов в большей мере сохранено.

ПРИКАЗИ

Милосав Вукићевић: ОГЛЕДИ ИЗ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА

(Филолошки факултет, Приштина 1993)

М. Вукићевић се у свом научном раду определио, углавном, за дијалектолошка истраживања. Из тог домена му је и докторска дисертација.

Књига о којој је овде реч, како се из наслова види, бави се у целисти дијалектологијом. Дело се састоји из седам посебних радова. Три рада су из јужних дијалеката српских: 1. *О говору околине Куршумлије*, 2. *О акценту у вучитрнском говору данас*, 3. *Особине говора Доње Брњице код Приштине*.

Један рад се односи на ијекавски говор у Македонији штампан са насловом: *Српски ијекавски говор у југоисточној Македонији*.

Два рада се тичу говорних особина, највише дијалекатских у књижевном стваралаштву два писца: 1. *Дијалектизми јужних екавских говора у вуковском језику*, 2. *О неким особинама нишког говора у делима Стевана Сремца*.

Само један рад се тиче говора изван јужне дијалекатске зоне српског језика. То је рад, *Изоглосе у јужном делу Грузе*.

Прва три рада чине кохерентну целину, углавном. Остали су, такође, на извештајан начин повезани са прва три. Рад о изоглосама у Грузи је једино изван јужног дијалекатског подручја, мада и он, наравно, има особина које су заједничке са осталима.

Како сам аутор наводи у уводној белешци, шест радова је раније објављено у различитим публикацијама и зборницима. Један рад је припремљен за ову прилику и први пут се објављује. То је, *Особина говора Доње Брњице код Приштине*.

Добро је што су радови скупљени у једну целину јер по ономе што је у њима расправљено, значајан су прилог српској дијалектологији.

Сваки рад М. Вукићевића, понаособ, урађен је систематски, језички материјал је потпуно поуздан, избор је селективан, а описи су, ипак, потпуно задовољавајући. Судови се дају опрезно и увек са ослоном на конкретни емпиријски материјал.

У раду *О говору околине Куршумлије*, сажето, али и врло прегледно, дат је историјат Куршумлије, али и њене околине. У најкраћим цртама говорено је и о пореклу становништва. Говор је успешно описан. Тачно је одређена његова шира дијалекатска припадност, као и особине којима се разликује од суседних говора.

Вукићевић наводи да у говору околине Куршумлије постоји дугоузлазни акценат на једносложним речима, нпр. *ббр, во, нбж* Вукићевић каже да се овај акценат по вредности идентификује са акцентом. Тако, уосталом, мисли и већина дијалектолога. Штета је што Вукићевић није мало шире истраживао дату особину. Затим, што није навео примере исте акценатске вредности у вишесложним речима, у позицијама где је у стандардном језику постојао, па је померен за слог унапред. У жупском и копаоничким говорима има веома много примера таквог акцента и у једносложним, али и у вишесложним речима. Уз то, овај дуги акценат се сасвим довољно разликује од дугоузлазног акцента стандардне норме, да би се могао олако идентификовати са њим. Вукићевић је нашао мало примера овога акцента па није ни могао улазити у истраживање његове фонетске и фонолошке вредности. Затим, веома велики ауторитети у дијалектологији га тумаче на исти начин као и Вукићевић.

Значајан је рад *О српском ијекавском говору у југоисточној Македонији*. Занимљив је и по томе што показује шта се све догодило са говором, шта је од њега остало у раздобљу од 1921. до данас, кад је досељавањем донесен из околине Книна. Старији људи су, углавном, добро очували особине изворног говора, млађи су говор увелико променили, па је од њега за седамдесетак година веома мало остало.

У раду *О акценту у вучитрнском говору* Вукићевић показује да дати говор има систем од три акцента: као и у неким косовско-ресавским говорима. Глиша Елезовић је у своје време констатовао да у вучитрнском говору постоје само два акцента силазног типа. То исто говори и А. Белић. Поставља се питање да ли је дугоузлазни настао тек у последње време, или су га ранији истраживачи превидели. М. Вукићевић троакценатски систем налази и у говору Доње Брњице и то у великом броју примера. Не изгледа да је његова оволика експанзија могла настати за кратко време. Биће да је постојање дугоузлазног акцента ипак старијега порекла.

И у свим осталим радовима објављеним у овој књизи описи су добри, и сваки је, на свој начин, користан прилог српској дијалектологији.

Књига М. Вукићевића значајна је и по томе што је настала у време кад се стицајем различитих околности српски дијалекти на крајњем југу наше земље брзо губе. Сведочанство о њима потребно нам је за лингвистику, али и за историју, социологију и шире.

Владимир Цветановић **ДЕВЕТ ПРИПОВЕДАЧА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
(1871-1941)**

Књижевна заједница Звездара, Београд 1992.

Ако се погледа текућа књижевна критика која се јавила с почецима савремене књижевне продукције и издавачке мреже у Приштини, лако ће се уочити ова константа: књижевни критичари су протеклих деценија и година користили сваку прилику да апострофирано кажу како српска књижевност на Косову и Метохији почиње да се рађа тек у послератном раздобљу. Конкретније казано, то раздобље почиње шесдесетих година, кад се појављују прве књиге у издању "Јединства", а потом књижевни часопис "Стремљења" и све оно што је потом књижевни круг око "Јединства" и часописа "Стремљења" подстакао и створио. Како сведочи летопис књижевне критике, већ седамдесетих година могу се прочитати епитети "зачетник" и "родоначелник", а у критици из осамдесетих још и епитети као што су "челник" или "бард" песничког и прозног стваралаштва. Исту ту терминологију прихватили су и они који су о текућој српској књижевности и делима српских писаца са Косова и Метохије писали краће студије и есеје и озбиљније проучавали књижевне домете овдашњих писаца у контексту српске књижевности. Прегледа ли се било колико од оних књига књижевно-историјског и есејистичког карактера које су објављене било у Приштини било негде другде о том књижевном стваралаштву, такође ће се лако уочити да су се исти они критеријуми конотације из текуће књижевне критике пренели и у претенциознију и сериознију литературу тумачења и вредновања текућег књижевног стваралаштва српских писаца.

Осамдесете године већ је излишно помињати.

Књига професора др В. Цветановића "Девет приповедача Косова и Метохије (1871-1941)" већ насловом оповргава и развејава ту наметнуту представу и враћа нас дубоким и широким коренима из којих је савремена српска књижевност на Косову и Метохија исклијала.

Ако се неке чини да су прејачке речи које су изговорене о првој и превасходној вредности ове књиге професора В. Цветановића, треба само да прочита нешто од оног обиља било публицистичких било аналитичких текстова у којима се теза о апсолутној неписмености косовско-метохијских Срба све до средине овога века хорски понавља да би се доказало како све почиње од нас савременика. Посебна је тема зашто смо и како смо деценијама на то пристајали, зашто смо то сами чинили, зашто и данданас исто чинимо, али је више него сигурно да је ова књига једна од оних која нас жестоко опомиње и упозорава да је иза нас веома вредна књижевна баштина и да се те баштине бахато и самозадовољно одричемо.

Књига "Девет приповедача Косова и Метохије (1871-1941)" по концепцији је зборник есејистичких радова и представља читаоцима и историчарима књижевности девет имена из историје наше књижевне баштине који су своје дело стварали дуже од седам деценија. То су: Манојло Ђорђевић-Призренац, Никодим С. Савић, Зарија Р. Поповић, Григорије Божовић, Петар Петровић, Јанићије Н. Поповић, Тома К. Поповић, Димитрије Фртунић и Велимир Џ. Парлић. Ваља одмах констатовати ову историографску чињеницу: девет писаца о којима књижевни историчар В. Цветановић пише чине централни део оног књижевно-историјског круга стваралаца с Косова и Метохије у коме је најмање још двадесетак имена чије дело још чека аналитичара. Кад се заврши рад на започетом пројекту, хрестоматија као резултат тимског рада показаше да савремена српска књижевност, која се данас на Косову и Метохији ствара, има итекако дугу историју и традицију; да у књижевности има и дела и имена која припадају средишњем делу историје интегралне српске књижевности; да између савременог и старијег стваралаштва на косметском тлу постоји вишестрана и вишеслојна веза. Оно што ова књига пружа више је него опомена да и у актуелним уџбеницима и читанкама има неправедних и неоправданих белина и да се неки поглед савременика на књижевну прошлост на овом тлу морају преиспитати. Колико је ово тачно, добро илуструје само овај податак: хроничар "крвавога и печалнога Југа" Григорије Божовић припадао је и пре и после Првог светског рата самом врху прозних стваралаца у српској књижевности, а његова приповетка "Злате из Слатине" ишла је 1926. године у антологији модерне европске приповетке и репрезентовала српску књижевност на енглеском говорном подручју.

То, нажалост, није једини пример.

Зборник радова др В. Цветановића о деветорици приповедача с Косова и Метохије попуњава, то је одвећ очигледно, једну широку празнину. Већ то довољно је да аутору обезбеди признање за уложени труд у истраживања и проучавање наше књижевне прошлости, а самој књизи угледно место у

библиографији књижево-историјске литературе. Али, угледно место књизи донео је исто тако и резултат. Иако је читаоцима и историчарима књижевности најпре пружио основне био-библиографске податке о сваком од деветорице приповедача о којима је писао, у првом плану истраживача била је анализа књижевног дела и књижевног опуса писаца. Дистанца према фактографији и историцизму омогућила му је да оствари основни циљ - да вреднује и лоцира књижевно дело једне плејаде неоправдано и неправедно заборављених писаца и исправи неправду која им је учињена из разлога који су изван основних књижевних критеријума. Отуда је ова врста штива делимично мањкава за историчаре књижевности, али зато веома корисна и упутна за све оне који желе да се потпуније обавесте о нашој књижевној историји. За нас овде на косовском тлу нарочито.

Мада пре свега завређује вишеструку и вишестрану пажњу и признања, зборнику се може и приговорити.

Од ефектног увода у садржај књиге до последње студије о приповедачима који су рођени и живели на Косову и Метохији и који су тематиком књижевног опуса везани за косовско-метохијско тле писац је инсистирао на два паралелним одредницама. Једна одредница гласи "косовски приповедачи", а друга "косовска књижевност". Ако им се придодају све варијабле које су у различитим поводима изговорене, мора се казати да их је много. Може бити да их је писац употребљавао да би означио само пуку топографију, али у броју у којем их има оне упућују на регионализацију српске књижевности по оним критеријумима по којима је актуелна политика пропале идеологије колико до јуче регионализовала и делила српски национални простор и српски интегрални ентитет, а у оквиру тога и интегралну српску књижевност. Самокритичнији однос према сопственом штиву једног доказаног и провереног познаваоца историје српске књижевности, какав је др В. Цветановић, могао је и морао је ослободити сваку од студија таквог приговора. Другу примедбу заслужује употреба досад непознатог присвојног придева и атрибуције уз именицу (топоним) Колашин. Познато је да се Ибарски Колашин у историји називао Стари Колашин и Српски Колашим и да од завршетка Другог светског рата добија назив Ибарски Колашин. На тај начин правила се разлика између Ибарског Колашина и града Колашина у Црној Гори. Назив "Косовски Колашин" први пут се и у публицистици и у сериозној литератури може срести управо у овој књизи. Мотиви писца немају ни објашњење ни ваљане разлоге и зато то спада у ону комоцију коју оваква литература нити сме нити може себи допустити, још мање књижевни историчар репутације какву у научним круговима несумњиво има професор др В. Цветановић.